

RECENZNÍ ČLÁNEK

Nové Dějiny Ruska ve 20. století
jako inspirace i výzva

JIŘÍ PEŠEK

JIŘÍ PEŠEK: A new “History of Russia in the 20th Century” as an inspiration and challenge

This review article discusses the main concepts and methodological approaches of the History of Russia in the 20th Century by Dietmar Neutatz which is presented as the history of repeated, radical attempts at modernising Russian society. In his book, rather than adhering to the more traditional political and economic history approaches, Neutatz presents the reader with a broader cultural history of Russian society. The author of this article regards this latter approach as a very significant stimulus for the writing of the history of national societies in general.

Key words: History of Russia, 20th century, methods of historiography, modernisation of society, cultural history

Freiburský odborník na dějiny Ruska 19. a 20. století, Dietmar Neutatz, nazval syntézu dějin plošně největšího evropského (či euroasijského) státu ve 20. století: „Sny a noční můry”.¹ Je to příběh opakovaných intenzivních snah o modernizaci rychle se proměňující a přitom v jistých konstantách stále těžce ruské říše, pokusu doslova za každou (i dosud nemyslitelnou) cenu skokem „dohnat“ západněji

ležící části Evropy a zejména Spojené státy americké jako trvale klíčové měřítko ruských úspěchů. Je to ale také výklad o objektivních předpokladech a subjektivních blokadách těchto pokusů, o proměnách diskursů i paradigmat ruské (na minority bohaté) společnosti. Jestli někdo soudí, že „velká vyprávění“ jsou vědecky passé, pak ho fascinující Neutatzova kniha – věcná a kriticky střízlivá, nepatetická a místy děsivá, až neskutečně kompetentní a přitom čtenářsky srozumitelná – usvědčuje z omylu.

Kniha, vydaná v ediční řadě monografií dějin evropských států „Europäische Geschichte im 20. Jahrhundert“, je součástí široce založeného projektu komparativního výzkumu dějin moderní Evropy (zhruba epochy let 1890–2000).² Záměrem je, prozkoumat prostřednictvím série koncepčně shodných „národně-státních studií“, do jaké míry jednotlivé oblasti evropského kontinentu procházely srovnatelným, tedy fázově i tempem podobným vývojem modernizace, případně kde a proč se vývoj odlišoval, zrychloval nebo zpomaloval. Všechny svazky řady jsou koncipovány podle společného rámcového vzoru: základní linii určuje chronologicky líčený „událostní“, politicko-historický vývoj. Ten doplňují „příčné řezy“, situované do doby okolo roku 1900, dále do poloviny dvacátých let, do druhé světové války, do poloviny šedesátých let a poslední pak do dekády po konci studené války. Jednotlivé „příčné řezy“ mají přinést vždy co možná komplexní zobrazení stavu státu a společnosti v daném okamžiku, resp. ve zhruba čtvrtstoletých krocích definovat posuny situace. Právě v Neutatzově knize hrají snad větší roli než událostní výklad.

Problémem při orientaci v knize je, že její obsah eviduje pouze – mnohdy rozsáhlé – kapitoly a nikoliv názvy tematických podkapitolek. Kniha, opatřená bohatým poznámkovým aparátem, přehledem publikovaných pramenů a rozsáhlou bibliografií, je vybavena stručným osobním, nikoliv však věcným nebo geografickým rejstříkem. Najít v ní konkrétní problémy, události a místa je proto poměrně nesnadné. To ovšem není chyba autora, nýbrž problém koncepce celé nakladatelské řady.

Autor se na velkou syntézu dějin velké země důkladně připravil řadou monografií, projektových sborníků i dílčích studií, jimiž „zmapoval“ vývoj Ruska od konce 19. století do sedmdesátých let 20. století.³ Jeho přístup k syntetickému

1 Dietmar NEUTATZ, *Träume und Alpträume: Eine Geschichte Russlands im 20. Jahrhundert*, München, C. H. Beck 2013, 688 s., ISBN 978-3-406-64714-7.

2 Ke konceptu řady srovnej úvodní část mé recenze: Włodzimierz Borodziej, *Geschichte Polens im 20. Jahrhundert*, München 2010, in: Soudobé dějiny 18, 2012, s. 135–140.

3 Uvedme alespoň klíčové práce: Dietmar NEUTATZ, *Die deutsche Frage im Schwarzmeergebiet und in Wolhynien. Politik, Wirtschaft, Mentalitäten und Alltag im Spannungsfeld von Nationalismus und Modernisierung (1856–1914)*, Stuttgart 1993; TÝŽ, *Die Moskauer Metro: von den er-*

úkolu je svým způsobem atypický: jsme totiž do velké míry zvyklí na dominanci politických dějin, a to včetně zahraniční politiky carské nebo sovětské říše. Zde se ale setkáváme přednostně s dějinami ruské společnosti, a to nejen té moskevsko-peterské elity (intelektuálů a politických špiček, snad i mocenských „struktur“ a velkoměstského proletariátu), ale opravdu s celou její sociální pyramidou včetně dělníků z „měst o jedné továrně“ a venkovanů ze zapadlých oblastí a ovšem také regionálních a lokálních „elit“. Jestli něco zaslouží název „dějiny společnosti“, pak je to právě Neutatzův přístup k Rusku. Nejde přitom o sociálně historický statistický popis, ale o pokus (místy možná nevyvážený a přese všechnu vážnou snahu o diferenciaci přece jen tíhnoucí k nahlížení situací optikou velkých měst) o pokud možno multiperspektivní vnímání motivací, očekávání, obav a traumat obyvatel celé ohromné a dodnes komunikačně a dopravně jen neúplně propojené říše. „Podepisovat dekrety v St. Petersburgu nebo v Moskvě je jedna věc, naplnit je obsahem někde v provinciích druhá a reflektovat jejich důsledky pro ty, na koho tato opatření konkrétně dopadla, je věc třetí“ (s. 12), říká autor a ohlašuje úsilí o udržení odstupu od diskursu metropolitních elit. Místo toho se v knize, která se hlásí ke kulturně historickému směru dějin společnosti, dostalo na každodennost, mentální reprezentaci, vzorce chování a na tzv. „žitý svět“ ve smyslu subjektivního vnímání a interpretace reality.

Tento přístup umožnila Neutatzovi jeho unikátní, prakticky až do chvíle korektur doplňovaná znalost ruské, německé, britské a americké odborné literatury, ale na druhé straně také bezpečná orientace v dobové ruské publicistice a oficiální i lidově subverzivní kultuře. K tomu se pojí tři desetiletí trvající autopsie, opírající se o cesty a výzkumné, učitelské, konferenční i turistické pobyty snad po celém území Ruské federace. Jistý „rub“ tohoto přístupu k syntetickému úkolu může někdo vidět v tom, že Neutatz omezil, resp. co možná jen stručně sumarizoval tradiční popis politických událostí a jednání a zejména minimalizoval výklady o zahraniční politice.⁴ Především však byla redukována jak v Rusku, tak i pro emigrantskou

sten Plänen bis zur Grossbaustelle des Stalinismus (1897–1935), Köln–Weimar–Wien 2001, totéž rusky: *Moskovskoje metro. Ot pervych planov do velikoj strojki stalinizma (1897–1935)*, Moskva 2011; Marie-Janine CALIC – Dietmar NEUTATZ – Julia OBERTREIS (edd.), *The crisis of socialist modernity. The Soviet Union and Yugoslavia in the 1970s*, Göttingen 2011.

- 4 V tomto směru Neutatz cíleně kráčí ve šlépějích Manfreda HILDERMEIERA, který již před dvěma desetiletími takto zaměřil svou velkou syntézu dějin SSSR: *Geschichte der Sowjetunion 1917–1991. Entstehung und Niedergang des ersten sozialistischen Staates*, München 1998. Hildermeier k tomu v úvodu své knihy na s. 20–21 říká, že s ohledem na zaměření díla na vnitřní sovětské dějiny se sociálně- a hospodářsko-historickým těžištěm a se zájmem o svět představ, norem a o mentality, resp. o materiální bázi a sociální organizaci života společnosti, „musely zahraničně

ruskou historiografi tradičně klíčová pozornost, věnovaná velkým a slavným bitvám a válečným tažením ruských vojsk. Pro Neutatze je každá válka především sociálním traumatem a katastrofou, která vždy znovu vrhla Rusko o desetiletí zpět. Heroismus je tomuto, rodem salcburskému ironikovi zcela cizí.

Jako další podstatný obecný problém přístupu k dějinám Ruska ohlašuje autor již v úvodu knihy otázku referenčního rámce, tedy měřítek hodnocení. Rusko prostě nemůže být hodnoceno podle západoevropských měřítek, protože se pak výklad o jeho stavu a pokusech o modernizaci proměňuje ve výčet deficitů, zaostalosti a nedostatečnosti. To je podle Neutatze historiograficky neproduktivní. Nicméně sledování ruské, resp. sovětské komparativní sebereflexe zůstává podstatnou součástí tématu – už jen proto, že „oficiální Rusko a rozhodující část jeho elit se od 18. století vnímala jako součást Evropy a vytvářela si proto sama svůj subjektivní referenční rámec, který produkoval diskrepanci k realitě, právě v té které době existující v Rusku. Z této diskrepance vycházely periodicky se opakující diskuse o správné cestě, o přiměřenosti zahraničních modelů a podřadnosti nebo nadřazenosti vlastních tradic. I ti lidé, kteří trvali na vlastní ruské cestě, poměřovali Rusko konec konců zeměmi západní a střední Evropy“ (s. 15). Podle Neutatze proto nemůže být moderna a modernizace v Rusku pojímána normativně, nýbrž její prosazování musí být nahlíženo relativně – navíc s optikou vždy zaostřenou na cíle a měřítko ruských elit, na to, jak různě tu byl v průběhu sledované doby definován „pokrok“ a jaké cíle si vláda státu i sama společnost v tomto kontextu (pro budoucnost a posléze alespoň pro záchranu současnosti) dokázaly dát.

Mezi markantní předměty autorova zájmu patří modelové kontinuity v dějinách Ruska sledované epochy. K nim patří striktní centralismus říše, odůvodňovaný jejím ohromným prostorem a správními a komunikačními důvody, ale také existenci potenciálně neloajálních minorit (nejen národních, protože nad národnostním určením dlouho dominovala příslušnost obyvatelstva k ortodoxní církvi nebo k některé z ostatních, ovšem podezřelých až subverzivních denominací). Veškeré reformy se v této říši od Alexandra II. (resp. již od Petra Velikého) po Borise Jelcina zaváděly výhradně shora, direktivně a s přesvědčením, že zaostalou zemi může modernizovat jen šoková terapie, neohlízející se na kolaterální škody.

politické události ustoupit do pozadí. Mohly být vzaty v úvahu jen v hrubých rysech a do té míry, do jaké je jich potřeba pro porozumění vnitřnímu vývoji Sovětského svazu.“ S nepochopením se tato koncepce tehdy setkala mj. na stránkách ČČH: Srovnej Emil VORÁČEK, ČČH 99, 2001, s. 139–142, zde s. 142, kde recenzent autorovi toto pojetí rázně vytkl.

Snad jedinou výjimku představuje období od roku 1900 do výbuchu první světové války, kdy v ruských městech započal „vývoj, který provincii vrátil samostatný život. V guberniích se formovala lokální společnost, schopná emancipovat se od „státního dirigismu“ – dokud ovšem bolševici v letech 1917/1918 nezardousili veškeré občanské iniciativy a neinstalovali opět striktně centralistický režim“ (s. 34). Zemstva ani dumy není co do reálného vlivu a působnosti třeba přeceňovat, jejich činnost však byla etablována jistá politická kultura (včetně referátů tisku o zasedáních a názorových střetech v těchto grémiích), která měla podle Neutatzeho ohromný význam pro vytváření přinejmenším základů občanské společnosti – samozřejmě jen v rámci slabých ruských ústředních, ale zejména regionálních elit. Trvale – přes mnohamilionové kontingenty vystěhovalců do USA a na Sibiř – přelidněná ruská vesnice žila hladem po půdě a jediné nosné politikum tu dlouho představoval zájem o vyvlastnění a parcelaci velkostatků. Statkáři ovšem na počátku 20. století drželi již jen pětinu všech pozemků. Neutatz posléze připomíná, že tento hlad po půdě byl – strukturálně neuspokojivě – „vyřešen“ až za Jelcina v devadesátých letech.

Kniha začíná líčením imperiální sebeinscenace carského Ruska na pařížské světové výstavě roku 1900. Autor ji konfrontuje s tristní socioekonomickou realitou říše dvou – kulturně ovšem skvělých – desetiletí před výbuchem světové války. Tu pak pokládá za „rozhodující bod obratu ruských dějin“. Válka vyostřila a urychlila stávající vnitřní konflikty a proměnila vědomí velké části obyvatelstva. „Ruská říše vstoupila do éry, v níž vnímání, postoje a chování ‚mas‘ hrálo roli tak velkou jako nikdy před tím v dějinách země. Armádní mobilizace vedla k široké, až do vesnic sahající politizaci přinejmenším mužské části obyvatelstva a měla za následek jeho kumulativně stoupající radikalizaci“ (s. 138). Neutatz přitom jakoby oponuje současně s jeho knihou vydané Clarkově práci o somnambulním vstupu Evropy do války.⁵ Clark dává výlučnou iniciační vinu na světové válce Srbsku a Rusku. (To mimochodem nenašlo pozitivní ohlas u německých historiků!)⁶ Neutatz oproti tomu soudí, že Rusko, dosud paralyzované porážkou z roku 1905 a obávající se vyostření sociálních a vnitropolitických konfliktů nemělo zájem na válce a už vůbec ne na preventivním úderu v německém stylu. Mobilizace byla podle autora spíše výrazem obav z rychlého německého útoku a strachu ze ztráty všech pozic na Balkáně ve prospěch Rakousko-Uherska. „Iracionální pocit

5 Christopher CLARK, *The Sleepwalkers. How Europe Went to War in 1914*, London 2013; české vydání: *Náměsíčníci: Jak Evropa v roce 1914 dospěla k válce*, Praha 2014.

6 Srovnej exemplárně: Jost Dülffer in: *H-Soz-u-Kult*, 21. 11. 2013, <<http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/rezensionen/2013-4-148>>.

ohrožení a zároveň vyššího poslání“ tak zavedly carskou říši do války, na níž nebyla vojensky ani hospodářsky připravena. A carsko-generálský režim poté nebyl schopen ničeho jiného, než vyplundrovat vlastní zemi a zničit ony pokroky modernizace, k nimž se společnost již dopracovala.

Únorovou revoluci pak Neutatz charakterizuje jako „hnutí zespodu“ společnosti ve chvíli imploze státních struktur. Nebyla řízena politickými stranami, událostmi v podstatě překvapenými. Provizorní vláda, mj. zaskočená silným autonomistickým hnutím radikalizující se periferie říše, pak spíše reagovala, než vládla: řád se ve státu dále uvolňoval, autorita vlády mizela, chybějící národní integrita a sociální koherence otevřela v době plné násilí dveře diktatuře. Po ní sáhla nevelká a až do léta 1917 málo významná skupina bolševiků: Ti v předvečer všeobecných parlamentních voleb, v nichž neměli šanci na vítězství, provedli úspěšný státní převrat. Lenin, věřící v moc dobře organizovaného, centralistického násilí v podobě občanské války a odmítající demokracii jako systém, ji pak v Rusku definitivně eliminoval. Neutatz připomíná ohromné strukturální změny v Rusku v předvečer světové války, překotnou a dílčí modernizaci, provázenou úpadkem tradičního carismu a sumárně soudí: „Únorová revoluce 1917 se tak jeví být konsekvantním pokračováním strukturálních změn s vyhlídkou na demokraticko-industriální vývoj směrem k západní modernitě. Uchopení moci bolševiky oproti tomu nebylo logickým vyvrcholením nějakého historického procesu, směřujícího k říjnové revoluci, nýbrž nehodou, podmíněnou konkrétními poměry roku 1917“ (s. 87), resp. „civilizačním zlomem“ ve vývoji ruské společnosti (Bilance, s. 587).

Připomínám tu tyto, autorem podrobně a velmi plasticky vylíčené procesy obecné násilné destrukce státního systému i potenciálně demokratických institucí proto, že i tyto procesy se – jistě v odlišné podobě a intenzitě – opakují: Neutatz na příslušném místě knihy připomíná, že Michail Gorbačov se roku 1987 ve chvíli zadírání perestrojky deklaroval jako následník Lenina a proklamoval nutnost návratu k (jím jistě idealizovaným) principům Leninova způsobu řešení problémů země (s. 509–511). V popředí stál zejména (dějiny nerespektující) úmysl zopakovat Leninovu Novou ekonomickou politiku z roku 1921, důraz byl však položen i na přísný centralismus, posléze s enormně posílenou mocí prezidenta státu a na udržení mocenského monopolu komunistické strany.

Druhý díl knihy, věnovaný létům 1917–1928, nazval Neutatz „Utopie a kompromisy“. Ukazuje tu zničení světovou válkou zcela vyčerpané země v následné občanské a intervenční válce, bolševické brutální potlačení rolnických, ale i dělnických a vojenských povstání, stabilizaci bolševické moci a hladomor

roku 1921/1922, jemuž – navzdory ohromné americké potravinové a medicínské pomoci – padlo za obět až čtrnáct milionů obyvatel Ruska (s. 171). „V prvních létech svého panství bolševici dalekosáhle ignorovali reálné problémy ruské agrární společnosti ve prospěch utopie, pro jejíž uskutečnění ještě chyběly jakékoliv základy... Pokus o nové formátování reality vedl za podmínek občanské války ke katastrofě, takže bolševici – aby zcela neztroskotali – byli roku 1921 nuceni vzít ohled na hospodářskou a sociální realitu.“ (Tolik autor v závěrečné bilanci knihy, s. 587.) Sovětská říše, stabilizovaná koncem dvacátých let, se opírala o komunistickou stranu, vnitřně založenou na strukturách mocenských (rodinných) klanů a za občanské války vybudovaných, konkurujících si „mafiosních“ sítích, propojujících oficiální (slabé) administrativní a politické infrastruktury. Stálé potvrzování klanové loajality patřilo ke každodennosti. „V takto vnímaném světě nebyla 20. a 30. léta dobou míru, nýbrž pouhou přestávkou v otevřených bojích. Mentálně trval válečný stav a ten pak kontinuálně přešel do druhé světové války. Teprve po jejím vítězném zakončení mohlo dojít k demobilizaci“ (s. 220).

V tomto kontextu charakterizuje Neutatz období 1928–1953 jako „válečný stav“ (charakteristiku srovnej na s. 247–251). Byla to doba otevřené Stalinovy „mobilizující“ diktatury.⁷ Nešlo přitom „pouze“ o jeho neomezenou osobní vládu, o „radikalizaci vnitřní politiky“, o systematickou fyzickou eliminaci byť i jen potenciálních konkurentů a nespolehlivých nebo a priori podezřelých skupin obyvatelstva. Stalin, hluboce přesvědčen o zaostalosti Sovětského svazu, nařídil (po odstranění odborníků, varujících před takovým experimentem) vypjatě radikální „revoluci shora“, neohlížející se na sociální a ekonomické deformace, které způsobila. Nešlo jen o nucenou kolektivizaci, ale i o kulturní revoluci. Kolektivizaci Neutatz považuje za „skutečnou césuru proměny Ruska mimo velká města, zásah významnější než byla říjnová revoluce. Teprve v ní byly totiž dlouhodobě zničeny historicky rostlé struktury“ (s. 230). Po ní se z venkovanů stali „ausweglose Zwangsarbeiter“, tedy česky snad nejlépe „nuceně nasazení bez perspektiv“. „Kolektivizace byla ‚momentem zrodu‘ masového teroru. Lidé byli po statisících na základě příslušnosti k svévolně konstruované sociální kategorii deportováni a týráni až k smrti... Pronásledování kulaků otevřelo dveře opovrhování lidmi a bezskrupulosnosti, která se pak stala poznávacím znamením stalinismu“ (s. 233). Hospodářská devastace venkova byla bezprostředním následkem.

7 Ke Stalinově osobnosti existuje bezmála nekonečná literatura. Za zmínku nicméně stojí série prací Olega CHLEVNJUKA, z nich ve zmíněném kontextu zejména: *Chozjajin. Stalin i utverždenije stalinskoj diktatury*, Moskva 2010, resp. *Master of the House. Stalin and his Inner Circle*, New Haven 2009.

Kulturní revoluce měla spočívat v komplexní proměně životního způsobu obyvatel říše a dále ve vzdělanostní revoluci, která by umožnila urychleně eliminovat „buržoazní specialisty“, na nichž dosud závisela průmyslová výroba. Neutatz tu s odkazem na starší německou literaturu připomíná nejen rozsáhlou alfabetační akci, ale zejména skokové zvýšení počtu vysokoškolských studentů mezi léty 1927/1928 a 1932/1933 z 160 000 na 470 000 a v tom rámci zvýšení podílu dělníků z pětadvaceti na více než padesát procent (s. 224). Říká ovšem, že masovosti, podpořené převodem tisíců komunistů z výroby do pozic vysokoškolských učitelů, odpovídala i kvalita výuky a následně kompetence absolventů, neschopných zvládat nejen technické, ale ani správní nároky praxe. Promítneme-li si výše uvedené údaje do vyhodnocení příslušných segmentů sčítání lidu z let 1937/1939, ukáže se vzdělanostní situace v Rusku třicátých let ještě podstatně horší.⁸ „Když pak později tito muži s většinou jen chatrně doplněnou kvalifikací na středních a vysokých postech ve vedení úřadů a hospodářských organizací odborně nezvládali své úkoly, takže věci v důsledku jejich neschopnosti a špatného systému běžely jinak, než si představovali, sahali po osvědčených receptech úspěchu z let občanské války: hledali „nepřátele“ a „sabotéry““ (s. 250).

Nejhorším důsledkem radikálních zásahů do společnosti a jmenovitě důsledkem kolektivizace byl hladomor let 1932–1934. Neutatz se tu dotýká otevřené politické otázky: Byl tento hladomor, způsobený nepřiměřenou rekvizicí obilí v produkčních oblastech (bylo určeno pro export do zahraničí s cílem získání deviz pro rychlou industrializaci) a za druhé policejním uzavřením hladovějících oblastí, aby z nich obyvatelstvo nemohlo utíkat, motivován vysloveně protiukrajinsky, jak např. dnes oficiálně soudí nezávislá Ukrajina? Neutatz se kloní k názoru, že akce, i když jistě měla politické akcenty, nebyla cíleně protiukrajinská, protože stejným způsobem byla postižena i Rusy obydlená oblast severně od Kavkazu a Kazachstán (s. 235). Oněch pět až osm milionů mrtvých (v řadě vesnic zemřela hladu polovina obyvatelstva) mělo v klíčových obilních oblastech zlomit latentní odpor venkova proti centrální vládě, resp. zdecimovat kazašské nomády.⁹ Amorálnost této genocidy podtrhuje skutečnost, že v téže době bylo významně investováno do blahobytu státních a stranických funkcionářských elit. Nová sovětská konzumní kultura byla také skvěle inscenována: Ve chvíli vrcholícího hladomoru, v říjnu 1934, byl v Moskvě na Gorkého třídě otevřen palác lahůdek „Gastronom“ (s. 260).

8 Srovnej: Valentina B. ŽIROMSKAJA, *Demografičeskaja istorija Rossii v 1930-je gody. Vzglyad v neizvestnoje*, Moskva 2001, s. 179–185. Srovnej moji recenzi in: AUC – HUCP XLI, 2001, s. 200–202.

9 Srovnej materiálově bohatou práci, vydanou až po Neutatzově knize: Robert KINDLER, *Stalins Nomaden. Herrschaft und Hunger in Kasachstan*, Hamburg 2014.

Hovoří-li se o čistkách a represích druhé poloviny třicátých let, velmi často bývají omezeně prezentovány jako politický boj uvnitř komunistických elit ve straně, státním aparátu a armádě. Neutatz ukazuje, že záběr teroru byl neskonale širší a že snaha eliminovat, tedy zabít, zavřít nebo alespoň vysídlit velké skupiny lidí, které systémově nepatřily do navrženého nového světa a do životního způsobu komunismu, dostala průchod již od roku 1928 při podřizování transkavkazských muslimů „životnímu způsobu a požadavkům socialistické společnosti“.¹⁰ „Teror uvnitř stranického vedení představoval jen špičku ledovce. Kvantitativně daleko významnější byly represe vůči jiným skupinám obyvatelstva, které kulminovaly v masovém teroru roku 1937“ (s. 269).

Kapitola o „vůdcem“ (Stalin jím byl oficiálně jmenován roku 1929) cíleně rozpoutaném a jeho klanem snaživě stupňovaném teroru (s. 266–277) shrnuje rozsáhlou literaturu. Neutatz upozorňuje, že v průběhu třicátých let došlo k dalekosáhlému „odinstitutizování“ a personalizaci Stalinovy moci: v podstatě s oporou v předmoderních modelech vlády. Při iniciaci a stupňování teroru nešlo pouze o Stalinovu osobní psychickou deviaci, nýbrž o zažitý „bezpečnostní“ postoj, společný všem „starobolševikům“ již z doby před rokem 1917. Likvidovány byly přirozeně i rodiny podezřelých, „zrádců“ nebo osob, vybraných jako příkladné odstrašující oběti. Na vrcholu teroru roku 1937 „proběhla tímto způsobem během několika měsíců největší výměna elit v ruských dějinách. Stalin přitom předem akceptoval ztrátu kvality, protože přednost dostalo zajištění absolutní loajality“ (s. 269). Jen v letech 1937–1938 bylo zatčeno 3,14 milionu lidí, z nich pak bylo 682 000 odsouzeno k smrti a popraveno a 663 000 skončilo ve věznicích a lágrech. Samozřejmě, že pozoruhodné byly zásahy do vedení strany: z 1966 delegátů XVII. sjezdu VKS(b) bylo zastřeleno 1108, ze 139 členů ústředního výboru 98, vyšší armádní důstojníci byli zastřeleni nebo uvězněni prakticky všichni (s. 275). Obdobně podstatné bylo, že ti, kdo byli obviněni, byli de facto zbaveni statutu lidské bytosti a obecně se drasticky snížil práh ochoty zabíjet. Sovětské vedení se od těchto hluboce zažitých praktik i s odstupem distancovalo jen formálně a dílčím způsobem. Neutatz připomíná, že V. M. Molotov ještě v sedmdesátých letech teror třicátých let veřejně chválil jako zdařilou profylaxi (s. 277).

Ve výkladu o druhé světové válce autor připomíná, že ji sovětská propaganda inscenovala a inscenuje jako „svatou všelidovou válku proti nelidskému agresoru“.

10 K problematice „národnostních čistek“ srovnej moji, i další literaturu evidující recenzi knihy: Viktor DÖNNINGHAUS, *Minderheiten in Bedrängnis. Sowjetische Politik gegenüber Deutsche, Polen und anderen Diaspora-Nationalitäten 1917–1938*, München 2009, in: ČČH 101, 2009, s. 944–947.

To pomáhalo odvrátit pozornost jak od masové kolaborace s nacisty, tak od skutečnosti, že na území Ukrajiny a Běloruska se „velká“ válka neoddělitelně mísila s občanskou válkou různých místních formací (s. 287). Velká část obyvatelstva, která vítala jednotky Wehrmachtu s nadějí a sympatiemi, provázela příchod Němců útoky na stranické i státní funkcionáře.¹¹ (Když 1. října 1941 Stalin nařídil evakuaci vlády do Samary, vypukly v Moskvě dokonce nepokoje, začalo rabování obchodů a obyvatelé veřejně projevovali nenávist vůči mocenským elitám, s. 290.) Obyvatelstvo okupovaných území však bylo záhy konfrontováno s ještě drastičtějším terorem, než jakým právě prošlo. Nacističtí plánovači rasové vyvražďovací války na východě zakalkulovali již do konceptu plánu Barbarossa smrt desítek milionů Východoevropanů hladem. Německé zajetí pak nepřežila polovina rudoarmějců: 2,5 až 3,3 milionů z celkem 5,7 milionů zajatců. (Je symptomatické jak to, že rudoarmějci byli – zejména v roce 1941 – nacisty fyzicky likvidováni bez jakékoliv evidence, ale také to, že se sovětský ani ruský stát nikdy nepokusil o jmenné podchycení nebo alespoň sumární určení mas zahynuvších sovětských zajatců.) Je svého druhu paradoxem, že existenční ohrožení Němci a úspěšná obrana pak koncem roku 1941 konsolidovaly – koncem třicátých let již vysloveně nestabilní – bolševický režim a odvrátily pozornost obyvatel od jeho do základů zločinného charakteru (s. 295). Režim se pro dobu války mírně (!) liberalizoval (represím byly však vystaveny např. rodiny zajatých rudoarmějců), sblížil se s dosud pronásledovanou ortodoxní církví a propaganda nahradila vzývání socialismu patriotismem.

Jednu z velmi podstatných pasáží Neutatzovy knihy tvoří kapitola o důsledcích války (s. 325–334). Zatímco materiální ztráty nechal Stalin důkladně sepisovat s ohledem na budoucí reparace, počty lidských ztrát cíleně snížil. Rozhodl se stanovit kvótu sedmi milionů padlých a zahynuvších vojáků i civilistů. Za Chruščova byl pak tento údaj navýšen na 20 milionů, za Gorbačova na 27 milionů (ale podíl padlých vojáků byl generalitou z prestižních důvodů držen pod úroveň devíti milionů). Nejnovější ruské historicko-demografické studie hovoří o až 20,6 milionech vojáků a 17,9 milionech civilistů, tedy celkem o 38,5 milionu lidských obětí, tedy až 20 % obyvatelstva¹² (s. 325n.). Tyto – zejména co se týká padlých vojáků bezprecedentní – ztráty (Wehrmacht ztratil na východní frontě 3,6 milionu

11 K rozkladu a defétismu státního a stranického aparátu v druhé polovině třicátých let srovnej: Dietmar NEUTATZ, *Naděšení nebo krize? Nálady sovětského obyvatelstva ve stalinských třicátých letech*, Dějiny a současnost 22, 2000/4, s. 26–30.

12 V. N. ZEMSKOV, *K voprosu o masštabach ljudsich poter SSSR v Velkoj Otečestvennoj Vojne*, in: Igor V. Pychalov (ed.), *Umylis krovju? Lož i pravda o poterjach v Velikoj Otečestvennoj Vojne*, Moskva 2012, s. 242–259, I. I. ILJEV... *a otvet tišina – on včera ne vernulsja z boja!*, Tamtéž, s. 260–309.

padlých a zemřelých v zajetí, tedy 5,7 krát méně než Rudá armáda) byly důsledkem ruského vedení války, především naprostého pohrdání vojáky, iracionálně a masově hnaných na zbytečnou smrt. (Z více než 70 % to byli vesničané, případně příslušníci středoasijských národů, jejichž počty chtěl Stalin tak jako tak podstatně snížit.)

K těmto ohromným válečným ztrátám se pojilo drastické zničení a vyhlazení většiny evropské části SSSR – a to i území, na které nepřítel nikdy nevstoupil. Během války bylo pak vojsky NKVD na Sibiř a do stepí střední Asie deportováno 2,3 milionu příslušníků „zrádcovských“ národnostních menšin (s průměrnými ztrátami přesídlovaných ve výši 30 %), po válce přibýlo vysídlení dalších bezmála půl milionu obyvatel z Němci okupovaných oblastí SSSR. Problémem poválečné doby se stala i masa nijak nezaopatřených válečných invalidů, vůči nimž se režim od konce války začal chovat čím dál tím drastičtěji, resp. posléze je prohlásil za příživníky a začal s jejich likvidací. Roku 1946 se k problémům přidal (opět exportem obilí zostřený) hladomor, v jehož důsledku zemřelo 1,5 milionu osob a 5 milionů přchlo z postižených oblastí.

Výčet ohromných ztrát není samoúčelný. Neutatz vysvětluje, jak decimované společnosti a zejména milionům sirotků nezbylo než se pragmaticky přizpůsobit panujícím podmínkám, akceptovat sovětský systém nikoliv jako ideologickou utopii, nýbrž jako předepsanou realitu, proti níž nemá smysl se bouřit... Lze ovšem svým způsobem ignorovat její normy a konvence a své životní úsilí zaměřit k otevření si dveří ke konzumu, dosud dosažitelnému jen funkcionářským vrstvám. Válka přinesla setkání milionů vojáků se středoevropskou civilizací, režim dokonce dovolil pravidelné zaslání balíků s kořistí (vojáci osm kilogramů měsíčně, důstojníci dvojnásobek – s. 347). Zabránit kulturnímu šoku, srovnávání a recepci vymožeností západu poté již nešlo. A přece otevřel počátek studené války roku 1946 nové kolo vnitřního teroru: Ždanovova kulturní politika s nacionalisticky antiliberální, xenofobní a antisemitskou nosnou linií, kriminalizace (přeživší části) židovské menšiny a pokus o její systematické vysídlení na dálný východ, to vše šlo ruku v ruce s novou vlnou zatýkání: 1950 dosáhly počty vězňů v GULAGu, 2,75 milionů osob, počty poprav byly však nesrovnatelně nižší než ve třicátých letech (s. 353).

I v této době Stalinovo vedení trvalo na konceptu radikální modernizace, zaměřené na budoucnost: Úspěchu mělo být dosaženo především prostřednictvím gigantických energetických, hutních či dopravních staveb, resp. nově i velkých změn přírody a dokonce morfologie krajiny. Gigantický byrokratický aparát státní hospodářské správy se v tomto rámci začal vymykat kontrole a stal se vedle strany, policie a armády dalším „státem ve státě“. Spojujícím prvkem zůstával – válkou

posílený, ale i strachem z vlastní tajné policie stíhaný – vůdce Stalin, jehož stranou zkoncipovaný a etablovaný kult obyvatelstvo přijalo za svůj.

Destalinizaci po Stalinově smrti autor líčí jako soubor pragmatických stabilizačních opatření Stalinových pohrobků (radikální amnestie, organizovaná Lavrentijem Berijou), kombinovaných s jejich bojem každého proti každému (Berijovo zatčení a poprava pro údajnou špionáž ve prospěch Velké Británie). „Nejvýznamnější Chruščovův vnitropolitický výkon bylo trvalé ukončení Stalinových teroristických metod vlády... Státní teror proti vlastnímu obyvatelstvu byl ukončen v okamžiku Stalinovy smrti“ (s. 363). V kontextu intenzivních obav jeho „pohrobků“ z vystavení účtu za spoluvinu na stalinských zločinech (A. Mikojan) vysvětluje Neutatz i rychlou přípravu a zejména velmi selektivní obsah proslulé Chruščovovy destalinizační řeči na XX. sjezdu strany v únoru 1956 (s. 364n.). Připomíná, že za Chruščovovy „osvícené“ vlády přibýly ovšem již v letech 1958/1959 tisíce nových politických vězňů,¹³ v roce 1964 byl lyrik Josif Brodskij odsouzen za „dekadentně modernistické“ básně coby „parazit“ k pěti letům pracovního tábora.¹⁴ Při potlačování hladových bouří v Novočerkassku roku 1961 pak „demokratický reformátor“ ukázal silnou ruku diktátora a nechal protest rozstřílet (s. 389).

„Co se týká metod vlády, udržoval si Chruščov od Stalina odstup. Ve společensko-politickém ohledu jsou však kontinuity mezi nimi nepřehlédnutelné“ (s. 375). Jeho víra v (především technický) pokrok a v dosažitelnou blízkost komunistické společnosti blahobytu pro všechny byla živena důkazy v podobě Sputniku (1957) nebo Gagarinova kosmického letu (1961). Velkým cílům, ležícím v budoucnosti, bylo proto nutno – zcela stalinsky – podřídit přítomnost. Reglementace soukromého života (mj. zavedení vnitřních pasů, znemožňujících vnitrostátní migraci) dosáhla vyšší míry než za Stalina, ideologické, ateistické a proticírkevní, udavačské a rusifikační kampaně se rozeběhly do neočekávaných obrátek. K tomu se pojilo velkolepé a riskantní reformní experimentování (Chruščov se již jako stranický

13 Skutečnost, že Nikita Chruščov přežil náhlý konec svého panování a mohl dokonce sepsat sebe ospravedlňující „paměti“, propašované pak k vydání na západ, na desetiletí pozitivně ovlivnila jeho obraz. Sergei KHRUSHCHEV (edd.), *Memoirs of Nikita Khrushchev*, sv. 1–4, Pennsylvania State University Press 2004–2007, resp. Nikita Sergeevič CHRUŠČOV, *Vremja, ljudi, vlast. Vospominanija v 4-ch knigach*, Moskva 1999. Skutečný portrét tohoto stalinského iniciativního a masového vraha se teprve postupně začíná formovat. Z novější literatury srovnej např. William TAUBMAN, *Khrushchev. The Man and His Era*, London 2005.

14 Neutatz opakovaně tematizuje problematiku vztahu inteligence a bolševického/sovětského režimu. K tématu srovnej: Dietrich BEYRAU, *Intelligenz und Disens. Die russischen Bildungsschichten in der Sowjetunion 1917 bis 1985*, Göttingen 1993 a sborník, připravený týměž autorem: *Im Dschungel der Macht. Intellektuelle Professionen unter Stalin und Hitler*, Göttingen 2000.

šéf Ukrajiny vnímal jako „reformátor“ zemědělství: tvorba megakolchozů, rozorání celiny a masový nástup pěstování kukuřice jsou nejznámější doklady jeho posléze drazé zaplacené reformní zběsilosti). Míra dlouhodobé devastace hospodářství tak dosáhla nových rekordů. Neutatz ovšem trpělivě zaznamenává i reálně dosažené pokroky (např. průměrná obytná plocha na osobu vzrostla v Rusku do roku 1965 bezmála na pět metrů čtverečních), připomíná zdomácnění mladé generace v parametrech socialismu, postupné rozšiřování horizontu vzdělaných vrstev a úspěšnou propagaci Ruska směrem k zahraničí.

Je zářející, jak stručně – na necelé stránce – autor pojednal Chruščovův pád a jeho nahrazení dosavadním „korunním princem“ Leonidem Brežněvem.¹⁵ Jako důvody Neutatz uvedl „neúspěchy a krize v domácí i zahraniční politice, odcizení mezi ním a stranou v důsledku jeho reorganizačních experimentů, jakož i jeho místy až směšný způsob vystupování“ (s. 407). Kupodivu nezmíněny však zůstaly např. komplikované až napjaté vztahy moskevského vládce s armádními špičkami, s nimiž Brežněv naopak od samého počátku vycházel nesmírně dobře.¹⁶ Pro českého pamětníka srpna 1968 obtížně „stravitelná“, ale nejen v dnešním ruském povědomí pevně zakotvená, nýbrž i řadou relevantních zjištění podložená je pak Neutatzova charakteristika Brežněva jako – řekněme s nadsázkou – „dobrého cara“ (s. 409–413). Důvodem tohoto hodnocení se stal Brežněvův politický – integrující – styl, jeho schopnost komunikace s aparátem, v němž byl Brežněv unikátně široce zasítován, dále opora v odborných poradcích, dlouhodobá stabilizace stranických i státních kádřů, profesionalizace a byrokratizace aparátu, markantní uklidnění a zpřehlednění života v zemi po trvalém válečném stavu Stalinovy doby a po chruščovovských divokých experimentech, zejména však zásadní proměna vládní perspektivy: Po velkých a v celé řadě ohledů náročných až bezprostředně ničivých plánech pro budoucnost nastoupil pokus o aktuální stabilizaci společnosti i státu, pokus o blahovolné a vděčné ohlédnutí se na „velké výkony“ minulosti a o zasloužené sklizení jejich plodů v současnosti.

15 Srovnej: Leonid MLEČIN, *Brežněv*, Moskva 2008, a zejména William THOMPSON, *The Soviet Union under Brezhnev*, London 2003.

16 K tomuto tématu srovnej alespoň: Jörg GANZENMÜLLER, *Die siegreiche Rote Armee und ihre Führung. Konkurrierende Geschichtsbilder von den ‚Vätern des Sieges‘*, in: Beate Fieseler – Jörg Ganzenmüller (edd.), *Kriegsbilder. Mediale Repräsentationen des ‚Großen Vaterländischen Krieges‘*, Essen 2010, s. 13–27, nebo: Bernd BONWETSCH, *Der ‚Große Vaterländische Krieg‘: Vom öffentlichen Schweigen unter Stalin zum Heldenkult unter Breschnev*, in: Babette Quinkert (ed.), *‚Wir sind die Herren dieses Landes‘. Ursachen, Verlauf und Folgen des deutschen Überfalls auf die Sowjetunion*, Hamburg 2002, s. 166–187.

Prvá dekáda Brežněvova panování (do onemocnění roku 1974) byla vyplněna jeho intenzivní pracovní činností s cílem stabilizovat společnost: „Především časná Brežněvova éra se ve zpětné perspektivě jeví být ‚zlatou dobou‘ Sovětského svazu. V tomto hodnocení hrají velkou roli zklamání a negativní zkušenosti lidí s politikou Gorbačova a Jelcina, protože s oběma státníky je spojeno zhroucení Sovětského svazu a úpadek hospodářství. Vysoké hodnocení Brežněva má ale hodně společného i s tím, jak lidé dobu jeho vlády prožívali a jak na ni vzpomínají: ¹⁷ totiž jako na dobu, v níž bylo možno vést normální život a v níž ve srovnání s předchozí i následující epochou panoval relativní dostatek a sociální jistota“ (s. 411). Jinak řečeno, byla to doba masivního rozvoje šedé ekonomiky a vytvoření oboustranně prospěšné (výhledově ovšem ničivé) symbiózy mezi ní a nadále nefunkčním plánovaným hospodářstvím.

Neutatz připomíná, že nic z toho ovšem neměnilo podstatu režimu, dokonce ho to velice – nejen personálně – zakonzervovalo. Ve zpětném pohledu lze důvodně hovořit (zejména pro dobu od konce sedmdesátých let) o všeobecné stagnaci a o zatvrdlé hierarchizaci stárnoucí vládnoucí třídy.¹⁸ Ostatně již neúspěch Kosyginových hospodářských reforem druhé poloviny šedesátých let neplánovaně potvrdil setrvačnost a resistenci administrativně řízené plánované ekonomiky vůči inovacím (s. 415). „Ztroskotání“ československého reformního pokusu šedesátých let – tak to bylo vnímáno moskevským vedením, které situaci po domluvě s vládou USA „vyřešilo“ vojenskou invazí (s. 423) – dlouhodobě zablokovalo ochotu Brežněva i jeho následníků (s. 464) k dalším, politicky riskantním reformám na ruské půdě.

Již roku 1969 ovšem Brežněv vyjádřil v ÚV KSSS otevřeně obavu, že aktuální dramatický růst sociálních výdajů, nekrytý podobným nárůstem produktivity hospodářství, nelze dlouhodobě financovat. (Roku 1979 pak představovaly subvence cen trvale nedostatkového mléka a masa devět procent státního rozpočtu a vysoce převyšovaly investice do nadále zaostalého a nevykonného zemědělství, s. 472). Stav ruského průmyslu – již na počátku Brežněvovy éry, tedy krátce po fenomenálních úspěších ruské kosmické technologie – charakterizuje skutečnost, že ve chvíli

17 Srovnej příkladně Boris DUBIN, *Gesellschaft der Angepassten. Die Brežnev-Ära und ihre Aktualität*, Osteuropa 57, 2007/12, s. 65–78.

18 Brežněv, který se od poloviny sedmdesátých let stal především nadšeným sběratelem početných vyznamenání a řádů a nechal se jmenovat maršálem, získal – i v důsledku svých pravidelných televizních vystoupení – již kolem svých pětadesátin v očích ruského lidu statut staříckého mocnáře, „senilně trotlovatého, ale laskavého strýce“ (s. 465). Nejnověji k jeho osobnosti srovnej: Viktor DÖNINGHAUS – Andrej SAVIN, *Der Generalsekretär. Leonid Brežnev's Persönlichkeit im Spiegel seiner ‚Arbeitstagebücher‘*, in: Dietmar Neutatz – Volker Zimmermann (ed.), *Von Historikern, Politikern, Turnern und anderen. Schlaglichter auf die Geschichte des östlichen Europas*. Festschrift für Detlef Brandes zum 75. Geburtstag, Leipzig 2016, s. 225–241.

vládního rozhodnutí o rozvoji osobního automobilismu v roce 1965 „byli odborníci zajedno, že domácí automobilový průmysl není schopen vlastní silou překonat svoji zaostalost vůči mezinárodním standardům a že je třeba spolehnout se na kooperaci se západem“ (s. 417). V sedmdesátých letech pak začalo kolabovat zásobování obyvatelstva, podstatně se zhoršil jeho zdravotní stav, klesal průměrný věk, narůstal alkoholismus, dramaticky pod únosnou míru degradovalo životní prostředí. Neutatz v souladu s většinou relevantních badatelů vidí právě v této době počátek kontinuálního a nezadržitelného úpadku říše.¹⁹

Již výše jsem zmínil, jak významné je, že Neutatz systematicky zkoumá nejen událostní a „objektivní“ hospodářské a sociální dějiny, ale věnuje velkou a kritickou pozornost každodennosti a životním podmínkám, náladám, mentalitě, představám a tužbám jednotlivých generací, elit i obyčejných obyvatel měst i zapadlých vesnic. Právě při výkladu imploze ruského impéria hrají tyto aspekty stejně významnou roli jako objektivizovatelná kritéria. Autor také připomíná, že velký až rozhodující díl režie pokusů o stabilizaci Sovětského svazu převzal již od nástupu Jurie Andropova, tedy od přelomu let 1982/1983, jeho nejbližší důvěrník, „expert na zemědělství“ Michail Gorbačov. A podařilo se mu zůstat v pozici „druhého muže“ státu i během obdobně krátké vlády těžce nemocného Konstantina Černěnka v letech 1984–1985.

Neutatz vysvětluje, že Gorbačov věřil v zásadní reformovatelnost sovětského systému při zachování administrativně plánovaného hospodářství a při udržení monopolu moci v rukou KSSS. „Jeho politika ‚přestavby‘ sestávala z řady prvků, které mezi léty 1985–1991 přicházely ke slovu s rozdílnou závažností: výměna elit, urychlení pokroku, transparence a otevřenost při tematizování problémů současnosti i minulosti, omezená liberalizace hospodářství a demokratizace politických struktur“ (s. 503). Autor zmiňuje (již Andropovem zahájené) s reformami současné rázně direktivní příkazy utužení pracovní disciplíny, omezení alkoholismu, hlavně však zdůrazňuje opření celku reformy o tři klíčové prvky Gorbačovova diskurzu: „Lenin, strana, komunismus“ (s. 506). Připomíná, že Gorbačov už roku 1987 v projevu k výročí říjnové revoluce na téma „nutnosti demokratizace“ vyhlásil klíčové heslo „Zpět k Leninovi“. Vše, co se od poloviny (vlastně v řadě ohledů již od počátku) osmdesátých let dělo v zájmu odvrácení jasně a blízko se rýsující katastrofy impéria (opět jednou byl vržen do ruského bláta

19 Pro porozumění dějinám Ruska v posledních třech dekadách 20. století jsou důležité dvě knihy: Rudolf PICHOKA – Andres SOKOLOV, *Istorija sovremennoj Rossii. Krizis kommunističeskoj vlasti v SSSR i roždenije novoj Rossii; konec 1970-ch-1991 gg.*, Moskva 2008 a Rudolf PICHOKA – Andres SOKOLOV – Sergej ŽURAVLEV, *Istorija sovremennoj Rossii. Desjatiletie liberal'nych reform; 1991–1999 gg.*, Moskva 2011.

ohromný balík oktrojovaných radikálních a vzájemně kontradiktorických reforem), bylo tak jejich nejvyšším organizátorem vnímáno jako „návrat“ k prvotní, leninské (ovšem svou brutalitou a společenskou ničivostí za stalinismem nezaostávající) formě bolševické diktatury. Na to, ale ani na Gorbačovův pokus zopakovat Leninovu Novou ekonomickou politiku z roku 1921, nebyla ruská společnost připravena: Po „domestikaci“ v chruščovovsko-brežněvovské epoše stála mentálně, kompetenčně i co do osobních cílů a představ občanů „někde jinde“, než mýnil Gorbačov a postrádala také podnikatelskou kvalifikaci a zkušenosti, jimiž ještě disponovali Rusové počátku dvacátých let.

V tomto rámci měl roku 1988 svoji logiku i „výbuch etnicity“, tedy počátek procesu osamostatňování jednotlivých, svoji ústavní „svrchovanost“ uplatňujících svazových republik, který překvapil Gorbačova stejně jako ruskou veřejnost. Samovládný reformátor, obdivuhodně schopný, vstřícný a trvale úspěšný na poli deeskalující zahraniční politiky, se toto hnutí snažil brzdit vojenskými zásahy, ale neuspěl.

Mezinárodní diskuse o zániku SSSR se táže, zda Gorbačov způsobil rozpad impéria svými radikálními a inkoherentními reformami, zda to byl výsledek americké Reaganovy technologicko-zbrojní ofenzívy atd.²⁰ Neutanz kreslí komplexní obraz říše, resp. její ústřední a nejvýznamnější části, která se od sedmdesátých let nezadržitelně, ale nepřekotně vydala na cestu krachu.²¹ Ukazuje společnost, která neznala alternativu k systému, v němž byla socializována a ve své většině vlastně s nevolí vnímala nejen svoji rychlou pauperizaci, ale i radikální, komplexní a hlubokou delegitimizaci svého světa, tak jak ji přinesla „glasnost“. Ukazuje fatální roli skutečnosti, že o ekonomické i politické krizi státu bylo od roku 1985 možno mluvit jako o reálném aktuálním fenoménu. Líčí reformy, které nebraly v potaz systémové prostředí, ekonomickou realitu a hlavně mentální připravenost lidí na nižších stupních společenské hierarchie, přijmout je za své a akceptovat je jako pozitivum. Zároveň ve společnosti proběhla „hluboko sahající proměna hodnot, která souvisela s odcizením se dosud akceptovaným normám socialistického společenského pořádku“ (s. 593). „Nová veřejnost vyvinula vlastní vnitřní dynamiku, která se vymkla Gorbačovově kontrole“ (tamtéž). Režim, který lidem přestal poskytovat příslibené a od něj očekávané výkony, zajišťovat sociální jistoty,

20 Vedle raket a computerů však vždy hrála velkou roli také kultura, resp. otázka dominance kulturního diskursu. Srovnej k tomu: David CAUTE, *The Dancer Defects. The Struggle for Cultural Supremacy during the Cold War*, Oxford 2005.

21 V tomto směru autor navazuje na: Stephen KOTKIN, *Armagedon Averted. The Soviet Collapse 1970–2000*, New York 2008.

ztratil oporu ve společnosti (s. 529n.). Zbyl jen hluboký rozvrat. Z něj kořistily pouze stranické a hospodářské elity, které tak jako tak lupičsky profitovaly již ze stávající situace.

„Podpora režimu obyvatelstvem trvala až do roku 1989. Lidé si přáli reformy, ale nikoliv odstranění sovětského systému a zavedení tržního hospodářství. Měli představu, že jisté prvky trhu lze integrovat do socialistického řádu, aniž by bylo nutno vzdát jeho zásadní principy. V listopadu a prosinci se ale tato důvěra zhroutila tváří v tvář zřejmému ztroskotání reform a citelnému zhoršení zásobovací situace“ (s. 524). Vražedný byl zejména – „agrárním odborníkem“ Gorbačovem způsobený – rozvrat zemědělství, který na konci osmdesátých let vyústil v těžkou zásobovací krizi: „V zimě 1990/1991 se mnozí obávali hladu. Pomoc přicházela ze zahraničí, především z Německa, které demonstrovalo vděčnost za sjednocení. Podle oficiálních údajů chybělo tisíc z dvanácti set produktů statistického spotřebního koše“ (s. 522n.). V téže době se těžkými zdravotními problémy obyvatelstva začala akutně projevovat katastrofální ekologická situace, z níž reformátoři otevřeně vinili vedení KSSS.²²

Za této situace hospodářské katastrofy začala již od podzimu 1989 část proreformních politických elit vidět jediné možné řešení v radikálním obratu k liberální parlamentní demokracii, pluralistické společnosti, svobodnému tržnímu hospodářství a privatizaci. Gorbačov však trval na socialismu a vůdčí roli komunistické strany. Po nezdařeném pokusu o státní převrat, organizovaném vedením KGB, armády i vládními špičkami však v létě 1991 přišel – nesen vlnou protikomunistického nacionalismu – Boris Jelcin. Sovětský svaz, z něhož nejpozději po puči zmizely poslední svazové republiky, ukončil svoji historii 31. prosince 1991.

Pod tentokrát již ruskou vlajkou začalo další (sociálně více než traumatické) kolo pokusů o šokovou terapii ruského hospodářství. Neutatz ovšem připomíná, že „pro široké vrstvy obyvatelstva měla privatizace jeden významný, často přehlížený, ale vysoce významný efekt: ‚dači‘, parcely ve dvorech a byty přešly do vlastnictví jejich uživatelů. Ze zákona se tak z milionů lidí stali majitelé nemovitostí, a to aniž by do nich kdy investovali. Profitovali pak – zejména samozřejmě v atraktivních polohách v metropolích – z rychle stoupajících nájmu a cen nemovitostí.“ Zisky z privatizace nemovitostí byly tak vysoké, že dokonce kompenzovaly hyperinflaci prvé poloviny devadesátých let (s. 538–540). Start do kapitalismu se ovšem

22 Srovnej Klaus GESTWA, *Ökologischer Notstand und sozialer Protest. Ein umwelthistorischer Blick auf die Reformunfähigkeit und den Zerfall der Sowjetunion*, Archiv für Sozialgeschichte 43, 2003, s. 349–383.

nezadíral jen z ryze ekonomických příčin, z důvodů zastaralosti ruského průmyslu a zemědělství a množství strukturálních deficitů. „Po sedmdesáti letech sovětské vlády již neexistovala tradice samostatných podnikatelů a rolníků.“ Představy, které si sovětská společnost např. na základě západních filmů a kulturních atributů vytvořila o „západu“, byly nejen idealizované, ale namnoze do základů stály mimo realitu. Tento doma zkoncipovaný „imaginární západ“ nemohl pak ruské společnosti pomoci při nastartování „západní“ ekonomiky, organizaci společnosti a novém způsobu života.

Autor zasvěceně, stručně a barvitě líčí vývoj devadesátých let a ukazuje, jak se opět jednou opakoval příběh masy rychlých a nerealistických, nekoordinovaných reforem, tentokrát ovšem v důsledku privatizace ústících v koncentraci majetku a moci v rukou oligarchů a zejména široce zasítovaného kremelského Jelcinova klanu (s. 571). Konflikty mezi prezidentovým týmem a parlamentem jen dále prohlubovaly rozvrat země. V závěru roku 1998 byl ministerský předseda Primakov, který od roku 1996 opět nastartoval ruskou velmocenskou politiku, krizovým stavem zásobování (podobně jako Gorbačov o deset let dříve) donucen požádat EU a USA o potravinovou pomoc. Zároveň s tím se však Jelcinovo Rusko vůči NATO (v kontextu s kosovskou krizí) opět inscenovalo v roli světové velmoci: Ovšem Jelcinův „rekurs na atomové zbraně nebyl znamením síly, nýbrž výrazem bezmocnosti a ztroskotání ruské politiky vůči západu“ (s. 552).

Poslední kapitola, „příčný řez“ situací Ruska zhruba v roce 1995, to podrobně a drasticky podkládá analýzou stavu ruské společnosti Jelcinovy éry, v níž „mezi ty, kdo prohráli, patřily především velké části vzdělaných vrstev“ (s. 575). Frustrovaná, vyčerpaná, ve strachu z budoucnosti žijící společnost s rozbořenou hodnotovou soustavou se obracela k náboženství, nacionalismu, komunismu a k víře v pevnou ruku vůdce, který zavede „pořádek“ a povede ji k blahobytu. V srpnu 1999 (ve chvíli, kdy se konečně začala rozebíhat rychle sílící hospodářská konjunktura) se stal ministerským předsedou Vladimir Putin a 31. prosince téhož roku převzal prezidentský úřad. „Kumulované dědictví ruských dějin – společnost jen neúplně emancipovaná od autoritativní státní moci doby carismu, ortodoxní představa společenství stejně jako kolektivismus i autoritarismus sovětské éry – to vše se ukázalo být mocně působící v krizi přechodu k tržní ekonomice a demokracii. Ruská společnost nemohla ze dne na den skočit přes stín své minulosti“ (s. 583).

Neutatzova, k co možná komplexnímu vývoji společnosti soustředěná, kniha představuje novou platformu uvažování o moderních dějinách Ruska. Pozornost byla přenesena z událostní zahraniční a vnitřní politiky celého impéria

na jeho sice nejvýznamnější, ale přece jen dílčí součást. Samozřejmě, i v tomto rámci se nabízejí otázky, zda zmíněná koncentrace nebyla příliš velká. I přes autorovu velkou kompetenci na tomto poli tak zůstaly do velké míry stranou pozornosti národnostní menšiny,²³ nebo např. zakládání a rušení autonomních republik a oblastí. Aktuální politika vede čtenáře k otázce, proč v Neutatzově knize (ostatně podobně jako v Hildermeierově syntéze z roku 1998) nebylo ani slovem zmíněno Chruščovovo předání poloostrova Krymu Ukrajině roku 1954? Odpověď nejspíše zní, že až do ruské agrese z roku 2014 to byla jen jedna z dlouhé řady teritoriálních manipulací, v tomto případě poststalinismu. Ve státě, kde byly za děsivých podmínek přesunovány celé národy, bylo formální předání jednoho poloostrova do správy jiné svazové republiky drobností. Tato „územní reforma“ byla pozoruhodná jen v tom kontextu, že zkušený stalinista Chruščov považoval rok po Stalinově smrti za nutné symbolicky „kompenzovat“ nástup tvrdé „deukrajinizace“ Ukrajiny tímto prestižním „darem“.²⁴

Řada z pohledu zainteresovaného čtenáře v knize málo rozpracovaných témat pak souvisí s dosavadní příliš silnou koncentrací mezinárodního i ruského výzkumu na politická a událostní témata. Kupříkladu výzkum „méně významných“ ruských měst zůstává dosud přes nesporný význam této problematiky málo rozvinut.²⁵ Obdobně prakticky zatím neexistuje nebo přinejmenším nelze vystopovat výzkum ruského (zejména akademického) školství a vzdělanosti sovětské epochy. Z Neutatzova textu je zřejmé, že se musel v tomto směru spokojit s přebíráním údajů sovětských statistik. Ty ovšem byly velmi často účelově manipulovány, případně sestavovány podle nestandardních kritérií, takže až do verifikace na základě sond do konkrétních materiálů je třeba brát jejich údaje s velkou rezervou. Nemalou roli při poznávání moderních a soudobých dějin Ruska hraje i skutečnost, že se – nejen německý a americký – výzkum z praktických důvodů dlouho koncentroval na archivy a témata, spojená s Moskvou a Petrohradem. Vlastně až období po

23 Srovnej např.: Elvira BARBARIŠINA – Detlef BRANDES – Dietmar NEUTATZ (edd.), *Die Rußlandeutschen in Rußland und Deutschland. Selbstbilder, Fremdbilder, Aspekte der Wirklichkeit*, Essen 1999.

24 K této problematice srovnej důkladnou pramenitou práci: Volodymyr SERHIJČUK, *Ukrajinskij Krym*, Kyjiv, 2001. Kniha oxfordské odbornice na východoevropské dějiny: Gwendolyn SASSE, *The Crimea Question: Identity, Transition, and Conflict*, Cambridge Mass. 2007 zůstává oproti tomu spíše ve vleku dobrodružných mýtů.

25 Exemplárně pro jedno z nejvýznamnějších obchodních center a posléze průmyslových měst Ruska: Kristina KÜNTZEL, *Von Nižnyj Novgorod zu Gorkij. Metamorphosen einer russischen Provinzstadt. Die Entwicklung der Stadt von den 1890er bis zu den 1930er Jahren*, Stuttgart 2001, srovnej moji recenzi in: Pražský sborník historický 34, 2006, s. 311–314.

roce 2000 (tedy také po opětném uzavření řady centrálních archivů zahraničním badatelům) expandoval výzkum výrazněji „do provincie“.

I když v Neutatzově práci hraje mezinárodní politika jen malou roli, zeptejme se ještě, zda a jaké momenty československých dějin považoval autor za hodné zmínky. První se týká mnichovské krize a případné ruské ochoty přijít Československu na pomoc: „Lze pochybovat, že by Stalin kdy vážně zamýšlel podporovat Československo v případě války. V sovětském tiskovém zpravodajství nebyl během sudetské krize v létě 1938 závazek pomoci zmiňován a německé velvyslanectví sdělovalo z Moskvy, že sovětská vojenská intervence nestojí na pořadu dne“ (s. 280).

Daleko větší ohlas v Rusku a tedy i v Neutatzově knize našlo Pražské jaro a jeho násilná likvidace. Již v lednu 1968 v jihoruském Taganrogu sociology Akademie věd provedený výzkum veřejného mínění ukázal jednak propagandou a mediálním zprostředkováním absurdně deformované představy ruských občanů o zahraničí, jednak vyzdvihl Československo jako v očích Rusů nejdemokratičtější a co do životního standardu nejkomfortnější zemi (až s velkým odstupem následovala Francie a Bulharsko). Československo mělo být též hospodářsky nejúspěšnější zahraniční evropskou zemí (jinak se SSSR nejraději poměřoval s USA) a ovšem i nejspolehlivějším přítelem Sovětského svazu (s. 458).

K Brežněvově zahraniční politice šedesátých let autor říká, že se mu podařilo zklidnit vztahy k západním zemím, výzvou sovětskému vedení se však stával vývoj v socialistických zemích. „V Československu, kde v padesátých a šedesátých letech neproběhla destalinizace,²⁶ podnikl na jaře 1968 reformní komunista Alexander Dubček kroky k vytvoření ‚socialismu s lidskou tváří‘... Z Brežněvova posouzení situace vyplynulo, že ozbrojená intervence v Československu je nutná. Její okolnosti však negativně zapůsobily na zahraniční vnímání Sovětského svazu a vnitropoliticky aktivovaly síly, kritické vůči režimu“ (s. 420n.). Neutatz připomíná i disidentskou demonstraci proti okupaci Československa na Rudém náměstí v Moskvě 21. srpna 1968 (s. 460). Srpnová okupace zřejmě dosti hluboko zasáhla sovětské – nejen intelektuální, ale i stranické – elity. Znamenala jasný signál, že ani v Rusku nelze počítat s jakoukoliv reformou systému. Ještě na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let pak působil zážitek „Pražského jara“ na gerontokratickou mocenskou špičku, semknutou kolem nemocného a v podstatě již dysfunkčního Brežněva, jako jednoznačné varování před jakýmkoliv reformami nebo liberalizací:

26 Zde autor – bez jmenovitého uvedení zdroje – nekriticky přejímá krajně pozoruhodný názor Jitky VONDROVÉ, *Prag und Moskau*, in: Stefan Karner a kol., *Prager Frühling: Das internationale Krisenjahr 1968*, 2 sv., Köln 2008, s. 171–192, zde s. 171.

„Věděli o ohromných problémech země, odmítali však pod dojmem československých událostí z roku 1968 jakékoliv reformní návrhy. „Pražské jaro“ zažili jako nebezpečnou dynamizaci původně omezených reforem. To se již nesmělo opakovat“ (s. 464).

Podíváme-li se do poznámkového aparátu knihy, zjistíme, že se Neutatz k těmto rusko-českým reflexím neopírá prakticky o žádnou českou literaturu. Výjimku tvoří brémská (emigrantská) disertace Jana Pauera z osmdesátých let, vydaná roku 1995.²⁷ Vše ostatní jsou – materiálové a závažné – ruské,²⁸ německé a americké práce, občas realizované i s českou účastí.²⁹ Vlastní českou jazykově internacionální produkci k tomuto tématu (jen podle autora?) zřejmě nemáme.

A tím se dostávám k závěru svých úvah nad zajímavou a podnětnou knihou Dietmara Neutatz: V ediční řadě *Evropské dějiny 20. století* není svazek o Československu (s jeho předehtou a dohrou) naplánován. Na můj dotaz, proč tomu tak je, tedy zda je československý příběh pro pochopení evropských dějin ve věku světových válek, penicilinu a atomové bomby tak nepodstatný, mne Ulrich Herbert vyvedl z omylu: Nepodařilo se najít autora, ochotného napsat takový opus. Když se nad takovou výzvou zamyslíme, pochopíme proč: Na rozdíl od autorů syntéz o Rusku, Polsku, Německu nebo třeba Jugoslávii nemáme – zejména pro druhou polovinu 20. století – dostatek domácích ani zahraničních přípravných studií, které by dovolily realizovat koncepčně náročný program řady.³⁰ Snad i v tomto směru by se mohla kniha o traumatických dějinách Ruska v době moderní stát pro české historiky podstatnou inspirací.

27 Jan PAUER, *Prag 1968: der Einmarsch des Warschauer Paktes. Hintergründe – Planung – Durchführung*, Bremen 1995.

28 Je pozoruhodné a snad symptomatické, jak velký význam na rozdíl od české přičítá tomuto tématu ruská historiografie. Srovnej: Rudolf PICHOKA, *Čechoslovákija, 1968 god. Vzgljad iz Moskvy. Po dokumentam CK KPSS*, Novaja i novějšaja istorija 1994/6, s. 3–20; Michail LATYŠ, „Pražskaja vesna“ 1968 g. i reakcija Kremlja, Moskva 1998; A. O. ČUBARJAN (ed.), „Pražskaja vesna“ 1968 goda i sovetckije respubliky. Reakcija vlasti i obščestva, Rostov 2009; Galina P. MURAŠKO (ed.), 1968 god „Pražskaja vesna“. Istoričeskaja perspektiva, Moskva 2010. Bylo by ještě možno doplnit: Alexandr MAJOROV, *Vtorženie. Sviditelstva komandarma*, Moskva 1998.

29 V tomto kontextu musí být zmíněn alespoň rozsáhlý textový a ediční dvojsvazek: Stefan KARNER a kol., *Prager Frühling: Das internationale Krisenjahr 1968*, Köln 2008 mj. s příspěvky Oldřicha Tůmy, Karla Kaplana, Jitky Vondrové a dalších pracovníků Ústavu soudobých dějin AV ČR. Je více než symptomatické, že tato zásadní publikace vzbudila zájem pouze zahraničních recenzentů a česká historiografie ji prakticky vůbec nevzala na vědomí. Jediná recenze vyšla v ČR v Jihočeském sborníku historickém 2008/2009, s. 425–429, ovšem z pera rakouského historika Niklase Perziho.

30 Srovnej: Marie-Janine CALIC, *Geschichte Jugoslawiens im 20. Jahrhundert*, München 2010; Ulrich HERBERT, *Geschichte Deutschlands im 20. Jahrhundert*, München 2014.

RECENZE

Wilhelm BRAUNEDER

Europäische Privatrechtsgeschichte

Wien–Köln–Weimar, Böhlau Verlag 2014, 278 s., ISBN 978-3-8252-3487-4.

Jedna z modernizačních tezí říká, že občanská společnost se kromě jiného (například vedle jednotného času) neobejde bez jednotného práva. Ač to zní paradoxně, v této tezi je kromě unifikace zakódována i mnohost, četnost a diferenciaci, protože se týká každé státní, státně národní či státně národních společností zvlášť a každé pro sebe. Zároveň tato teze v sobě obsahuje historickou zkušenost Evropy, kde jednotné právo, respektive systematickou kodifikaci práva pro všechny sociální vrstvy společnosti prosazoval do mnohdy heterogenní společnosti stát. Dělo se tak povětšinou v období osvícenském a státně absolutistickém. Stranou ponechme, že prosazení jednotného práva na jakémkoliv území implicitně vyžaduje jednotný jazykový kód, jednotný výklad (získaný univerzitním školením) a jednotné soudnictví. Z toho také nepřímě vyplývá, že jednotné (evropské) právo, či spíše unifikované soukromé právo (něco jako kdysi římské či kanonické právo) na žádném kontinentě od této kodifikačně unifikační doby doposud nevzniklo a díky tomuto státně politickému dědictví ani v dohledné budoucnosti i přes veškerou snahu Evropské unie vzniknout nemůže. Z daného úhlu pohledu musí být pak snaha napsat přehledné dějiny evropského soukromého práva hodnocena jako odvážný a také vyzývavý intelektuální čin.

Jestliže tvrdíme, že do osvícenského období pokusy o sjednocení právních norem pro všechny vrstvy společnosti neexistovaly a přitom do té doby existovalo jednotné římské (obecné) právo a i jednotné kanonické právo, dostáváme se do logické pasti, z které lze uniknout pouze precizací výše uvedeného: užívání jednotného práva ve středověku a raném novověku sice neexistovalo, ale existovala řada jeho vykladačů, komentátorů a glosátorů, kteří byli schopni zcela prakticky nalézt v římském právu (soudně instanční) řešení, pokud místní zvykové právo a lokálně kodifikované právo (městské právo, Sachsenspiegel, Schwabenspiegel apod.) k rozhodnutí jakékoliv kauzy nestačilo nebo nebylo schopno dospět k obecně přijatelnému naplnění elementárně vnímané spravedlnosti. Dále bývalo běžné, že několik právních norem, například kanonické právo a městské právo, mohlo fungovat celkem bezproblémově vedle sebe. Zdá se, že i navzdory existenci anglosaského Common Law a jiné kontinentální právní tradici přece jenom v západní a střední Evropě něco společného v oblasti práva existovalo. Tím něčím byla společná celoevropská (univerzitní) právní věda. Ta se mohla shodnout alespoň na výkladu kořenů práva, respektive na jeho ideální aplikaci. Prosadit tuto učeneckou názorovou jednotu do praxe nebylo ale až do osvětenství možné.

Od 15. století docházelo díky univerzitnímu vyzarování k „úmyslnému mísení“ domácího práva s římským právem. Toto propojování římského a místního práva (počátek pandektismu?) vedlo na mnoha územích Evropy (ale mimo země východní Evropy) k vytváření

lokálně sjednocovací právní praxe, která pak navenek nacházela vyjádření v latinských názvech nových zákoníků (*Ius Romano-Germanicum*, *Ius Romano-Hispanicum*, *Ius civile Sveco-Romanum* nebo *Ius Romano-Basiliensis apod.*). Zda zde převážil větší vliv římského nebo místního práva záleželo na místní tradici a síle a kvalitě univerzitního vzdělávání právníků-teoretiků.

V této době je také „zaděláno“ na významný civilizačně emancipační problém všech nestátních evropských společností. Až do počátku 19. století byly „pokryty“ státem iniciovanými kodifikacemi, na kterých se nepodílely a které byly napsány, tištěny a aplikovány v jazycích, kterým většina příslušníků těchto nestátních společností nerozuměla. Důvod je jednoduchý: nebyl k dispozici vernakulární překlad těchto kodifikací, protože samy tyto společnosti neměly vypracovány kodifikace vlastního jazyka, natož aby měly po ruce termíny právnických konstruktů, které kodifikace trestního, procesního či občanského práva obsahovaly.

K tomu ale okamžitě připojme zcela zásadní poznámku nejváženějších právních historiků evropského práva (ať už bez Britských ostrovů či s nimi) nedávné minulosti a současnosti (Helmut Coing, Reinhard Zimmermann, Pio Caroni, Wilhelm Braunerder), totiž že přirozenoprávní kodifikace osvícené doby způsobily ve svých důsledcích poprvé obecné uznání místních (národních) právních norem a že tudíž nastartovaly nacionalizaci práva a neodvratný rozpad společné římskoprávní tradice.¹ Tato dvě stě let stará historická zkušenost nás může dovést také k zcela současnému závěru, že pokud Evropská unie bude usilovat o zavedení jednotného evropského práva, musí tak činit vždy s respektem k jednotlivým (národním) kodifikacím, respektive k uznání té skutečnosti, že před možnou jednotnou evropskou kodifikací musí vzniknout opět něco, co bude představovat jednotnou evropskou právní vědu. Tomu může lehce zabránit například vystoupení Velké Británie z Unie. Jinými slovy řečeno: bez jednotného ducha a jednotné právní kultury a přibližně jednotného vzdělávání právníků nevznikne ani jednotná kodifikace, která by byla obecně přijatelná pro všechny členy Unie.

V 18. století dochází v Evropě k jevu, který Wilhelm Braunerder nazývá „postátním práva“ a nastává éra tvorby racionálních, jasně formulovaných právních systému samozřejmě prostřednictvím kodifikací, které jsou založeny na „přirozeném“ právu. Právní tradice a tradované římské právo zastínilo, překonalo či zcela vytlačilo systém logického myšlení a třídění osvícených právníků Beccariova, Sonnefelsova, Justiho či Zeilerova formátu. Kodifikace rakouského trestního zákoníku z roku 1803 (Josef Sonnenfels) a občanského zákoníku z roku 1811 (Franz Zeiler) jsou toho nejvděčnějším důkazem. Rakouský občanský zákoník je (nejen W. Braunerderem) považován za vůbec první moderní evropskou soukromoprávní kodifikaci, kterou bohužel zastínila „nezasloužená“ sláva Napoleonova o sedm let dříve vydaného Code Civil. V té době měli rakouští zákonodárci za sebou již padesát let příprav a dokonce i vydání prvního dílu.

1 Helmut COING, *Europäische Grundlagen des modernen Privatrechts*, München 1996; Reinhard ZIMMERMANN, *The Law of Obligations. Roman Foundation of the Civilian Tradition*, Oxford 1996; Pio CARONI, *Privatrecht: Eine sozialhistorische Einführung*, Basel 1988; Wilhelm BRAUNEDER, *Europäisches Privatrecht: historische Wirklichkeit oder zeitbedingter Wunsch an die Geschichte?*, Roma 1997.

Rakouské zákoníky se pak vyznačovaly větší mírou systematickosti, exaktnosti, srozumitelnosti a dodejme i konzervativní nadčasovostí. Kodifikace byla v jejich podání logickou konstrukcí, která vyvěrala zvláště v paragrafech věnovaných „každodennímu soudnictví“ (dědické či manželské právo) z domácích právních zdrojů, a byla prochnuta humanismem (zrušení tortury, trestu smrti či dekriminalizace infanticidia či urážky Boha). Nauka o zákonodárství, čili tzv. Gesetzgebungslehre, se stala vrcholnou disciplínou výuky na právnických fakultách. Zahraniční právní vzory nebyly většinou brány na zřetel a skončilo i společné školení právníků na základě římského práva. Navzdory tomuto vývoji (anebo právě proto) mohlo vzniknout ve střední Evropě nové pojetí hledání a tvoření práva, které se nazývalo historickou (právní) školou či historickou školou právní vědy.

Historická škola, respektive historické školy římská a německá, byly reakcí na převahu státem vnuceného přirozeného práva do soudní praxe a do výuky na univerzitách. V době romantismu byly kořeny práva hledány i jinde. Neelitářský lidský duch (Volksgeist) měl navrátit tvorbu práva z rukou svévolných osvěcenců – „konstruktérů“ do rukou lidu. Lidský duch tvoří přeci právo, tak jako dějiny, jazyk či zvyky a obyčeje. Především Carl Friedrich von Savigny a jeho žáci učinili římské právo opět užitečným pro (nejen teoretickou) přítomnost. Ať už tito hledači dějinného ducha nalézali inspiraci v římském či germánském právu, jedno měli společné: právo opět zmodernizovali a také se ho pokoušeli sjednocovat v jakési první nadstátní unifikační úrovni reprezentované konferencemi tzv. Německého dne právníků. V onom sjednocování právních norem nebyli příliš úspěšní. Ukázalo se záhy totiž, že právo bude možno rychle sjednotit jen v jednom jeho segmentu – a sice v obchodním právu. (V tomto byla situace v mnohém podobna dnešním snahám Evropské unie, která zjišťuje, že na výrobu, obchod a do jisté míry také vymáhání dluhů je možno nejrychleji aplikovat unifikaci práva.) Tak tedy někdy po roce 1860 začalo právo v Evropě poprvé nesměle překonávat hranice národních států. Pragmatická užitečnost továrníků a obchodníků přesvědčila politiky, aby vytvářeli společné právní normy, i když většina právníků upozorňovala na dějinnou neověřitelnost takového činu. Historik k tomu rád podotkne, že předvojem sjednocování právních norem byly tehdy především nově sjednocené národní státy Německo a Itálie, které víceméně úspěšně unifikovaly právní normy na svém území.

Z tohoto krátkého exkurzu dějinami právního sjednocování (střední) Evropy lze samozřejmě vyvodit jen tezi, že nějaké společné evropské právo jako platná norma nikdy v dějinách neexistovalo. Jediné, co se autonomně, ale i řízeně na tomto poli sjednocovalo, byla výuka práva na právnických fakultách. Z toho rovněž vyplývá jediná pozitivní skutečnost pro současné evropské politiky, totiž že v Evropě existuje již dlouho společná duchovně učenecká základna právního myšlení a vědomí. Toto myšlení používá stejné právní konstrukty, koncepty a terminologii a možná sdílí i shodný pohled na dějiny svého oboru. Ještě k tomuto zjištění připojme poznámku, že ani římské právo v dobách své největší slávy nebylo nikdy důkladně unifikováno a vykládáno, a že právní kultura Evropy vždy vykazovala nejružnější odlišnosti. Nakonec je možno uzavřít tuto úvahu suchým konstatováním, že evropské soukromé právo nikdy neexistovalo ani jako badatelský objekt a že představuje prozatím jen politickou nezávaznou výzvu. Přitom jen výuka právníků

na nejlepších evropských univerzitách si může dovolit luxus přednášek a bádání o všech evropských národních kodifikacích a i o kanonickém právu, přičemž římské právo zůstává společným základem.

A i v takovémto duchu je koncipována Braunerova syntéza dějin evropského soukromého práva, které nejen na rakouských univerzitách slouží jako vysokoškolská učebnice, neboť je napsána svižně, srozumitelně, přesvědčivě a také velmi přímočaře, možná až apodikticky. Čerstvě emeritovaný profesor Wilhelm Brauner si po desetiletích výuky na vídeňském Iuridicu (Rechtswissenschaftliche Fakultät der Universität Wien) mohl dovolit formulovat prověřené a někdy i provokativně formulované názory, které právník z jiné evropské univerzity nepřijme. Brauner nazývá svoji syntézu dějin evropského soukromého práva pouhým přehledem, neboť zde důležitější roli než dlouhé teoretické úvahy hrají zcela reálné právnícké „produkty“, tedy tzv. dogmatické příklady, podle kterých se v praxi soudilo a rozhodovalo. Proto také na úvodní syntetický výklad navazuje zcela bezprostředně více než stostránková příloha nejzávažnějších a nejzajímavějších pramenů doložených příklady judikatury z rakouských a německých zemí.

Tuto syntézu evropských právních dějin charakterizuje ještě jedna dobrá vlastnost, která opět vyznačuje také z autorova naturelu a dlouholeté univerzitní výuky, a tím je neustálé definování všech pojmů, popřípadě institutů a také neustálé předznamenávání metody výkladu. Jedná se každopádně o výklad po výtce historicko-chronologický, který respektuje skutečnost, že právo vznikalo v tavicím kotlíku dějin, do kterého byla vkládána kromě římského práva, kanonického práva a „německého“ práva v moderní době nejdříve špetka osvíceného rozumu v podobě systemizace a posléze i romantického idealismu v podobě hledání ducha dějin. Kritickou tavbu prováděl Wilhelm Brauner povětšinou ve vlacích, kterými dojížděl na výuku na univerzity ve Vídni a v Budapešti.

Milan Hlavačka

Zdeněk NEŠPOR a kol.

Dějiny české sociologie

Praha, Academia 2014, 667 s., ISBN 978-80-200-2355-1.

Zdeněk NEŠPOR a kol.

Slovník českých sociologů

Praha, Academia 2013, 469 s., ISBN 978-80-200-2221-9.

Sepsání dějin celého jednoho oboru představuje jeden z nejsložitějších úkolů, který komplikuje zvyšující se specializace věd. Neven v české vědě strmě narůstá publikační činnost a ani dílčí syntézy nejsou snadné. Česká sociologie doposud postrádala rozsáhlejší zpracování svého vývoje, natož aby disponovala podobně klasickým (a zároveň ve svém celku nepřekonaným) dílem, jaké české historiografii poskytnuli František Kutnar a Jaroslav Marek v *Přehledných dějinách českého a slovenského dějepisectví* v sedmdesátých letech minulého století. Kolektiv autorů pod vedením

Zdeňka Nešpora se pokusil tuto mezeru zacelit *Dějiny české sociologie*, které doplňuje *Slovník českých sociologů* (dále jen *Slovník*).

Autoři vymezují dějiny české sociologie v zemském smyslu slova jako „sociologii pěstovanou v českých zemích a/nebo vázanou na poznání české společnosti“¹ a snaží se postihnout přínos jednotlivých sociologických osobností, existenci škol (pražské a brněnské), konečně též institucionální rámce, v nichž se obor rozvíjel od 19. století. Velmi vhodný je úmysl zasadit proměny oboru do historického kontextu, neboť politicko-společenské přerovy fundamentálně ovlivňovaly sociologii jako vědní obor. Jednotlivé změny režimů na území někdejšího Československa totiž proměňovaly institucionální zázemí, vedly k personálním proměnám i změně badatelských témat a v období komunistického systému měla sociologie roli ideologicko-služebnou. Autoři časově strukturovali text podle politických zlomů, ovšem ne vždy šťastně. Nazvat druhou hlavu *Sociologie jako svobodná věda ve svobodné společnosti* a vymezit jí roky 1919 a 1948 je problematické nejen rokem 1919 (proč ne 1918?), ale především faktem, že zahrnuje léta okupace, která měla pro českou vědu, tedy i sociologii, likvidační ráz ve všech ohledech. Periodizační originalita není vždy na místě a v tomto případě je zcela nevhodná. Pokud má publikace i didaktické aspirace, pak může tento moment dezorientovat historicky nepoučeného čtenáře.

Klíčovou linií reprezentují profily jednotlivých vědecko-pedagogických autorit, a to především v období do roku 1948. Autoři chápou sociologa ve velmi širokém záběru a u řady osobností, včetně nejdůležitějších (např. T. G. Masaryk, J. L. Fischer), poměrně pečlivě zaznamenávají jejich výrazný vliv na jiné obory (zejména filozofii). Všimají si rovněž veřejné a politické angažovanosti sociologů. Zde by byla vhodnější jasnější kvalifikace jejich prací na čistě vědecké, propagačně-popularizační a vysloveně politické manifesty. Platí to nejen pro Masaryka, ale výrazně i pro Edvarda Beneše,² z části také pro sociology po roce 1948 a 1989.³ U Masarykova díla by bylo vhodné doplnit informace o řadě spolupracovníků (nejen o blízkém Vasilovi K. Škrachovi), kteří prezidentovi výrazně asistovali v tvorbě textů. Začasté se jednalo o historiky (Jaroslav Werstadt, Jaroslav Papoušek, Josef Borovička a další v případě *Světové revoluce*;⁴ Jan Slavík u *Ruska a Evropy*).⁵ V této souvislosti je vůbec překvapivé úplné opominutí J. Slavíka (který navíc není zmíněn ani ve *Slovníku* – viz níže). Marxismem a Maxem Weberem výrazně ovlivněný J. Slavík nevešel do zorného pole ani Janu Horskému v kapitole *Sociologie a historie, historická demografie*. J. Horský s ohledem na své badatelské zaměření akcentuje metodologické kontakty mezi oběma obory, navíc spíše pro období po druhé světové válce a pak pole historické demografie.⁶

1 Zdeněk NEŠPOR a kol., *Dějiny české sociologie* (dále jen *Dějiny*), s. 12.

2 Srov. tamtéž, s. 74–75.

3 Zde mám na mysli práce Jana KELLERA, např. *Nová sociální rizika a proč se jim nevyhneme*, Praha 2011.

4 Srov. T. G. MASARYK, *Světová revoluce*, Praha 2005, s. 483.

5 Jan SLAVÍK, *Za světové války a revoluce*, in: T. G. MASARYK, *Rusko a Evropa I*, Praha 1995, s. 315–349.

6 Z. NEŠPOR, *Dějiny*, s. 461–477.

Dějiny zahrnují rovněž některé opomíjené okruhy české sociologie. V duchu deklarovaného zájmu popsat vývoj sociologie na zemském principu, autoři neopominuli formou alespoň stručného exkurzu pojednat o německých sociologích na českém teritoriu. Ještě cennější je zařazení kapitoly sledující křesťanskou sociologii, která vychází zvláště z Nešporova dlouhodobého zájmu.⁷ Po druhé světové válce Nešporův tým sleduje zvláště institucionální a tematický záběr sociologie v Československu, a to při patřičném zvážení dopadů proměny režimů: od nadějně dynamiky prvních třech poválečných let přes masivní úpadek a potlačování sociologie po únoru 1948 až po slibné pokusy o obnovu kritické sociologické vědy (a komunikaci se zahraničím) v dekadě Pražského jara. Zde bylo samozřejmě možné volit různé akcenty a třeba zpracování vysokoškolské sociologie bylo vhodné rozšířit, stejně jako pozornost vývoji sociologie na Slovensku, kde např. v období normalizace vycházela řada závažných překladů i z oblasti sociologie a vyskytly se tam některé inspirativní osobnosti.

Pro českou historiografii je poučné zpracování dějin české sociologie od normalizace do současnosti, přičemž období po roce 1989 autoři věnovali bezmála devadesát stran, předchozímu období pak oddíl ještě obsažnější. Je zřejmé, že nástup Husákovy éry přinesl sociologii podobně devastující účinky jako jiným oborům, které našly novou dynamiku v období reformního komunismu. Výsledky české sociologie šedesátých let rezonovaly i ve světové komunitě.⁸ Normalizační politickou elitu kritická sociologie ohrožovala mnohem více než historie (snad s výjimkou Josefem Mackem editovaných *Sedmi pražských dnů*), protože z rozboru sociální stratifikace tehdejšího Československa nejen vyvozovala analýzu geneze komunistického systému, ale také navrhovala způsoby, jak nedostatky režimu napravit.⁹ Dis/kontinuity v oborech historie a sociologie po roce 1948 vykazovaly některé obecné podobnosti, měly ale též řadu odlišností: např. vývoj po roce 1989 byl z hlediska institucionálního přerývu a rychlého nástupu nových generací (např. vznik sociálně-vědních fakult, kde má sociologie velmi výrazné postavení) v sociologii mnohem radikálnější.

Dějiny české sociologie by bylo možno v detailech kritizovat za ledacos (kromě již vyřčeného lze uvést např. malou pozornost, věnovanou vývoji oboru v regionech po r. 1989). S ohledem na předchozí stav souborného zpracování dějin české sociologie (resp. jeho absenci), se však jedná o počín zásadní a to i tehdy, pokud by měl sloužit jako platforma pro konfrontaci s jinými interpretacemi vývoje oboru.

Odlišné musí být hodnocení *Slovníku českých sociologů*. Podobné publikace jsou vždy výběrové, ale z obsahu *Slovníku* není zřejmé, proč některá hesla zařazena byla a jiná

7 Srov. bibliografii v *Dějínách*, s. 104.

8 Např. Pavel Machonin publikoval esenci svého výzkumu v jednom z nejprejdnějších světových časopisů. P. MACHONIN, *Social Stratification in Contemporary Czechoslovakia*, American Journal of Sociology 75, 1970, č. 5, s. 725–741. Výrazného ohlasu se dočkala také kniha *Civilizace na rozcestí*, kterou v letech 1966 a 1967 vydal ve dvou verzích kolektiv pod vedením Radovana Richty. Srov. Z. NEŠPOR, *Dějiny*, s. 410–413.

9 Z. NEŠPOR, *Dějiny*, s. 403. „Podle Machonina došlo po únoru 1948 ke koalici nomenklatury s méně výkonnou částí dělnictva. Tak vznikl rovnostářsko-byrokratický režim, typický autoritářstvím, nivelizovanou sociální strukturou a nízkou ekonomickou výkonností... K překonání těchto poměrů navrhoval Machonin koalici technokraticko-socialistickou.“

nikoliv. *Slovník* uvádí mnohé interdisciplinární osobnosti, ale v řadě případů zůstává sociologický segment působení těchto autorů silně v pozadí jiných disciplín: Ivan Sviták zcela zřejmě reprezentuje více filozofa, či naplňuje vzorec politického filozofa. Zdeněk Suda zastupuje bezesporu výrazněji politické vědy než sociologii atd. Zařazení osobností, které se pohybují na hranici několika vědních oborů, je vhodné za předpokladu, že bude uveden klíč jejich výběru a za podmínky větší reprezentativnosti.

V knize však abscentuje celá řada jmen. Autoři *Slovníku* nechtěli správně opominout ani osobnosti české historiografie, na prvním místě těch, které vstupovaly do hájemství sociologie, ať už teoreticky, metodologickými postupy nebo i tematicky. Proto je poněkud překvapivé, že *Slovník* neopomenul Zdeňka Nejedlého, historika jistě zajímavého a v Křesťanově monografii konečně věcně vyličeného,¹⁰ ale z pohledu sociologie autora okrajového. Dějiny české historiografie ve 20. století ale znají řadu badatelů sociologii mnohem více otevřených: František Kutnar, Jaroslav Werstadt, Bedřich Mendl ad. Z pozdějších generací může být zmíněna Pavla Horská nebo Eduard Maur, kteří prováděli významné sociálně-historické výzkumy na přelomu 60. a 70. let a posléze opět po listopadu 1989.¹¹ Bylo by tu možno zmínit historiky, kteří se v současnosti zabývají urbánními dějinami a věnují značnou pozornost městské sociální struktuře (Lukáš Fasora, Pavel Kladiwa). Uvedené dějepisce často zajímaly struktury, společnost, moc jako sociologická kategorie.¹² Přestože *Slovník* nemůže uvádět každého dějepisce, je těžko pochopitelné opomenutí Jana Slavíka, který je v českém dějepiscetví vnímán jako historik s nejvýraznějšími přesahy do sociologie. Zejména Slavíkovy metodologické práce a texty věnované sovětskému režimu nepostrádají inspirativnost ani pro dnešní sociologii a historii, a to nejen v českém kontextu.¹³ Jiné obory jsou na tom ovšem ještě hůře. Např. politologové jako by z pohledu autorského kolektivu vůbec neexistovali, přestože mnohá výzkumná témata jsou tomuto oboru a sociologii společná a v politické sociologii je koordinovaný výzkum naprostou nutností.

Autoři obou publikací několikrát, a jistě oprávněně zmiňují, že předchozí pokusy na tomto poli trpěly řadou chyb a nepřesností. V tomto ohledu ovšem *Slovník* trpí podobným neduhem. S ohledem na někdejší význam pražské koleje Středoevropské univerzity mohli autoři *Dějin* i *Slovníku* věnovat více prostoru tomuto učilišti, zvláště když se mezi její výrazné osobnosti řadil jeden z vůdčích českých sociologů Jiří Musil.¹⁴ *Slovník* vykazuje

10 Jiří KŘEŠŤAN, *Zdeněk Nejedlý. Politik a vědec v osamění*. Praha – Litomyšl 2012.

11 Přitom tyto osobnosti v *Dějinách* Jan Horský uvádí a jistě by jejich biogramy *Slovníku českých sociologů* prospěly. Srov. Z. NEŠPOR, *Dějiny*, s. 467–468.

12 Srov. Veronika STŘEDOVÁ, *František Kutnar a strukturalismus v interpretaci sociálních a hospodářských dějin*, Praha 2009.

13 Zcela jistě by stálo za srovnání Slavíkových ruských prací s některými vlivnými syntézami, např. Theda SKOCPOL, *States and Social Revolutions. A Comparative Analysis of France, Russia and China*, Cambridge et al 1979.

14 Z. NEŠPOR, *Slovník českých sociologů*, s. 373 (heslo o Zdeňku Sudovi) zmiňuje, že se CEU přesunula z Prahy do Budapešti, ale sociologie předtím byla – díky vlivu polských sociologů – přesunuta do Varšavy a teprve po několika letech se přestěhovala do Budapešti.

řadu drobných chyb v detailech, které nutně musí vést čtenáře k ostražitosti. Kupř. sdělení, že u Pavla Machonina „data získání habilitace a doktorátu věd (DrSc.) nejsou známa“¹⁵ musí překvapit každého badatele, který někdy navštívil univerzitní archiv nebo archiv Akademie věd a ví, že informace tohoto druhu lze najít hned v několika fondech. Čtenářsky nepřívětivě působí též celá řada překlepů či absence rejstříku.¹⁶

Za nejproblematictější moment lze považovat samotnou konstrukci *Slovníku*. Zatímco v zařazení osobností dominantně pracujících v jiných oborech (viz historici výše) lze snad mezery pochopit, volba hesel plně oborových sociologů je ve *Slovníku* nesystémová. V publikaci defilují někteří sociologové, kteří zjevně v oboru výrazné stopy nezanechali, naopak chybí mnozí sociologové působící např. mimo Prahu. Za nešťastné ovšem považuji stanovení hranice pětapadesáti let pro samotné zařazení do *Slovníku*. Sociologie je věda poměrně mladá a v československém případě patří (spolu s politologií) k vědám nejvíce postiženým politickými diskontinuitami. Autorský kolektiv v *Dějínách* zdůrazňuje, že politická transformace po r. 1989 měla pro sociologii jako obor fundamentální dopad a znamenala zcela novou etapu vývoje.¹⁷ Sociologové mladšího středního věku v polistopadové době dle autorů *Dějin* prokazovali mnohem výraznější dynamiku.¹⁸ V tomto momentu by jistě *Slovník* dalších dvacet hesel soudobých sociologů mladších pětapadesáti let unesl. Zvolená věková hranice tak ze *Slovníku* vyřadila osobnosti současné české sociologie, jako jsou např. Jiří Šubrt, Radim Marada, Csaba Szaló a řadu dalších velmi aktivních badatelů. Mnohem šťastnější se tak jeví příklad z oboru historie ztělesněný v *Lexikonu českých historiků 2010*.

Jiří Lach

Roman BARON – Roman MADECKI a kol.

Česká polonistická studia: tradice a současnost (filologie – historie – politologie – právo)

Praha, Historický ústav AV ČR 2014, 619 s. + XX s. obr. příloh, ISBN 978-80-7286-245-0.

Obec českých badatelů, zabývajících se široce pojatou polonistickou problematikou – či spíše věnujících se vědě o Polsku – si v roce 2013 obzvláště slavnostním způsobem připomněla devadesáté výročí zrodu českých polonistických studií v jejich institucionálním rámci. Za jejich počátek je obvykle považováno založení Katedry polského jazyka a literatury na Univerzitě Karlově v Praze na počátku akademického roku 1923/1924, na níž byl z krakovské Jagellonské univerzity povolán Marian Szykowski, vynikající znalec polské literatury. Současně s tím došlo i k ustavení lektorátu polského jazyka na Masarykově univerzitě v Brně, jenž byl veden slavistou a polonofilem Maxmiliánem Kolajou a stál na počátku rozvoje polonistiky v brněnském akademickém prostředí. Obě zmíněné skutečnosti

15 Z. NEŠPOR, *Slovník*, s. 217.

16 Tamtéž, s. 275 (překřtění prestižní London School of Economics and Political Science na London School of Economics and Political Science).

17 *Dějiny*, s. 517.

18 Tamtéž, s. 543.

se v září 2013 staly podnětem k uspořádání kongresu badatelů o Polsku v Praze. Na tuto akci se sjelo asi 130 účastníků z patnácti zemí. Hlavní úlohu na něm sehrávali samozřejmě čeští vědci, jimž však nešlo jen o to, aby si připomněli a oslavili výše zmíněné výročí, ale především o to, aby se pokusili detailně zhodnotit aktuální stav českých bádání o Polsku v oblasti filologie, historie a politologie.¹

K této události se vracím proto, že značná část přednášejících na zmíněném kongresu tvoří současně základ autorského kolektivu recenzovaného díla. Jeho editory a spoluautory jsou dva uznávaní čeští badatelé – Roman Baron z Historického ústavu Akademie věd České republiky, autor řady důležitých pojednání přibližujících historii kontaktů mezi polskou a českou kulturou,² a filolog Roman Madecki, vedoucí Semináře západoslovanských jazyků a literatur Masarykovy univerzity. Editorům se podařilo získat ke spolupráci téměř čtyřicet autorů z českých vědeckých pracovišť v Praze, Brně, Opavě, Olomouci a Ostravě, a také badatele ze slovenského Prešova či polské Poznaň (jména všech autorů s uvedením autorství jednotlivých kapitol se nacházejí na s. 619). Díky tomu získala problematika, prezentovaná v publikaci komplexní podobu a mohlo o ní být kompetentně pojednáno jak v kontextu historických badatelských výstupů a tradic českých polonistických studií, tak i v kontextu dnešního stavu vědeckého poznání a organizačního, resp. badatelského potenciálu české vědy o Polsku.

Termín „polonistická studia” přitom editoři a autoři pojali nezvykle široce. Vědomě se neomezovali na jejich tradiční zužování na filologická a historická studia, a rozšířili je i do oblasti politologických a právních věd. Nelze než souhlasit s Krystynou Kardyni-Pelikánovou, píše-li (s. 31), že se tyto čtyři disciplíny (filologie, historie, politologie a právo) stávají ve svém vzájemném vztahu stále více komplementárními. Vazby mezi literaturou a dějinami si uvědomujeme odedávna, ale uplynulé dekády nám ukazují, že i politické události často determinují chronologické rámce nových literárních epoch, nebo dokonce vyvolávají specifické „kulturní války”, vedené ve jménu určitých hodnot, stanovisek či názorů. A právní kultura v této oblasti jistě nehraje menší roli. Obraz ani hodnocení současného stavu široce pojatých českých bádání o Polsku by nebyly úplné, pokud by politologické a právní hledisko zůstalo mimo oblast reflexe.

Odborné hodnocení příslušných kapitol ponechme na politolozích a právnících a spolu s Michalem Kubátem, jedním z autorů politologické části, konstatujeme, že okruh českých politologů věnujících se během posledních dvaceti let systematicky polské problematice je nevelký (autor uvádí včetně sebe celkem tři jména, s. 258). Výsledky jejich bádání jsou prezentovány převážně v podobě článků v odborných časopisech (přehled polské problematiky na stránkách českých politologických periodik je uveden na s. 264–287) nebo v rámci kolektivních děl. Politologické monografie věnované Polsku uvádí autor pouze tři, přičemž všechny jsou věnovány polskému politickému systému. Zájem české politologie o polskou problematiku má tedy obecně postupem času klesající tendenci.

- 1 O této důležité události více viz: Roman BARON – Roman MADECKI, *Czeskie badania nad Polską w kontekście europejskim (Kongres polonoznawczy w Pradze, 11–12 września 2013 roku)*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Historyczne* 141, z. 1, 2014, s. 187–193.
- 2 Z nejnovějších prací tohoto autora srov. R. BARON, *Ambasadorowie wzajemnego zrozumienia. Niedocenieni twórcy pomostów między polską i czeską kulturą (XIX–XXI w.)*. *Studia i szkice*, Toruń 2013.

Obsáhle (s. 299–371) a současně zajímavým a novátorským způsobem byly zpracovány otázky spjaté s česko-polskou spoluprací v oblasti právní vědy. Poznamenejme pouze, že jde o srovnávací dějiny práva, právo rodinné, finanční, mezinárodní a evropské právo soukromé. Mnoho prostoru bylo věnováno kontaktům a spolupráci českých a polských právníků. Na české straně tuto spolupráci rozvíjí především Centrum polského práva, které vzniklo při brněnské univerzitě v roce 2012.

Nejvíce prostoru se v prezentovaném díle dostalo přece jen tradičním oblastem polonistických bádání – filologii a historii. K tradičnímu zájmu o polský jazyk, který se projevil v 19. století, kdy Češi prožívali své národní obrození, odkazuje v I. kapitole R. Madecki, když hovoří o Josefu Jungmannovi, jenž bohatou měrou čerpal ze *Slovníku polského jazyka* Samuela B. Lindeho jakožto zdroje obohacování české terminologie a slovní zásoby (s. 10). Také zájem o polskou literaturu sahá v českých zemích do první poloviny 19. století (Pavel Josef Šafařík a jeho – byť německy psané – *Dějiny slovanské řeči a literatury podle všech nářečí*, 1826). V této době byly vydány také první české příručky k učení se polskému jazyku, jejichž autorem byl katolický duchovní Dominik Alois Špachta (1837). V polovině století zahájil na pražské univerzitě přednášky z polské literatury a jazyka jakožto samostatného předmětu František L. Čelakovský. Nechyběly ani překlady děl polských autorů do češtiny. Jen několik let po vydání originálu se mohli čeští čtenáři ve vlastním jazyce seznámit s *Konrádem Wallenrodem* Adama Mickiewicze (překlad Václava Štulce byl vydán v roce 1837). Český překlad *Pana Tadeáše* Elišky Krásnohorské vyšel v roce 1882 s rozsáhlým komentářem o polské šlechtické kultuře. Dodejme, že na toto vrcholné dílo polské krásné literatury jako první upozornil tehdy ještě mladý historik Jaroslav Goll, jenž v roce 1866 publikoval nadšený článek o Mickiewiczowě epopeji na stránkách čtenářsky oblíbeného časopisu Květy.

Zájem o polskou literaturu rostl. V posledním dvacetiletí 19. století vyšlo v českých zemích více než sedmdesát překladů jen děl Henryka Sienkiewiczze. Početný byl také okruh vynikajících překladatelů polské literatury (rozsáhlý přehled jejich jmen uvádějí R. Baron a R. Madecki na s. 16–17). Začaly vycházet také první syntézy dějin polského písemnictví. Na tuto tradici později navázal mj. Karel Krejčí, žák Mariana Szykowského, autor dosud jediného českého originálního a úplného zpracování dějin polské literatury (1953).

V tomto textu není možno prezentovat celý obsahově bohatý autorův výklad. Připomeňme tedy jen to, že po tomto „předinstitucionálním“ období ve vývoji české polonistiky nastal čas jejího rozkvětu již v organizovanějších formách a strukturách. Po válce se k badatelským centrům v Praze a Brně připojila akademická pracoviště v Olomouci a Ostravě, v posledních letech se pak mapa badatelů zajímajících se o polonistická studia rozrostla ještě o další akademická centra (s. 23). Autoři nezapomínají ani na problematiku spolupráce mezi českými a polskými pracovišti (společné badatelské týmy, konference, publikace). K jejich zintenzivnění došlo především po roce 1989. Kompetentnější analýzu přehledu výsledků českých bádání o polském jazyce a literatuře, jež publikace přináší, přenechám filologům, především literárním vědcům, a upozorním jen na zajímavé úvahy na téma současné výuky polského jazyka na českých vysokých školách. Ivana Dobrotová, autorka podkapitoly věnované této problematice (s. 147–153), dochází v závěru k přesvědčení, že dosavadní nástroje sloužící popularizaci polského jazyka v Česku vyčerpaly své možnosti.

Růst zájmu o výuku polského jazyka je závislý v největší míře na aktivních marketingových metodách, jež slouží propagaci Polska a jeho obrazu v České republice, a to s vědomím, že „v současné době se image Polska nezdá být zrovna nejlepší” (s. 150).

Problematicke české historické polonistiky je věnována především kapitola III. *Současná česká historiografie a dějiny Polska*, avšak důležité poznámky nacházíme již v nástinu věnovaném českým badáním o dějinách Polska na prahu třetího tisíciletí (s. 48–63) z pera Jaroslava Pánka, autora rozsáhlého historického díla, jenž velkou měrou přispěl k současné úrovni vztahů mezi polskou a českou historickou vědou. Na stav českých badání o dějinách Polska pohlíží J. Pánek z širší perspektivy, v níž se odrážejí čtyři aspekty: 1) vztah historiografie menšího národa k dějinám většího souseda, 2) infrastruktura sloužící těmto badáním, 3) způsob konstruování těchto badání, související se specifickou pozicí problematiky dvoustranných vztahů a hraničních oblastí, v rámci komplexně pojaté jedné konkrétní národní historiografie a 4) význam těchto badání pro budoucnost. J. Pánek konstatuje, že zájem Čechů o dějiny severního souseda sahá do středověku. Důkazem je již sama polemika pražského kronikáře Kosmy s vizí polsko-českých dějin z díla Galla Anonyma. Potřeba hlubšího poznání dějin Polska, jež procházela různými fázemi, se pro Čechy stávala prvkem národního vědomí, utvářejícího se před rokem 1918, kdy byly rozebírány různé cesty Čechů a Poláků, jež vedly ke ztrátě samostatné státnosti. V roce 1897 se na pultech knihkupectví objevil český překlad díla Michała Bobrzyńskiego – *Přehled dějin polských*, první syntéza dějin sousední země, jež byla Čechům dostupná. V polovině 20. století přineslo úplný obraz dějin Polska, viděný očima českého historika, dílo *Dějiny polského národa* z pera vynikajícího znalce dějin Slovanů Josefa Macůrka. Když k tomuto dílu v letech 1964–1967 přibýly dva soubory studií *Češi a Poláci v minulosti*, dosáhla dosavadní česká badání o dějinách Polska – dle mínění autora – svého kulminačního bodu. To však neznamenal, že zájem o tuto problematiku poklesl, ten naopak trvá dodnes. Svědčí o tom popularita aktuálně vydávaných syntetických pojednání (včetně překladu *Dějin Polska* Marceliho Kosmana) a také práce českých badatelů na aktuální a komplexní vizi dějin Polska.

Badatelský potenciál české strany (s. 51–52), publikační možnosti a spolupráci s polskými pracovišti hodnotí J. Pánek optimisticky. Ze vzdálenější perspektivy se mu jako důležitý činitel budoucího rozvoje badání jeví růst zájmu českých studentů o polský jazyk a kulturu, přičemž jako příklad zde uvádí Univerzitu Pardubice.

Autor dále zmiňuje vliv historiků na utváření společenského vědomí a připomíná doporučení, jež byla formulována oběma stranami a jež se týkají eliminace různorodých stereotypů z učebnic historie. V tomto smyslu však vyjadřuje jisté pochybnosti, zda byla tato doporučení v samém vyučovacím procesu skutečně uplatněna. Ještě závažnější je podle jeho mínění problém mediálního využívání a zneužívání historie vzájemných vztahů, především při pojednávání o problematice nejnovějších dějin. Nejde však přitom jen o komplementární uchopení témat, ale také o sblížení české a polské historiografie na terminologické rovině. Česká badání o soudobých dějinách Polska mají – dle názoru autora – širší, nezdědka i mezinárodní, společenský a politický význam. Jako příklad uvádí vyvražďení obyvatelstva vesnice Český Malín na Volyni v červenci 1943, z něž velká část publicistů obvinila v roce 2013 Poláky. Badání brněnského historika Jaroslava Vaculíka a v Česku žijícího polského historika Macieje Ruczaje umožnilo tato podezření jednoznačně vyvrátit.

V tomto kontextu stojí za to zmínit ještě jeden z postulátů J. Pánka, jež je možno označit jako „diplomacii historiků“. Jde o spolupráci českých a polských badatelů na různých mezinárodních fórech, která umožňuje mnohem větší měrou, než je tomu v případě individuálního postupu, vnášet vlastní zájmy a badatelské argumenty do širšího povědomí současných Evropanů, a tak posilovat postavení středoevropské historiografie na různých organizačních grémiích světové historické vědy.

Na témata zmiňovaná v nástinu J. Pánka navazují autoři rozsáhlé třetí kapitoly (s. 155–255), která je věnována české historické polonistice. Tito autoři se soustřeďují na aktuální stav českých bádání o dějinách Polska a polsko-českých vztazích, avšak v podstatě jen v rozmezí posledních dvou století. Tuto část publikace otevírá text Miloše Řezníka, současného ředitele Německého historického institutu ve Varšavě, jenž navazuje na probíhající koncepční diskuse a soustřeďuje se na potíže spjaté s přípravou nové syntézy dějin Polska. Problémy se objevují nejen v oblasti pragmaticko-metodického přístupu, ale také v oblasti metodologické a interpretační. Jde zde o takové otázky, jako: adresát zamýšleného díla, obsah díla a kánon v něm obsažených informací, chronologický a teritoriální záběr (Litva) či míra přihlížení k historické paměti a tradici. Dodejme, že jde o problémy, s nimiž se potýkají nejen čeští historici zabývající se dějinami jiných států a národů.

Zajímavým způsobem byly prezentovány výsledky bádání o česko-polských vědeckých stycích v 19. a 20. století, k nimž česká historiografie dospěla v posledním dvacetiletí. Byly připomenuty také institucionální kontakty badatelů obou stran, jejichž výsledkem byly mj. edice pramenů, především korespondence českých a polských vědců a intelektuálů. Samostatná podkapitola, jejímž autorem je Jan Němeček, je věnována polsko-českým vztahům v době druhé světové války v pojetí české historiografie zhruba posledních dvaceti let. Zmiňované výstupy bádání jsou v tomto směru skutečně mimořádné, i když by se jistě daly ještě obohatit o práce, jež nejsou v pojednání zmíněny (např. publikace olomouckého historika Miloše Trapla *Monsignore Jan Šrámek*, 1995, v níž nechybí ani rozsáhlejší pasáže o polsko-českých jednáních v Londýně). Mnoho pozornosti (s. 206–214) bylo v knize věnováno zájmům českých historiků o dějiny Čechů v Polsku (Kladsko, Ratibořsko, náboženská emigrace v 18. století, Halič, Volyně).

Pro zájemce o dějiny Poláků na území Těšínského Slezska bude mít jistě velkou hodnotu obsáhlá kapitola připravená Danem Gawreckým (s. 214–232), jež na jedné straně přináší přehled české literatury věnované této problematice, a to v konfrontaci s produkcí polskou, a na straně druhé je – jak se mi zdá – důležitým příspěvkem samého autora do probíhající diskuse. Autor analyzuje jednotlivé etapy existence různých skupin společnosti na území Záolší, přičemž zrod animozity mezi Poláky a Čechy klade do let 1880–1914. Tuto nevoli ještě umocnily hraniční spory v letech 1914–1920 a politika meziválečného období, jež byla do značné míry jejich výsledkem. Byť se problematika Těšínského Slezska a Poláků na jeho území dočkala v Česku rozsáhlejších monografií a syntéz, autor usuzuje (s. 232), že práce polských badatelů jsou pro české historiky stále neobyčejným zdrojem inspirace a též specifickou náhradou za to, že v syntézách týkajících se celého státu byla problematika polské menšiny a samého Těšínského Slezska opomíjena.

Nakonec je dobré zmínit, že závěrečná podkapitola historiografické části byla věnována charakteristice slovenských bádání z let 1993–2013 o dějinách Polska a polsko-slovenských

vztazích od středověku po současnost. Umožňuje to konfrontovat tento proud vědeckého zkoumání v rámci slovenské historiografie s tím, co je dominantou v historiografii české.

Důležitou součástí publikace je dvacet tři biogramů již nežijících vynikajících českých slavistů, kteří mají zásluhy také na poli bádání o polském jazyce, literatuře a historii. Každý biogram obsahuje kromě krátkého přehledu života a vědeckých úspěchů prezentované osobnosti archivní a bibliografické údaje, umožňující hlubší poznání jejich zásluh o rozvoj vědecké disciplíny, jež byla předmětem zájmu autorů. Nechybějí zde ani tak vynikající osobnosti české historiografie, jakými byli Jaroslav Goll, jeho žák Jaroslav Bidlo nebo Josef Macůrek. Cenným výsledkem práce autorů publikace je také rozsáhlý (s. 491–590) soupis pramenů a literatury (jsou v něm také vybrané polské práce), jenž může být vhodným východiskem pro současné badatele zájímající se o široce pojatou polonistickou a bohemistickou problematiku. Kniha obsahuje resumé v anglickém a polském jazyce a také jmenný rejstřík. Obohacuje ji rovněž pozoruhodný soubor fotografií, spjatých s osobami a událostmi, o kterých se v publikaci pojednává.

V této recenzi není možno obsáhnout celý bohatý obsah této velmi potřebné publikace. Reflexe dosavadních výsledků české polonistiky, shrnutí jejího aktuálního stavu a potenciálu a pokus o formulaci rýsujících se potřeb má sloužit především českému prostředí humanitních a společenských věd. A tuto svou roli jistě splní na výbornou. Bez seznámení se s touto publikací si lze stěží představit badatelské zázemí polského historika, filologa, politologa či právníka, jenž se jakoukoli měrou zajímá o to, čím žijí současné české humanitní a společenské vědy. Dílo R. Barona, R. Madeckého a jejich spolupracovníků, jež je nepochybně událostí v dějinách polsko-českých vědeckých vztahů, si zaslouží – také s ohledem na vysokou kvalitu editorské práce – čestné místo v knihovnách nejen českých, ale i polských badatelů.

Henryk Gmiterek

Tisky 16. století v zámeckých knihovnách České republiky I.–III.

Národní muzeum a Národní památkový ústav – územní odborné pracoviště
České Budějovice, 966 + 958 + 959 s. (s četnými vesměs barevnými vyobrazeními
v textu úvodu 1. svazku, dále tamže na s. 497–512, následně na s. 497–512
v 2. a posléze na s. 441–456 ve 3. svazku, k němuž je připojen i CD-Rom),
ISBN 978-80-7036-459-8 (NM),
ISBN 978-80-85033-60-1 (NPÚ).

Otvírám-li tuto knihu, připadám si jako u některých foliantů, více či méně anonymních, vzniklých odříkavou prací benediktinských či jiných mnichů dob minulých. Se jmény autorů se totiž u této trojknihy setkáváme jen ve dvou případech. V textu anonymního stručného úvodu to jsou Petr Mašek jako vedoucí oddělení zámeckých knihoven v Národním muzeu a pracovník českobudějovického pracoviště Národního památkového ústavu Pavel Hájek. V copyrightu čteme pak ještě sedmáct dalších jmen, uváděných ale jen petitem a jakoby pouze mimochodem. Ale mělo by – podle mne – jít o výrazné uvedení všech těchto jmen

na příslušných místech, rozhodně v úvodu a možná i jinde, např. signováním jednotlivých záznamů. I když si umím představit, že bibliografické poznámky či jejich části mohl en bloc dělat někdo další než autor vlastního popisu. Nic z toho se ale nedovídáme.

Jak už naznačeno, je k třetímu svazku připojen CD-Rom a aspoň na něm jsou vedle Petra Maška přece jen uvedena některá další jména: Miroslav Koudela, Ivana Pešoutová, Dagmar Semecká a Luboš Antonín. Ta se ovšem vztahují jen k tomuto CD-Romu, který obsahuje – dost překvapivě – nikoliv různé specializované rejstříky k onomu třísvazkovému opus magnum, ale jak se praví v úvodu prvního svazku, podle stejných metod jako je tomu u papírové formy oněch tří svazků, zpracování fondu tisků 16. století v dnešní knihovně mikulovského zámku. Ta je ovšem pouhým stínem původní ditrichštejské knihovny, která se rozplynula v aukcích za první republiky a jejíž osud je nedobrou vizitkou kulturní politiky tehdejší vlády státu. Proč nebyl tento soupis integrován do základní řady, je vysvětleno tím, že knihovna podléhá místnímu regionálnímu muzeu a nikoliv jedné z obou institucí, jejichž podřízené složky tu své fondy prezentují a její zpracování tak je jakýmsi bonusem. Uživatel si v důsledku toho při práci s touto knihou, tedy při hledání konkrétního díla, musí uvědomit, že je třeba pokoušet se o to nadvakrát, což práci věru nezjednodušuje. Jistým nadplánem mikulovského cedéčka je ale ještě stručný výklad bouřlivé historie a v podstatě zániku staré mikulovské knihovny v meziválečné době, i když dnes přesto eviduje celkem dalších impozantních 981 bibliografických položek. Ty je nutno připočítat k 7244 popisům v tištěné formě. Celkem je tak mikulovským fondem celé dílo obohaceno o více než 13 % svého základního rozsahu. Celkový počet dosahuje respekt vzbuzujících 8225 položek.

Co ale v základní řadě doslova bolestně postrádáme, je zevrubnější informace o výchozím materiálu, neboť se v úvodu setkáváme jen s neúplným, spíše dokonce toliko ilustrativním výčtem knihoven, které pro předkládanou práci poskytly svůj materiál. Jejich závěrečný seznam ve třetím svazku je pak zcela nedostatečný a z neznámých důvodů nadto i fondově neúplný (viz zde níže). O počtu bibliografických jednotek v této publikaci anonymní autor „úvodu“ (ale dle funkce předmluvy) jen lakonicky praví, že „předkládaný katalog zachycuje podstatnou část tisků 16. století, dochovaných v zámeckých knihovnách České republiky“, pokud jsou spravovány Národním muzeem a Národním památkovým ústavem (s. 3).

Rádi bychom tomu věřili, ale když si vezmeme k ruce České republiky se týkající svazky německého Handbuch deutscher historischer Buchbestände (dílo samo není vůbec citováno, ač tam autoři tohoto opusu sami přispěli mnoha znalými statemi!), vznikají pochyby. Nemohu tu vypočítávat zámecké a palácové knihovny, které podle autorů Handbuchu mají tisky ze 16. století a patří do správy jedné z obou výše zmiňovaných institucí, ale v tomto seznamu nepřicházejí, nicméně několik otázek si nemohu odpustit: Proč není nikde ani slůvkem zmíněna Nostitz-Rieneckovská knihovna na Malé Straně, která dle informací Jaroslava Vrchotky v citovaném Handbuchu má kolem 3400 tisků 16. století? Proč tam nejsou Kladruby u Stříbra (Windischgrätzové), Telč, Tovačov, a řada dalších v národně muzejní správě, které mají – opět podle Handbuchu – tisky 16. století, byť třeba v omezeném počtu? To, že jsou možná v Knihovně Národního muzea jinak organizačně zařazený, se čtenář nedoví a titulky knihy ani její úvod ho na to neupozorní. Lze tak po jen letmém listování v citovaném Handbuchu konstatovat, že v „Tiscích“ nejmenované

knihovny, spravované Národním muzeem, obsahují nejméně další čtyři tisíce relevantních knih (bibliografických vstupů), tedy ještě takřka polovinu toho, co je zde prezentováno. Možná měli autoři pádné důvody, proč tak neučinili, ale vůbec nic o tom nesdělili uživatelům soupisu. Získáváme tak dojem, že soupis není natolik reprezentativní, jak se tváří.

V titulu „Tisků“ se naznačuje, že jde o „zámecké knihovny“ jako takové, ale první stránka úvodu to precizuje v tom smyslu, že „některé důležité knihovny“ v soupisu zachyceny nejsou, protože se nenacházejí ani ve správě Národního památkového ústavu, ani Národního muzea, nýbrž vrátily se původním majitelům. Ilustrativně se uvádějí knihovna lobkowiczská (Roudnice–Nelahozeves), Rychnov nad Kněžnou, Kroměříž „a některé další“, kde lze řádově předpokládat (opět dle německého Handbuchu) řadu tisíců těchto tisků, takže relativnost v této kategorii knihoven předkládaného materiálu se opět zvyšuje. Tu by větší konkrétnost a preciznost byla opravdu více než na místě.

Které knihovny se pak staly předmětem excerptce, se dozvídáme pouhým výčtem až na závěr třetího svazku: ve správě Národního památkového ústavu to je celkem 35 lokalit, takřka vesměs první kategorie a většinově patřících do různých návštěvnických okruhů veřejnosti, zatím co ve správě Národního muzea jde o 63 knihoven, zpravidla méně známých a méně profilovaných, které naopak většinou ani nejsou prohlídkovými objekty. Jde tedy jen zhruba o třetinu z ca 350 těmito institucemi spravovaných objektů. Ostatně bližší teritoriální (a před převzetím jednou z obou institucí poslední vlastnické) zařazení v závorce by tu nebylo bývalo na škodu. Kdo si hned na mapě najde Litenčice či Solcu a vybaví si jejich majitele? A co si představit pod heslem Pinkas-Odkolek?

V dvacetistránkovém, rozsahem zcela nedostačujícím úvodu (neboť to, co tomu jako úvod editorů předchází, je ovšem předmluva) se nám dostává zejména řady půvabných ilustrativních interiérových vyobrazení, která zabírají více než polovinu nevelkého rozsahu stati, která by měla být klíčem k následujícímu – leč není. Přinášené slovní informace totiž prezentují různé bibliofilské „hrozinky“ opět pouze ilustrativního charakteru (nadto bez konkrétní vazby na příslušné popisy) ať pokud jde o původní (staré) osobní vlastníky, či o výčet těch nejvýznamnějších knihoven, které tvoří páteř soupisu. Jimi jsou totiž knihovny na Křivoklátě, Kynžvartu, v Českém Krumlově, Mnichově Hradišti, Rájci nad Svitavou či Hradci nad Moravicí. Editoři necítili potřebu říci alespoň něco o jejich historii, ačkoliv teprve ta může ukázat, kdy a jak, či proč tam tyto knihy jsou a jaká tedy může být jejich konkrétní role v české kultuře raného novověku. Marně hledám rovněž zřetelnější výčet „vytěžených“ (a už vůbec ne vytěžitelných či nevytěžitelných) knihoven s počty svazků. Abecední seznam, který bez jakéhokoliv komentáře přichází závěrem třetího svazku, bohužel zcela nedostačuje.

Stejně tak bolestně postrádám u jednotlivých popisů signatury uložení, přichází pouze jejich sedmimístné ID číslo. Autoři se nepochopitelně, i když výslovně – jak se praví opět v úvodu – rozhodli neuvádět je z „důvodů bezpečnostních“ (s. 5). Dovedeno do důsledků, neměl by tedy být vydán ani tento korpus a ovšem žádné jiné soupisy a inventáře. Zcela nepřesvědčivé se tu argumentuje sice nepochybnou skutečností, že totiž řada z těchto knihoven je interiérových a proto je vystavena nebezpečí zcizení svazků ze strany návštěvníků: představa, že při takových prohlídkách si návštěvník najde jej zajímavější titul a jeho signaturu na základě tohoto soupisu a pak jej během ní zcizí, je přece jen těžko

představitelná. Ostatně zloděj, který se do knihovny vloupe, to je už zcela jiná kategorie s jinými konotacemi. Konkrétními odkazy k svazkům editoři vůbec šetří, protože např. i 48 stran velmi kvalitních barevných reprodukcí odkazuje pouze na knihovnu a obsah, které zdaleka ne vždy vedou dále. Konkrétní popis kodexu si tak musí čtenář opět najít sám.

Protože rejstříky nejsou silnou stránkou této knihy, musíme vzít za vděk dvěma statistickými grafickými informacemi o zpřístupňovaném celku, a to grafy o lokálním rozvrstvení oficín resp. o jazykovém původu jednotlivých svazků. V prvním případě mám jisté pochybnosti o tom, zda bylo správné učinit východiskem dnešní politické rozdělení Evropy, které původní obraz zkresluje. Tak např. prezentovaná osmnáctiprocentní účast Francie vlastně vůbec nic o Francii nevypovídá, neboť do statistiky jsou zahrnuty oficíny tak významných center německého humanismu jako byl Štrasburk či Hagenau (stejně tomu je u Basileje v dnešním Švýcarsku). Na tisky pařížské, lyonské a event. další zbyla toliko výrazná menšina, aniž to ovšem můžeme být jen odhadnout. Tuto deformaci by samozřejmě mohl uvést na pravou míru příslušný rejstřík jednotlivých oficín a jejich sídel, ten ale, stejně jako další specializované rejstříky, marně hledáme. Oblasti Iberského poloostrova, a Anglie jsou doloženy jen zcela výjimečně a ukazují tak další výrazné limity tohoto soupisu. Jsou ovšem vysvětlitelné tím, že to byly lokality příliš vzdálené. Ale překvapí přece jen omezenost španělských tisků, víme-li o velkém španělském vlivu na habsburském dvoře v raném novověku. Lze se jen dohadovat, co obsahují tisíce tisků v neevidovaných zámeckých knihovnách.

Druhou poskytnutou informací je jazykové rozdělení tisků. Latina se svými 58 % pochopitelně naprosto dominuje, následuje němčina s 22 %, sledována italštinou (11 %) a tříprocentní francouzštinou. Ostatní jazyky – s výjimkou češtiny, na kterou připadá 1,8 % – dosahují maximálně jednoho procenta.

Některé zajímavé údaje přicházejí v úvodní stati o domácích i cizích majitelích (resp. význačných osobách), kteří byli vlastníky knih, jež se v tomto thesauru nacházejí. Z cizích jmenujme namátkou alespoň Flacia Illyrika, Konráda Peutingera, Alberta Fabricia, Benedikta Carpozova, Hugo Blotia, Tychona de Brahe či Sebastiana Tengnagela, z domácích Jesenia, Daniela Adama z Veleslavína, Labouňského z Labouně a další. A ovšem jsou v úvodu zmiňována i torza, často impozantní, knihoven rodových; domácích, ale zejména původně cizích rodů. Tak zatímco u výše zmíněných jednotlivců jde o jednotliviny, podle rejstříku proveniencí je tomu u předních rodů jinak. Nejmasověji jsou zastoupeni Fürstenberkové (více než dva plné sloupce, tedy s více než tisícem dokladů – jde o jejich původní knihovnu na Křivoklátě), Waldstein-Wartenberkové (takřka dva celé sloupce, tedy zhruba s tisíci položkami – jde o knihovnu v Mnichově Hradišti), následuje Klement Metternich resp. Metternichové vůbec (s o něco více než 300 doklady – knihovna na Kynžvartu), Colloredové (s takřka 300 knihami – Opočno) Salm-Reifferscheidtové-Raitz (Rájec nad Svitavou), Žerotínové (tedy Zierotínové – Bludov), Schwarzenberkové (Český Krumlov), Lichnovští (Hradec n. Ostravíci), ale i Kounicové (Slavkov u Brna) a další, zpravidla se svými rodovými knihovnami. Tyto údaje přicházejí ovšem často bez výslovných vlastnických poznámek jen na základě přítomnosti v té které knihovně, takže zjistit, kdy se kniha dostala na příslušné místo, je často velmi nejisté, ba nemožné.

Zároveň ale vidíme z většiny životních dat členů těchto rodů, že jde především o osoby patřící 17.–18. století, i když to nemusí být ve všech případech pro příslušné knihy a jejich přítomnost v té či které knihovně signifikantní. Pouhé jednotliviny z majetku nešlechticů či církevních institucí se zde pak snadno vysvětlí tím, že jsou popisovány knihovny jiného než jejich společenského zázemí. Knihovny měšťanské měly ovšem – až na výjimky – smůlu, protože kontinuita jejich držby nebyla velká, a tak o nich máme většinou jen informace z různých inventářů, vzniknuvších zejména v rámci pozůstalostního řízení.¹

Ale i tak v předkládaném soupisu nalézáme např. několik knih z knihovny třebaš svatovítského kostela v Českém Krumlově, i když atribuce ne vždy přesvědčí; jindy dokonce uživatele uvádějí přímo v rozpaky. Ostatně v č. 4771 nalézáme zápis uvádějící jako jednoho z majitelů Marka Bydžovského z Florentina, ten ale v rejstříku majitelů (provenienci) vůbec nepřichází. Stejně tak chybí v rejstříku provenience knihy č. 5329 z knihovny Johanna B. Herbersteina. A nejsou to jediné případy u dvou namátkou kontrolovaných dokladů. Nicméně je procházení tohoto rejstříku i tak zajímavé, ba napínavé čtení, i když tu vadí zmíněná neúplnost resp. spornost údajů. Z institucí, vesměs církevních, přichází častěji benediktinský klášter v Ochsenhausenu (řády jsou tu řazeny podle své řádové příslušnosti, u patřičných lokalit přicházejí pouze odkazy), jehož knihovna vplynula do rodové knihovny metternišské. Ostatní řády resp. konventy, nejen domácí, ale i cizí, jsou doloženy spíše sporadicky.

Zrekapitulujme to, co postrádáme více než bolestně: V úvodu chybí vedle podrobnějších obecných charakteristik (zejména pokud jde o jejich historii) aspoň u významnějších knihoven pokud možno zřetelné statistiky, nejlépe ve formě tabulek, nejen o počtech svazků, ale i o jejich časovém rozvrstvení, neboť je rozdíl, jde-li o knihu z počátku 16. století či z jeho konce. A bylo by bývalo třeba dát i obecnější představu nejen o tom, o jaké knihovny se v soupisu jedná a kolik bibliografických jednotek a přívazků se v tom kterém svazku nalézá (stačilo by i tabulkové zachycení), jak jsem už naznačil výše, ale mělo jít i o celkové postavení tohoto souboru v rámci fondů, které se nacházejí v České republice. Nadto bylo by více než záhodno, aby v zmiňovaném úvodu hodném toho jména – ten teprve bude muset být jednou napsán – byl zároveň alespoň rámcově načrtnut obsah tištěných knižních fondů 16. století v ostatních knihovnách v České republice přicházejících institucí. Nemusela to být zcela konkrétní čísla, nicméně rámcové informace o tom, co ochraňují fondy velkých i menších státních knihoven stejně jako knihoven jiných zařízení a veřejnoprávních institucí, by se mělo čtenáři dostat. Nebylo by to tak náročné, jak se to může na první pohled zdát. A myslím, že tomuto požadavku by autoři – s případnou pomocí příslušných správců takových fondů, ale v podstatě i jen excerpcí výše zmíněného Handbuchu, kde jsou patřičné údaje k dispozici (často zpracovány jimi samotnými). Neboť teprve pak dostane v tomto díle zpřístupněné informační bohatství příslušný konkrétní rozměr.

V dalších přílohách pak by to měly být naprosto nevyhnutelně specializované rejstříky. A to nejen rejstřík proveniencí, jenž by měl být zřetelněji členěn do několika oddílů, ale měla by to být celá řada dalších různě specializovaných indexů tak, jak to je už

1 Tato větev knihovně historického bádání má ovšem svá specifika a v posledních letech zejména díky pracovníkům působícím v prostředí pražského městského archivu přinesla důležité vhledy do skladby měšťanských knihoven.

léta v soupisech tohoto typu doslova kodifikováno, stačí vzít do ruky prakticky souběžně vyšedší katalog inkunábulí Strahovské knihovny od Petra Voita, jenž byl recenzován v předchozím čísle ČČH a jenž je požadavkům i náročných čtenářů naprosto práv.

Ale jednu podstatnou pozitivní informaci je třeba důrazně vyzdvihnout. Jde o samotný popis jednotlivých knih, který je (až na ty zmíněné signatury) velmi podrobný a dává si záležet na všech knihovědných finesách, neboť respektuje i různé vpisky, svědčící o používání příslušných knih. Do té doby, než se dočkáme „čtvrtého“ svazku s těmito nevyhnutelnými speciálními rejstříky (tiskaři, datum vydání, geografický, jazykový, výzdoba aj.) a se širším úvodem, je třeba poklad, který se tu předkládá, považovat za toliko poodemčený. Dvěře k možnosti plně ho využít je potřebí opravdu otevřít, ne jen pootevřít. Ostatně se obávám, že to autoři sami vědí nejlépe a že to byl jen čas, vyměřený striktním rámcem příslušného projektu, který tu byl největším nepřítelem. A tak je třeba mít pro autory i pochopení. Nicméně jako představitel budoucích uživatelů cítím povinnost to otevřeně říci.

Bylo by proto pro ministerstvo kultury věcí profesionální cti, aby pro takovou práci uvolnilo příslušnou částku a nechalo zařadit do pracovního programu kompetentních odborníků. I když si uvědomuji, že je tato nádenická práce nebude příliš těšit. Ten úkol není tak nezvládnutelný, jak se může na první pohled zdát, protože je třeba oprávněně předpokládat, že potřebné podklady mají zpracovatelé jistě zachyceny v nejrůznějších databázích, s kterými lze kvalifikovaně a rychle pracovat. Nepochybně mohou autoři argumentovat tím, že řadu zde vznesených desiderat může suplovat případná databáze, nicméně platí, že toto dílo je uzavřeným celkem a jako takový musí být hodnoceno a mělo by fungovat.

Podle úvodu se v popisovaných knihovnách neobjevuje mnoho unikátů. Přesto se s řadou z nich setkat lze, i když jeden z motorů celé práce, Petr Mašek, zřejmě jejich většinu publikoval v samostatných rozpravách. S jejich seznamem se setkáváme v soupisu, který je označen jako Výběr literatury. Tu třeba protestovat: u takových prací jako je tato, nemůže jít o výběr literatury, ale o úplný soupis toho, co bylo použito, i když nutně nemusí být vždy citováno. Jen na okraj: postrádám tu soupis knih staré jáchymovské gymnaziální knihovny od Heriberta Sturma. Není to ostatně poprvé. I jinde bývá tato důležitá práce opomíjena – a obávám se, že i sám tento unikátní knihovní celek se netěší takové péči příslušných institucí, jakou by si zasloužil.

Ale nejde jen o tyto „špičky“, protože podstatný je právě ten celkový průměr, ukazující na úroveň vzdělanosti nejen v onom 16. století, ale i později. Zdaleka ne všechny popisované tisky totiž už tehdy byly na našem území (ba týká se to možná jejich většiny). A ovšem platí také naopak, že mnoho knih, které tu tehdy v rámci šlechtické kultury byly přítomny, posléze buď zaniklo, či se stalo obětí drancování našich knihoven zejména za třicetileté války Švédy, i když se na tomto neblahém procesu podílely i jiné historické události. A také je třeba znovu si uvědomit, že tyto evidované knihy nepokrývaly celé spektrum tehdejší společnosti, nicméně zastupovaly, vyčleníme-li knihovny církevní, které byly jejich více než výrazným partnerem, její většinu. Definitivnější celostní představu si bude možno udělat teprve po publikaci fondů Národní knihovny (univerzita, jezuité a ovšem další církevní fondy klášterů rušených za Josefa II.), jakož i dále zejména knihoven premonstrátských klášterů na Strahově a v Teplé (ta je v současnosti už také v Národní

knihovně), benediktinů v Rajhradě, cisterciáků ve Vyšším Brodě a v Oseku atd. v jakékoliv formě (leccos už je totiž k dispozici, viz soupisy Pumpřlovy atd., i když často v málo přístupných edicích). A ovšem nemalou roli tu budou hrát i všeliké další prameny, zejména různé knižní seznamy, ať už v testamentech či v jiné formě, a to zejména také v městském prostředí. To je už ale jiná otázka.

Nicméně třeba závěrem přes všechny podané připomínky říci, že v každém případě si autoři (-rky) postavili (-y) pomník, který je trvalého rázu. Je ale třeba znovu zdůraznit, že neměly být potlačeny konkrétní autorské podíly. Skromnost autory šlechtí, třeba ale říci, že každému patří, co jeho jest. Je ostatně rozdíl, podílel-li se někdo dvaceti popisy či několika sty, což také mělo být sděleno. Šířku a spolehlivost jednotlivých popisů ocení jistě každý uživatel. Je v nich uloženo mnoho odříkávého vědění a informací, které mohou sloužit nejen knihovědcům, literárním historikům a filologům. Popisované knihy ale svými často dosti osobními poznámkami pomáhají relevantními informacemi k dokreslení řady obecnějších skutečností. To budiž také otevřeně řečeno.

Ivan Hlaváček

Ladislav NEKVAPIL

Východočeští nekatolíci v době baroka a osvícenství.

Chrudimský kraj v letech 1621–1781

Pardubice, Univerzita Pardubice 2015, 228 s., ISBN 978-80-7395-936-4.

Již přes dvacet let trvá v české historiografii zájem o církevní dějiny nekatolíků od doby toleranční až do dlouhého 19. století.¹ Můžeme ho označit za „druhou vlnu“, neboť pozornost historiků k tomuto tématu poprvé kulminovala již koncem 19. a především na počátku 20. století, kdy vyšly zásadní práce a především několik podstatných edic.² Ty se staly častým zdrojem pro sepsání prací oné druhé vlny a záleží na tom, do jaké míry byli autoři schopni reflektovat další (nevydané) prameny a prohloubit tak stav bádání v této oblasti.

Ladislav Nekvapil zúročil monografií o východočeských nekatolících své několikaleté bádání. Po úvodu, který vymezuje cíle práce, následuje kapitola (až příliš široce) věnovaná literatuře. V kapitole „Prameny a metody“ je zvláštní místo věnováno významu Soupisu obyvatel podle víry z roku 1651, který je dále v textu blíže analyzován.

1 Zde jmenujme např. Eva Melmuková, Zdeněk R. Nešpor, Ondřej Macek, Edita Štěříková, Sixtus Bolom-Kotari.

2 Karel Václav ADÁMEK (ed.), *Listiny k dějinám lidového hnutí náboženského na českém východě v 18. a 19. věku. Díl 1. Z let 1750–1782*, Praha 1911; TÝŽ (ed.), *Listiny k dějinám lidového hnutí náboženského na českém východě v 18. a 19. věku. Díl 2. Z let 1782 až 1870*, Praha 1922; Antonín REZEK – Vítězslav ŠIMÁK (edd.), *Listář k dějinám náboženských blouznivců českých v století XVIII. a XIX., část I., do roku 1810*, Praha 1927; Antonín REZEK – Vítězslav ŠIMÁK (edd.), *Listář k dějinám náboženských blouznivců českých v století XVIII. a XIX., část II., od roku 1811–1907*, Praha 1934; Václav SCHULZ (ed.), *Listář náboženského hnutí poddaného lidu na panství litomyšlském v století XVIII.*, Praha 1915.

V souvislosti s hodnocením věrohodnosti a vypovídací hodnoty tohoto soupisu autor uvádí, že na největších panstvích Chrudimského kraje byl jen minimální počet evidovaných nekatolíků. Odůvodňuje to „příkrášlováním“ dat správou těchto dominií. S tímto tvrzením nelze zcela souhlasit. Pokud bychom stav nekatolíků sledovali u jednoho z největších panství Chrudimského kraje, tedy litomyšlské (zámecké) domény, zjistíme, že se tu nacházelo asi deset procent nekatolického obyvatelstva. Počty nekatolíků je však třeba zkoumat v jednotlivých lokalitách, nikoliv generalizovat dle průměrného počtu v celých doménách. V některých vsích nežil žádný nekatolík, ale naopak v některých šlo o více než padesát, nebo dokonce šedesát procent počtu obyvatel (Široký Důl, Morašice, Lažany, Říkovice, Javorník a Třezek).

Poté autor věnuje pozornost zpovědním výkazům pražské arcidiecéze, pramenům „primárním“, za které považuje výsledkové protokoly, biografie náboženských emigrantů, úřední korespondenci a matriky. Prameny „sekundární“ jsou využity pro doplnění některých údajů (katastry, pozemkové knihy, poddanské soupisy). Autor pracuje převážně s prameny statistické a demografické povahy, protože, jak uvádí, pro sledování tohoto období nacházíme velmi málo pramenů. Otázkou zůstává, zda autor neměl práci rozšířit na další území východních Čech, resp. se orientovat na někdejší východočeské kraje, nejen kraj Chrudimský. Zde by bylo možné například na základě pramenů ve fondu Velkostatek Opočno (uložen ve Státním oblastním archivu v Zámruku) sledovat náboženskou emigraci v první polovině 18. století a porovnat, případně doplnit údaje, které autor excerpuje z děl Edity Štěříkové.³ Kapitoly „Problémy náboženského života (tajných) nekatolíků“ a „Náboženská emigrace v 18. století“ jsou vystavěny především na zjištěních Štěříkové. Je tedy nutné uvádět již publikované výsledky? Pokud ano, tak je potřeba je zasadit do širšího kontextu. Štěříková vycházela z pramenů uložených v zahraničí, zde měl Nekvapil jedinečnou příležitost využít prameny uložené v českých archivech a obohatit tak její zjištění. Autor se zabírá myšlenkou, že pro odchod do exilu (ve smyslu náboženské emigrace) hrály roli i další faktory, a to sociální nebo ekonomické. Na některých příkladech toto tvrzení mohl doložit – například zjistit, jaký majetek měli emigranti před odchodem ve východních Čechách a zda si skutečně mohli za hranicemi polepšit. Mohl také revidovat data, uvedená v biografiích exulantů – především pak údaje na základě matrik, resp. o rodinných příslušnících. Místo toho autor komparoval některé výpovědi emigrantů z východních Čech s emigranty z jiných částí země.

Vývoj církevní správy v Chrudimském kraji ve sledovaném období je zpracován opět na základě literatury, avšak komparace se vzdálenými regiony jako je Štýrsko tu působí rozpačitě. V kapitole „Nekatolíci na Chrudimsku v polovině 17. století“ autor vycházel především ze statistického zpracování již zmíněného Soupisu obyvatel podle víry z roku 1651. Je si ovšem vědom úskalí, která je třeba reflektovat při použití tohoto pramene. Autor uvádí oblasti s nejnižším výskytem nekatolického obyvatelstva (panství Pardubice, Litomyšl, Lanškroun atd.), vzápětí však na několika místech uvádí, že zvýšený výskyt

3 Srovnej: Edita ŠTĚŘÍKOVÁ, *Běh života českých emigrantů v Berlíně v 18. století*, Praha 1999; TÁŽ, *Exulantská útočiště v Lužici a Sasku*, Praha 2004; TÁŽ, *Pozvání do Slezska. Vznik prvních českých emigrantských kolonií v 18. století v pruském Slezsku*, Praha 2001.

nekatolíků v polovině 17. století koresponduje s oblastmi, kde po vydání Tolerančního patentu vznikaly toleranční sbory. V případě panství Rychmburk to lze jistě tvrdit, ale u jiných panství? Nekvapil uvádí nízký výskyt nekatolíků u panství Litomyšl, Pardubice nebo Lanškroun, lze však toto tvrzení opřít o věrohodnost pramene z roku 1651? Vždyť tato tři panství zaznamenala po vyhlášení tolerance velký ohlas nekatolických poddaných a vzniklo na nich několik sborů tolerovaných církví. Ocenit lze tabulku, která ukazuje náboženskou strukturu na panstvích Chrudimského kraje roku 1651, a také mapu výskytu nekatolíků na Chrudimsku v 17. století (s. 74, 77, 79, 83).

Poněkud nekompletně působí kapitola „Náboženská situace po vydání tolerančního patentu“, kde autor opět vycházel pouze z literatury. Pokud však pro předtoleranční období narážíme na nedostatek pramenů, pro období následující je ho již nepoměrně více, obzvláště pro Chrudimský kraj. Autor lituje, že detailní přehled o náboženské situaci po vydání tolerance lze získat na základě studia tolerančních přihlášek, které však byly editovány pouze pro několik krajů.⁴ To je sice pravda, ale toleranční přihlášky lze studovat v originále v Národním archivu v Praze ve fondu České gubernium – Publicum, případně ve fondech velkostatků (kupříkladu panství Litomyšl).

Je též škoda, že Nekvapil nepracoval s dílem *Evangelici v rané toleranční době v Čechách a na Moravě*.⁵ V pasáži, věnující se počtu nekatolíků na panství Rychmburk, autor čerpá z pamětní knihy fary v Krouně, neuvádí však, kde je uložena, ani ji blíže nespecifikuje (s. 92). Chybí i odkaz na soupis tolerovaných nekatolíků z 3. června 1784. Pro další statistiku mohl autor využít zprávu o vizitaci far hradeckého biskupa Jana Leopolda Haje z roku 1782.⁶ Tam, kde se věnuje rozšíření Tolerančního patentu po Chrudimském kraji, autor uvádí příklady z Nymburska. Mohl však uvést i příklad ryze místní, a sice Jana Sedláčka, který přinesl jako první zprávu o vydání tolerance do Chrudimského kraje na Litomyšlsko.⁷

Nekvapil v závěru kapitoly shrnuje pokles či naopak nárůst nekatolického obyvatelstva na jednotlivých panstvích v 19. století v komparaci s polovinou 17. století. Uvádí, že po příčinách vývoje by bylo třeba pátrat individuálně – naráží na nedostatek pramenů osobní povahy. Tento vývoj lze sledovat na základě pramenů úředních institucí, které by tyto příčiny objasnily. Bylo by tedy třeba archivního průzkumu, který autor bohužel neučinil. Na konci kapitoly připojil tabulku, kde je uveden počet obyvatel a nekatolíků excerpovaný ze Sommerovy topografie. Autor se snaží vyrovnat se stavem statků a panství v polovině 19. století v porovnání s údaji uvedeným v Berní rule. V poznámce „d“ uvádí, že

4 Jde o kraj Berounský, Tábořský, Boleslavský, Hradecký, Litoměřický a pro Města pražská, které vydává společnost VERITAS, z. s. (on-line na stránce <http://veritas.evangelnet.cz/toleranci-prihlasky>, ověřeno 11. 8. 2016). Autor však neuvedl úplný výčet (pozn. 293 na s. 92), edice vyšly ještě pro kraj Kouřimský a Rakovnický.

5 Ilja BURIAN – Jiří MELMUK – Eva MELMUKOVÁ-ŠAŠECÍ a kol., *Evangelici v rané toleranční době v Čechách a na Moravě*, Praha 1995.

6 Václav ŘEZNÍČEK (ed.), *Jana Leopolda Haje biskupa královéhradeckého Zpráva o vizitaci far kraje chrudimského, již jako komisař roku 1782 z rozkazu císaře Josefa II. vykonal*, Hradec Králové 1904.

7 Eva MELMUKOVÁ, *Patent zvaný toleranční*, Neratovice 2013, s. 132.

obec (!) Dřevíkov není uvedena v Popisu Čech z roku 1654 pro Chrudimsko. Tehdy byl ovšem Dřevíkov, resp. statek Dřevíkov součástí Čáslavského kraje.⁸

Následuje sonda o kmotrovství ve farnosti Hlinsko, kterou už L. Nekvapil publikoval jinde,⁹ a kapitola o knihách v rukou kacíře na příkladu Jana Koudelky z Pusté Kamenice, k níž autor připojil edici výslechových protokolů v jeho kauze. Jde o závažnou část knihy, která přináší nové informace, jelikož vychází z nově objevených pramenů.

V kapitole „Situační panství Rychmburk po vydání tolerančního patentu“ mohl autor doplnit informaci o českém překladu patentu, kterou krajské úřady v Čechách bezprostředně po vyhlášení nedodaly, a tak si je vrchnosti musely obstarat samy jako v případě Rychmburku. Tam si vrchnostenská kancelář, vedená ředitelem panství Jiřím Tadeášem Králem, pořídila český překlad ze sousední Moravy a vyhotovila osm opisů, které byly rozeslány do vsí.¹⁰ V části zabývající se jazykovou výbavou pastorů příslých z Uher do Čech autor uvádí, že například pastor Jan Szalay byl schopen česky kázat již měsíc po svém příchodu do Čech. Pastoři patrně znali „slovenštinu“, nebo dokonce češtinu, tuto jazykovou vybavenost můžeme například nalézt u prvního moravského superintendenta příslého z Uher Michaela Blažka.¹¹ Autor uvádí, že „prameny, na jejichž základě bychom mohli dokumentovat styky vrchnostenských úředníků s poddanými ve věcech náboženských po kvalitativní stránce, bohužel takřka chybí“. Toto tvrzení lze korigovat na základě fondu Velkostatek Rychmburk¹² ve Státním oblastním archivu v Zámrsku.¹³

Před přílohami následuje standardní seznam pramenů, literatury a dalších zdrojů. Přílohy obsahují zmíněnou edici dokumentů k případu Jana Koudelky a obrazovou přílohu. Nekvapilova monografie bohužel k dějinám nekatolíků ve východních Čechách nepřináší mnoho nového. Text je vystavěn na literatuře, nevydané prameny využil autor jen v dílčích pasážích, ne však v zásadních kapitolách práce. Je velkou škodou, že se ambice kladené v předmluvě nepodařilo naplnit.

Michal Severa

8 Karel DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2. Popis Čech r. 1654*, Praha 1953, s. 186.

9 Ladislav NEKVAPIL, *Kmotrovské vazby ve farnosti Hlinsko v letech 1645–1650 z hlediska sociálně-náboženského (sonda)*, Historická demografie 35, 2011, s. 33–44.

10 Dozvídáme se tak z obsahu zprávy ředitele panství Krajskému úřadu v Chrudimi, kde zpravuje kraj o situaci na panství po vyhlášení tolerance – Národní archiv Praha, České gubernium – Publicum, kart. 697. Srov. Michal SEVERA, *Nekatolíci na Litomyšlsku a vizitační cesta biskupa Jana Leopolda Haje po Chrudimském kraji na jaře roku 1782*, in: Petr Polehla (ed.), *350 let královéhradecké diecéze*, Červený Kostelec 2015, s. 411.

11 S. Bolom-Kotari v biografii Michaela Blažka, prvního moravského helvetského superintendenta, uvádí, že Blažkův rodný jazyk, ačkoliv se narodil v Uhrách, byla čeština (Sixtus BOLOM-KOTARI, *Michael Blažek. Superintendent moravský a protestantská společnost pozdního osvícenství*, disertační práce FF Masarykovy univerzity, Brno 2013, s. 46).

12 Státní oblastní archiv v Zámrsku, Velkostatek Rychmburk (Předhradí)-Chroustovice-Košumberk, kar č. 33, 36, 37.

13 Karel Václav ADÁMEK (ed.), *Listiny k dějinám lidového hnutí náboženského na českém východě v 18. a 19. věku. Díl 1. Z let 1750–1782*, Praha 1911; TÝŽ (ed.), *Listiny k dějinám lidového hnutí náboženského na českém východě v 18. a 19. věku. Díl 2. Z let 1782 až 1870*, Praha 1922.

David PINDUR

Světla a stíny barokní církve ve Slezsku.

Frýdecké arcikněžství v letech 1654–1770: struktury, procesy, lidé

(= Studie o Těšínsku 22)

Muzeum Těšínska, Český Těšín 2015, 407 s., ISBN 978-80-86696-42-3.

Náboženské dějiny (Českého) Slezska byly, s výjimkou tamní evangelické komunity,¹⁴ dlouho prakticky neprobádanou a obecně velmi málo známou oblastí; důvody jsou přitom nasnadě.¹⁵ Je potěšitelné, že brzy tomu nejspíš bude právě naopak. V rámci Slezské církve evangelické a. v. (Stanislav Pietak, Daniel Spratek), Ostravské univerzity (Jan Malura, Józef Szymeczek) i Muzea Těšínska v Českém Těšíně (Jan Al Saheb, David Pindur) se zvolna formuje skupina regionálních náboženských historiků, jejichž díla svou kvalitou daleko přesahují obvyklé místní „vlastivědné“ příspěvky a současně mají potenciál oslovit mnohem širší komunitu historiků a seznámit je se specifickými dějinami dané oblasti.¹⁶ V gesci posledně uvedené instituce vyšla i recenzovaná kniha, kterou můžeme asi nejsnáze charakterizovat jako „lokální doklady“ (nebo také korekce a vyvrácení) k monumentálním *Osudům moravské církve v 18. století* Rudolfa Zuberu.¹⁷ David Pindur ze Zuberova díla v mnohém vychází, i když samozřejmě čerpá i z rozsáhlé novější literatury, nekreslí však podobně široce rozkročenou a promyšleně strukturovanou syntézu, nýbrž prostřednictvím důkladného studia snad všech dostupných pramenů ilustruje situaci v jediné církevní organizační jednotce – v roce 1654 zřízeném Frýdeckém arcikněžství, které do josefínských reforem zahrnovalo osm až devět farností.

Nutno říci, že úzká lokální specializace, která si neklade za cíl vypovídat ani o celé oblasti Těšínska, natož o celém Slezsku, ani o všech oblastech náboženského vývoje, je „světlem i stínem“ knihy. Autor podrobně prozkoumal více než sedmdesát archivních fondů v České republice, Polsku a Rakousku a bohatě využil také ikonografického materiálu (kupříkladu při popisu historických farních budov na s. 137n.), kterým spolu s dobovými dokumenty a současnými fotografiemi rovněž celou knihu případně ilustroval. Výklad se však naneštěstí až příliš často zvrhává do čtenářsky úporných soupisů konkrétních informací, zpracovaných postupně pro všechny jednotlivé farnosti. V uvedeném příkladě

14 Uvedme alespoň klasické, i dnes už antikvované syntetické práce: Gottlieb BIERMANN, *Geschichte des Protestantismus in Österreichisch-Schlesien*, Prag 1897; Maximilian HARTMANN, *Die evangelische Kirche Schlesiens in geschichtlichen Entwicklung bis auf die Gegenwart*, Breslau 1928; Karol MICHEJDA, *Dzieje Kościoła ewangelickiego w Księstwie Cieszyńskim*, Cieszyn 1909; Herbert PATZELT, *Geschichte der evangelischen Kirche in Österreichisch-Schlesien*, Dülmen 1989; Oskar WAGNER, *Mutterkirche vieler Länder. Geschichte der Evangelischen Kirche im Herzogtum Teschen 1545–1918/20*, Wien–Köln–Graz 1978.

15 Srov. Zdeněk R. NEŠPOR, *Slezsko v dějinách českého a moravského protestantismu 17.–18. století*, Slezský sborník 112, 2014, č. 2, s. 179–191.

16 Tento potenciál zjevně bude mít aktuálně k vydání připravovaná první část dějin těšínských evangeliků, v rukopise dovedená po toleranční patent Josefa II. (D. Spratek, D. Pindur, S. Pietak); zpracování dalších epoch bude, doufáme, pokračovat.

17 Rudolf ZUBER, *Osudy moravské církve v 18. století, 1695–1777*, I. Praha 1987, II. Olomouc 2003.

jde o výčty toho, kdo, kdy, za jakých okolností a jakým nákladem postavil, opravil či přistavěl budovu fary nebo její součásti a další přílehlé nemovitosti, s detailními výčty všech dostupných informací – což se postupně opakuje pro celé sledované časové období a pro všechny zahrnuté farnosti. Výhoda spočívající v relativně bohaté dostupnosti raně novověkého materiálu vede (nejen u Pindura a nejen v tomto případě) naneštěstí ke zvrhlé vášni opsat z archiválií co nejvíc podrobností, které nikdy nebudou zajímat nikoho jiného než místní patrioty. Současně chybí syntetizující nadhled, jenž by z těchto konkrétních dokázal vytěžit obecně významné informace. Nedostatečná schopnost syntézy a výkladová logika postavená převážně na enumeraci se negativně projevuje i na jiných místech knihy, kupříkladu když je do kapitoly o barokním patronátu poněkud nadbytečně včleněn výklad o Altranstädtské konvenci (s. 264–269), ačkoli ta obyvatelstvo Frýdeckého arcikněžství fakticky nezasáhla. Ještě patrnější se tento rys knihy stává tam, kde na tento výklad v rámci stejného oddílu „navazuje“ popis římskokatolických sakrálních stavebních aktivit (s. 269–275).¹⁸ Obdobně je do oddílu primárně věnovaného obsazování beneficíí včleněn pasus o tom, proč šlechta stála o patronátní práva: kromě symbolických důvodů šlo zejména o možnost půjčovat si peníze z obročí či záduší (s. 275–281, zde s. 281).

Přes tyto prezentační nedostatky, jdoucí nejspíš na vrub autorovy zatím nízké zkušenosti s psaním rozsáhlejších a obecněji pojatých textů, přináší *Světla a stíny barokní církve ve Slezsku* množství nových, pramenně důkladně podložených a mnohdy i komparativně zhodnocených informací. V prvních kapitolách knihy autor podrobně popisuje vznik a správný vývoj tohoto církevního obvodu v kontextu komplikované a obecně málo známé církevní správy Slezska, aby se následně obdobně důkladně věnoval hmotnému zabezpečení beneficíí a patronátu. Kromobyčejný rozsah a periferní postavení oblasti v rámci Vratislavské diecéze zásadním způsobem posílily postavení místních frýdeckých arcikněží, respektive vedly k určujícímu vlivu konkrétních osobností v tomto úřadě (s. 84n.). S tím možná souvisela i podstatná skutečnost, že úplně všechny tyto osobnosti pocházely z Horního Slezska a polovina z nich dokonce přímo z Frýdku – a současně to, že jen nemnozí z nich (dva z deseti) dosáhli na vyšší církevní hodnost, konkrétně úřad těšínského biskupského komisaře.

V rámci výkladu o ekonomickém zabezpečení far autor diskutuje nemovitý majetek a jeho výnosy (důležitým místním specifickým byla existence tzv. farských chalup, s. 155–160), různé podoby i výši odváděných desátků, dále zbožné fundace, výnos stoly, oběry a koledy a konečně zabezpečení v této oblasti dost hojného pomocného duchovenstva. Zjištění, že příjmy kaplanů a dalších pomocných duchovních byly na samé hranici užití a existovaly rovněž významné rozdíly ve výnosech nemovitého majetku i akcidenčních patů mezi jednotlivými farnostmi, nejsou ovšem nikterak nová. Ani nevelká ochota platit desátek a další povinné odvody, stejně jako spory o kdysi církevní nemovitosti nebyly žádným frýdeckým specifickým. V této souvislosti by však stála za hlubší rozbor autorem jen letmo zmíněná (s. 217) disproporce mezi na jedné straně (relativní) nechuť vydržovat církev jako instituci, patrnou u části šlechty i běžných věřících, a mezi bohatou (náboženskou)

18 Z historiografického hlediska lze litovat, že autor zbytečně mnohohlavně a „školsky“ popsal použité archivní fondy, zatímco literaturu, především regionální, uvedl jen výčtově, bez snahy o kritickou analýzu a/nebo hlubší zhodnocení (s. 19–42).

fundační aktivitou na straně druhé: úvaha o tom, že „náboženství ano, církve ne“ není tedy zdaleka jen novodobou záležitostí.

Specifičtější je poslední velké téma knihy: patronát, a to v souvislosti s (polo-) legálním postavením protestantismu v raněnovověkém Slezsku. Prezentační právo vrchností, z nichž některé byly evangelického vyznání, hrálo svou roli ještě několik dekád po třicetileté válce: i když byli evangelíci koncem 17. století zřetelně omezováni, nekatolická šlechta ani nedávní konvertité rozhodně neprojevovali horlivost v plnění státních nebo římskokatolických církevních rekatolizačních nařízení. Na druhou stranu skutečnost, že „patron i církevní nadřízení... obecně spíše přivírali oči nad osobními nedostatky problematických kněží“ (s. 290), nemusela vůbec pramenit z ideologických důvodů. Velmi často šlo zřejmě o důsledek personálních vazeb nebo o strategii, jak na sebe neupozorňovat a nepřidělavat si tak problémy. Přes různé „stíny“ frýdeckého církevního provozu autor nicméně konstatuje, že ve sledovaném období bylo dosaženo toho, proč bylo arcikněžství zřízeno: došlo k restaurování farní struktury rozrušené v 16. a na počátku 17. století úspěchem reformace, jednotlivá benefícia byla dlouhodobě zabezpečena hmotně i personálně a „v neposlední řadě došlo... k vytvoření základny k rekatolizaci Těšínska i dalších konfesně smíšených oblastí Slezska“ (s. 310). V tom všem má autor nepochybně pravdu – „světla“ (z hlediska římskokatolické církve) evidentně převažovala nad „stíny“, a to do té míry, že až trochu sporným činí poetický název díla.

Uvážíme-li výše uvedené výhrady ke knize Davida Pindura, lze čtenáři doporučit následující: necht' podrobně přečte krátký, pregnantně shrnující závěr (s. 295–310) a prolistuje hojně a dobře vybrané obrázky. Pro základní přehled i shrnutí věcných zjištění autorova badatelského úsilí to nepochybně stačí a současně to komukoli, kdo není důkladně seznámen s komplikovanou náboženskou situací Slezska, přinese podstatné informace. „Hlouběji do textu“, který vedle prostého výčtu lokálních faktů samozřejmě obsahuje i řadu „perliček“, má smysl vnořit se jen v případě témat, které ten který čtenář sám sleduje v širší/komparativní perspektivě. Celý výklad zjevně dokáže přecíst jen opravdu zapálený místní badatelé.

Zdeněk R. Nešpor

Anja WERNER

The Transatlantic World of Higher Education.

Americans at German Universities, 1776–1914

New York – Oxford, Berghahn 2013, 329 s., ISBN 978-0-85745-782-0.

Čtvrtý svazek série Evropské studie amerických dějin může sloužit jako vzorový příklad módní, avšak tematicky i koncepčně dosti rozvolněné specializace transatlantických studií. Klíčovými analytickými nástroji jsou komunikace a přenos, a to na příkladu akademické peregrinace amerických univerzitních adeptů do středoevropského německojazyčného prostoru, přesněji na území dnešní Spolkové republiky Německo. Historikům moderních dějin mezinárodní vzdělanosti je vcelku známo, že profesionální americká historiografie až

do první světové války dlužila velkému německému vzoru jak v institucionální a odborné výstavbě oboru, tak i vědeckou přípravou klíčových osobností; tato důkladná studie se ovšem pokouší o mnohem širší, byť nikoli úplný záběr.¹

Americko-německá provázanost na poli univerzitní výuky a vědeckého poznání v období končícím de facto až nástupem Hitlera (kdy se díky židovskému exodu tok přenosu radikálně obrátil) byla enormní v celém rozpětí badatelských specializací. Jako příspěvek ke zmapování této málo viditelné, ale tím významnější složky komplexu euroatlantických vztahů včetně fenoménu tzv. měkké (soft) politiky si autorka zvolila její podstatnou výseč, totiž studijní pobyty Američanů na významných německých univerzitách a jejich tamní zkušenosti. Aby bylo možno technicky zvládnout, vytrdit a zpracovat objemnou pramennou základnu, soustředila výzkum na čtyři významné univerzity – Göttingen, Heidelberg, Halle a především na svou alma mater Lipsko –, ačkoli Američané prokazatelně studovali i v dalších vysokoškolských destinacích, jako byl Freiburg a zejména Berlín. S tímto výběrem však koresponduje vnitřní organizace časového rozkročení, pro niž jednotlivé ústavy slouží jako reprezentativní modely.

Autorské (ostatně nepřelíživě využívané) rozčlenění látky do pěti etap podle „velkých dějin“ na obou stranách Atlantiku působí poněkud násilně, nicméně v zásadě šlo o dvě, svým charakterem odlišná období, mezi nimiž tvoří předěl počátek sedmdesátých let 19. století, tedy americké ukončení radikální Přestavby a německé sjednocení. Po raných spíše ojedinělých studijních návštěvách, směřujících především na proslulá učiliště v Göttingen a Heidelbergu, dochází po polovině století k mohutnému akademickému exodu na expandující a badatelsky progresivní univerzity pruské a saské, záhy považované za přední vědecká centra v euroatlantickém světě. Toto základní dělení se v knize jasně prosazuje jako vůdčí princip, podle něhož jsou strukturovány tematické kapitoly.

Kniha stojí za pozornost zejména z hlediska koncepční výstavby a volby analytických kategorií, které počtivě (jistě s ohledem na americké nadační fondy) respektují akademickou poprávku postmoderní situace. S výjimkou lipské případové studie je text zpravidla členěn podél tematických linií bez dodržování chronologické posloupnosti, což má občas i jisté nevýhody při zařazování časově čile „přeskakujících“ údajů do konkrétního historického kontextu. V úvodu autorka poukazuje na oblasti, kde díky důkladné práci s prameny došla k závěrům opravujícím či měnícím dosavadní stav poznání, a to jak v počtech studentů, tak v geografii jejich původu i zámořských destinací. Sama přiznává sklon k provokativnímu

1 V soupisu bibliografie autorka uvádí na dvě stě titulů, které se vztahují k dějinám vysokého školství, vývoji vědeckých disciplín a významným osobnostem; mezi nimi je i několik studií přímo k americkému univerzitnímu hostování, např. Konrad H. JARAUSCH, *American Students in Germany: The Structure of German and U. S. Matriculants at Göttingen University, 1815–1914*, in: H. Geitz et al. (ed.), *German Influences on Education in the United States to 1917*, Cambridge 1995, s. 195–211. Nechybí literatura k okruhům spíše okrajově dotčeným (náboženství, válka, obecné politické a kulturní dějiny), postrádám však některé vlastního tématu bližší studie, např. k historické vědě práce P. Novicka (zdá se ale, že celé písmeno N ze soupisu vypadlo), J. Cunninghama, G. Iggerse, L. Sorensena, E. Goldmana, biografické sondy C. Wilsona aj.; k R. Hofstadterovi viz závěr recenze. Historikové zpravidla volili jiné univerzity než Lipsko, vliv Karla Lamprechta na americké „nové dějiny“ byl nicméně mimořádný.

myšlení, které jí umožňuje nacházet neotřelé souvislosti, například mezi změnami v pojetí vědy a dynamikou akademické migrace; s přijetím humanitního vzdělání do vznešené kategorie *science* se dává do pohybu studentstvo i v zaostalejších či nově kolonizovaných amerických regionech, které si nemohly dovolit nákladné přírodovědné bádání (Jih, Středozápad). Masa Anjou Wernerovou prezentovaných poznatků je ovšem zcela původních, tedy mimo revizionistický diskurs.

Vstupní kapitola o dějinách moderního vysokoškolského vzdělání zjevně nehodlá opakovat známé pravdy o významných reformních počinech na tomto poli, cenná je tu charakteristika významných amerických kolejí ve vztahu k měnícímu se pojetí vědeckosti v kontextu dosavadních historiografických výkladů a diskusí. Od druhé kapitoly počíná prezentace výsledků náročného průzkumu pramenů z archivů čtyř zmíněných univerzit, a to imatrikulčních zápisů (matrik) s množstvím informací o národním, náboženském a sociálním profilu adepta a tzv. adresářů, jejichž mnohem skrovnější údaje zato zachycovaly (i když nikoli v úplnosti) i početnou kategorii hostujících posluchačů, kteří neprošli standardní registrací, což se týká zejména ženského zastoupení. Nejvíce je výtěžen lipský archiv s mnohatisícovými záznamy, o jehož bohatství autorka opírá řadu závěrů pro pozdější „expanzivní“ období.

Pomineme-li občasný výpadek autorčiny badatelské disciplíny (redundantní odkazy na Johna Winthropa či Malcolma X), upoutají pozornost její numerické důkazy rostoucí americké přítomnosti v Německu. V počátečním období se jednalo o jedince, převážně „bostonské brahmíny“, pobývající tu na povinné evropské vzdělanostní výpravě, kteří nicméně díky německé univerzitní zkušenosti významně přispěli k rozvoji své disciplíny (historikové a lingvisté G. Ticknor, E. Everett a zejména G. Bancroft). Po roce 1870 ovšem jen do Saska proudily stovky profesionálních zájemců z nejrůznějších sociálních vrstev i regionů USA, kteří si tak hodlali zvýšit akademickou úroveň.

Americký univerzitní boom, který vyvolala kolonizace Středozápadu, probíhal paralelně se spektakulární explozí počtu studentů i vědecké prestiže, již se těšila starodávná instituce v Lipsku, a to nejen v tradiční klasické filologii, ale nově i v přírodních vědách, psychologii nebo v ekonomii. Pro období po roce 1870 autorka zjistila jen v Lipsku více než 1500 amerických imatrikulací. Desítky žen pak dále figurují mezi „posluchači“, přičemž další jména vyplývají z korespondence, deníků, pamětí a jiných pramenů osobní povahy, které Wernerová využila jako doplňkové zdroje. Lipsko tak vyvstává jako jeden z hlavních německých cílů tisíců vědychtivých Američanů a Američanek, kteří zde v cizineckém korpusu na přelomu století zaujali druhé místo za ruskými studenty a studentkami.

Se „statistickým“ materiálem (s přirozeným těžištěm v Lipsku po 1870) pracuje autorka ve druhé kapitole dále velmi systematicky, přičemž ji zajímá především interkulturní kontakt a vzájemná recepce odlišnosti. Identifikované americké studenty roztřídila podle postmoderního rejstříku biokulturních diverzit, a to v pořadí: bílí, fyzicky zdatní heterosexuálové, Afroameričané, homosexuálové, ženy a sluchově a zrakově postižení. U jednotlivých kategorií sleduje pak geografický původ, sociální status a motivaci. Německé zkušenosti bílých mužů kolísají mezi nezměrným obdivem k úrovni výuky, ambivalentním přijetím starobyklých rituálů a nechutí k univerzitní byrokracii, přičemž první složka jasně převažuje a druhá je provázena silnou impresí, odrážející se v četných zmínkách určených pro domo.

U všech ostatních skupin s výjimkou homosexuálů (jediný doložený případ skončil promptním vyloučením z fakulty) konstatuje Wernerová silný emancipační zážitek, vyplývající z vědecké a akademické svobody a celkově liberálního ovzduší, nesrovnatelného se zkostnatělým teologickým duchem mnoha amerických ústavů. Černošští i tělesně postižení studenti v dobových relacích i vzpomínkách popisovali rovnostářské jednání plné respektu k jejich „jinakosti“ (speciální výuce hluchých je věnována obšírná pasáž) a po zásluze dosahovali kýžených gradů, aby po návratu čerpali z německé inspirace v emancipačním aktivismu. Otevřená a vstřícná prostředí saské univerzity oceňovaly i ženské „posluchačky“, byť jim byla až do počátku 20. století odepřena řádná imatrikulace (v té době již ovšem americký příliv díky domácím reformám vysokého školství rapidně klesal). V německém vlivu a příkladu pak autorka spatřuje podstatný impuls k rekonceptualizaci „americtví“, jakési profilové americké identity, vymaňující se z matrixu WASP; dále však s tímto termínem jako interpretačním nástrojem ve smyslu diskursu již nepracuje.

Z hlediska geografie a sociologie původu studentů byli s postupem času stále výrazněji zastoupeni profesionálové středních tříd ze všech regionů, zejména vysokoškolská učitelé využívající liberální praxe studijního volna. Bílí i černí mužové přitom mohli využívat celou plejádu fondů a stipendií, které jim umožňovaly nikoli absolutorium, ale typický jednosemestrální „erasmus“. Nejčastěji se jednalo o bakaláře s jistou praxí ve výuce, kteří si pobytem na světových centrech vědecké excelence hodlali vylepšit kariérní vyhlídky nebo se prostě zdokonalit v profesi; fakt, že takto globálně uvažujících „obyčejných“ učitelů z četných kolejí Středozápadu byly doslova stovky, by vyžadoval hlubší analýzu jejich odborného rozhledu a životních strategií.

Třetí kapitola věnovala autorka univerzitě v Lipsku v historické perspektivě od založení 1409 (bez zmínky o pražsko-kutnohorské souvislosti), zejména pak bouřlivému procesu její modernizace od poloviny 19. století a proměně poněkud omšelého ústavu ve vědeckou avantgardu v řadě oborů. Americká přítomnost je patrná zejména v podobě dobových svědectví a komentářů; z nich autorka poskládala panorama rozvoje výzkumného života univerzity včetně proslulých osobností, z nichž mnohé zájemce včetně žen přitahoval zejména seminář experimentální psychologie Wilhelma Wundta.

Tomuto vědeckému fenoménu a jeho zásadnímu významu pro etablování americké vědecké psychologie je věnována pozornost jako případové studii ve čtvrté kapitole, a to v kontextu „transatlantického vědeckého zasítování“, jímž Wernerová rozumí vytváření institucionalizovaného i neformálního akademického partnerství. Nejčastějším jeho zdrojem se jevila uznávaná německá (lipská) vědecká osobnost s nimbem novátorství, která po desetiletí přitahovala zahraniční zájemce. Na vztah profesor-žák byly pak navěšeny další okruhy transoceánského přenosu, interference a případné spolupráce. Novátorské podněty přicházely především z filozofické fakulty, na níž se dosud v duchu evropské univerzitní tradice přednášely nejen humanitní a sociální vědy, ale i celé spektrum věd přírodních.²

2 Některé přírodní vědy se v Lipsku tradičně vyučovaly na lékařské fakultě (botanika), případně na obou (chemie), což dvojí registraci ztěžovalo rozpočty studentů. Standardní čtyřfakultní studium doplňovala teologie a právo, kde však studovalo minimum Američanů.

Vedle změn v institucionálních strukturách (včetně vzniku specializovaných seminářů) ilustruje autorka svou teorii přenosu na příkladu proslulých kapacit obdařených výrazným intelektuálním charismatem, jimiž Lipsko (vedle Göttingen) na sklonku století oplývalo a které udávaly ráz oborového vývoje. V případech jejich amerických následovníků se nejednalo jen o předávání badatelských metod a výsledků, ale též o změnu statusu vědy a vědců; „Herr Professor“, osobnost disponující odbornou i veřejnou autoritou, ctěná na úrovni vládního rady a podobně honorovaná, byla na většině amerických univerzit zlatého věku institucí téměř neznámou.³ Z obsažného pramenného materiálu autorka vytěžila ještě údaje o další německé peregrinaci lipských Američanů (někdy následovali své guru z jedné univerzity na druhou), jsou však neúplné a spíše než k zobecnění slouží k důkazu o rodícím se pletivu kontaktů.

Z americké strany pak matriky ukazují mírnou převahu absolventů „břečtanové“ trojice Harvardu, Yale a Princetonu, doplněných již na sklonku 19. století výjimečnou univerzitou v Ann Arbor (Michigan). Na nich se zvláště vyvinul systém inzerce, konexí, doporučení a stipendií potřebných k úspěšné německé stáži. Kapitulu uzavírá výčet a profesní i badatelská charakteristika hlavních profesorských *stars* na čele s W. Wundtem, jejichž četní mužští i žensští ctitelé po návratu do USA účinně podporovali šíření transatlantických vazeb.⁴

Institute a provoz studentské kolonie v Lipsku tvoří další krok v úsilí o komplexní portrét „malé Ameriky“ včetně její koexistence s prostředím vně univerzity. Jako většina expatriantů, i lipští Američané se od sedmdesátých let 19. století scházeli pospolu se všemi funkcemi informační burzy a sociální saturace, o čemž svědčí deníky a zápisky účastníků. Americký klub studentů (1890–1892) s ambiciózními statuty, inspirovaný domácími spolkovými vzory, však zakrátko zanikl a neúspěšné byly i ostatní pokusy o organizaci studentského života na národním základě, což bylo patrně důsledkem převahy krátkodobých stáží. Trvalejší život vykazovala ekumenická Americká církev s celoevropskou působností a nabídkou nejen náboženských služeb, ta však záměrně podporovala etnicko-civilizační autismus a uzavírání se před mezikulturní zkušeností. Jak vyplývá z autorčina výzkumu, americká kolonie v Lipsku vykazovala všechny známky kulturního ghetta bez ochoty vstřebávat německé prostředí jinak než prostřednictvím univerzitních lekcí: „US studenti... žili spolu v pensionech, chodili na jídlo do stejných hospod, společně navštěvovali divadlo či operu, veslovali na řece, hráli tenis a mnoho jiného“ (s. 172). Širší společenské styky pěstovali takřka výlučně se soukmenovci, ať jimi byli diplomaté a konzulové při návštěvě města nebo několik málo rezidenčních profesorů.⁵ S pochmurně vykresleným obrazem výlučnosti a izolace, často ještě posílené doprovodem rodinných příslušníků a přátel,

- 3 Pozoruhodné literární svědectví vydává univerzitní román Sinclaira LEWISE *Elmer Gantry* (1913), kde mezi domácími úzkoprsmými bigoty tvoří světlou výjimku liberální německý profesor.
- 4 Podle počtu stálých i příležitostných studentů (přes 50 identifikovaných osob) byl W. Wundt, mezi jehož žáky náležel William James, pro Američany hlavní lipskou atrakcí; jeho a nikoli Freudovo učení se stalo základem americké klinické psychologie a psychiatrie.
- 5 Případ Lincolna Steffense, radikálního sociálního kritika a novináře z období progresivních reforem, který v Lipsku bydlel se svým německým přítelem a dokonce po něm zdědil majetek, zřejmě představoval výjimku.

nicméně poněkud kolidují v předchozích kapitolách popsané emancipační zkušenosti Američanů; ty si bez běžných styků s domácím studentstvem lze jen stěží představit.

Německou stránku zámořské zkušenosti zachytila autorka v kapitole právem nazvané *Utvzování americké kultury*, neboť Američané údajně neměli na kulturní výměně za hranicemi odborných znalostí valný zájem. Vznikla tak pozoruhodná ambivalence vědecké vstřícnosti a vědomé obrany před vlivem „cizího“, podprahově nepřátelského či podřadného okolí a jeho kulturních vzorců. Právě v této pasáži, klíčové pro pochopení americké recepce či reflexe odlišnosti jiné než rasové či genderové, by čtenář očekával nasazení propracovaného systému teoretických premis a metod, jimiž historiografii „jiného“ vybavilo poslední půlstoletí. Na takovou aspiraci však autorka rezignovala a její americké Německo (Lipsko) je sestaveno z mozaiky citátů z korespondence či vzpomínek několika významných stážišť s doprovodem v podstatě jen reprodukujících komentářů. Na nich Wernerová vystavěla tezi, podle níž Američané prožívali zahraniční stáž v prvé řadě jako odtažití, občas ironičtí či svrchovaní pozorovatelé, jejichž úkolem bylo identifikovat a osvojit si pouze ty zkušenosti, které byly vhodně k převzetí.

Vedle vědeckého poznání se jako inspirativní a zvláště přitažlivá jevila svérázná německá kalokagathia, spojení duchovních a tělesných požitků, pěstovaná příslušnými spolky či bratrstvy. Půda, kde se „vysoká filozofie“ potkávala s rozvinutou kulturou pivnic, byla také jediným místem, kde snad docházelo k osobnímu kontaktu s řadovými německými studenty. Zevně pozorovaný domácí život se Američanům zdál bizarní, dívky nepřilíh hezké, Sasové nedokázali upravovat jídla „po americku“. Před kritickými zraky tak obstála pouze vánoční atmosféra s vyhlídkou na brzký návrat po závěru zimního semestru, který byl většinou preferován.⁶

Ze škály subtemat – význam bedekrů a průvodců, nostalgie, strava, vnitřní život americké komunity – si zvláštní pozornost zaslouží klíčová otázka jazyka, jehož znalost zásadně podmiňuje perspektivu „jinakosti“. Podle šetření Wernerové uměli stážiště „masového“ období německy jen zcela výjimečně (příliš způsobilí nebyli ani tzv. germanisté). Zápas s jazykem většina udávala jako neúspěšný zejména v nárocích běžné konverzace (včetně lamentací nad místním dialektem). Porozumění přednáškám kolísalo v rozmezí od nuly do dvou třetin předneseného textu. Tato skutečnost nejen vysvětluje přirozenou tendenci k národnímu zapouzdření, ale dosti zásadně zpochybňuje i možnosti a význam „přenosu.“ Zdá se, že alespoň v případě zkoumaného Lipska přinášel pobyt na prestižní univerzitě spíše kladné body v kariérním profilu než skutečný odborný zisk.

Vedle mnoha zásluh zejména z hlediska otevření tématu v takové šíři a svědomitého vytěžení pramenů trpí text i několika nikoli nepodstatnými nedostatky. V úsilí o korektnost autorka zobecnila i jevy doložené doslova na jednotlivcích (Afroameričané, postižení; v případě antisemitismu jde o pouhou spekulaci). Závěry tak fakticky pozbývají vypovídací hodnoty. V partiích, které přesahují zpracování numerických údajů a míří do oblasti kultury, mentality a habitu, jsou důkazní citáty pro dlouhých čtyřicet let druhého období uváděny

6 Z prezentovaného materiálu a v reflexi Frantze Fanona (*Peau noire, masques blanc*, 1952) lze dovést, že v konfrontaci se vzdělanými bílými Němci převážila americká identita a solidarita s vlastními „méněcennými“, tedy černochoy a ženami.

bez respektu k zařazení na časové ose, což čtenáři znemožňuje dopídit se případného vývoje s ohledem na měnící se lipské prostředí i vršící se zkušenosti amerického akademického exodu. Připojený soupis disertací lipských Američanů, jenž čítá na sto padesát náročně znějících titulů zejména z přírodních věd, vrhá jisté pochybnosti jak na údaje o převážně krátkodobých účelových pobytech amerických studentů, tak na jejich údajnou jazykovou nekompetenci. Závažnou otázkou pak zůstává vystavění většiny argumentů a závěrů na průzkumu situace v Lipsku. Příklad úspěšného německo-amerického intelektuálního transferu, jak jej pro historickou vědu pionýrsky zpracoval R. Hofstadter,⁷ sledoval ovšem linie institucionálních a osobních afiliací napříč říšským prostorem; případová studie Lipsko tyto konkrétní výsledky nepostihuje a ani nemá takové ambice.

Svatava Raková

Damian VALDEZ

German Philhellenism. The Pathos of the Historical Imagination from Winckelmann to Goethe

New York, Palgrave Macmillan 2014, 265 s., ISBN 978-1-137-29314-5.

Filhelénství je v západoevropské historiografii, na rozdíl od české,¹ velice oblíbeným tématem kulturních a intelektuálních dějin, neboť raně novověké velmoci jako Francie nebo Anglie, ale také početné státečky dnešního Německa nebo Itálie v čele s papežským Římem byly v 18. století uchváceny znovuobjeveným (klasickým) Řeckem.² Nic na tom nemění skutečnost, že se často jednalo o zcela zidealizované představy nezakládající se na vlastním studiu nebo pozorování, protože většina filhelénů nikdy tehdejší Řecko, ještě ovládané Osmanskou říší, nepoznala z autopsie. Pro českého badatele je tedy velice přínosné číst o filhelénství 18. století, zvláště v jazykově německých oblastech.

7 Richard HOFSTEDTER, *The Progressive Historians: Turner, Beard, Parrington*, New York 1968; práce není uvedena ani v bohatém seznamu literatury.

1 O pohledech na Byzantskou říši očima Západu 17. až 19. století jsme zpraveni v příslušných publikacích (Bohumila ZÁSTĚROVÁ a kol., *Dějiny Byzance*, Praha 1992; Růžena DOSTÁLOVÁ, *Byzantská vzdělanost*, Praha 1990, resp. 2003), o inspiraci klasickým Řeckem nám původní práce dosud chybí. Moderně zpracované dějiny Řecka (Pavel HRADECKÝ a kol., *Dějiny Řecka*, Praha 1998) nám překvapivě nepomohou, například v nich zcela chybí jméno J. J. Winckelmanna, a tak nejlepší statí o problematice zůstává vynikající předmluva k Winckelmannovu výboru od Jiřího Stromšíka. Srov. Johann Joachim WINCKELMANN, *Dějiny umění starověku: soubor statí*, předml., vyb. a překl. Jiří Stromšík, Praha 1986, s. 7–42. Fragmentárně nás poučí i kolektivní monografie Ladislav VARCL a kol., *Antika a česká kultura*, Praha 1978.

2 Srov. Konstadinos MARAS, *Philhellenismus. Eine Frühform europäischer Integration*, Würzburg 2012; pro 19. století Anne-Rose MEYER (Hg.), *Vormärz und Philhellenismus*, Bielefeld 2013; Sandrine MAUFROY, *Le philhellénisme franco-allemand (1815–1848)*, Paris 2011; Denys BARAU, *La Cause des Grecs: Une histoire du mouvement philhellène (1821–1829)*, Paris 2009; Michel ESPAGNE, *Philhellénismes et transferts culturels dans l'Europe du XIXe siècle*, CNRS Éditions 2005.

Kniha mladého badatele Damiana Valdeze, který působí na univerzitě v Cambridgi, kde získal doktorát z historie, nese všechny znaky prvotiny a zároveň „anglosaské historické školy“, lze-li něco takového říci (je zařazena do série „Cambridge Graduate Studies in Political Thought and Intellectual History“). Je pochopitelné, že kniha při svém nevelkém rozsahu nemůže a ani nechce téma vyčerpat. Kdo se zajímá o vliv Řecka na německou archeologii a dějiny umění, ať si přečte práci Suzanne L. Marchand;³ pro toho, kdo upřednostňuje filologický pohled, bude přínosnější kniha Katherine Harloe.⁴ Právě k těmto publikacím totiž chce být recenzovaná práce pandánem (s. 1). Ani literatura není pro D. Valdeze hlavním kritériem posuzování.⁵ Jeho kniha ukazuje názory německé odborné literatury 18. století o Řecku, dobové názory filosofické a zejména estetické. Podle autora má totiž rozkrýt odlišení skutečného filhelénství (kterých je více než jedno, jak na to dějepisectví poukázalo již před mnoha desetiletími) od pouhého okouzlení klasickým Řeckem (s. 5) a zároveň se prý snaží ukázat specifické postavení Řecka ve „filosofické geografii symbolické representace“ (s. 50). Valdez nám ukazuje mnoho intelektuálů 18. věku (od básníků a dramatiků až po historiky a filosofy) a přitom se snaží vysledovat společné rysy jejich pohledů na (klasické) Řecko nebo ukázat slabosti jejich výkladů (např. Winckelmannovo pojetí politické svobody, které se autoru zjevně přičítá; s. 31–33).⁶

Jak je u anglosaského dějepisectví zvykem, Valdezova práce není skoupá na originální myšlenky a nápady. Chybí ji ale hlubší propracovanost argumentů a především kompaktnost. Při čtení lze nabýt dojmu, že se nejedná o monografii, nýbrž o soubor jednotlivých esejí. Podtrhuje to i absence jakéhokoliv závěru, kde by autor shrnul své poznatky (přehled primárních textů i sekundární literatury ani jmenný rejstřík ale nechybějí). Je vidět, která témata autora zajímají (např. kapitoly 3. a 4. se zabývají pohledem německy píšících intelektuálů 18. století na společenské postavení athénských žen, nebo rozlišení různých stupňů přátelství mezi muži), ale propojujících paralel jako té na s. 40, srovnávající Winckelmann a Herdera či na s. 49, ukazující pojetí Láokoóna u Winckelmann a u Goetha, je méně než by bylo třeba (ještě srov. s. 178n.).

Čtenáři se také nedostane přehledného poučení o širších souvislostech (např. se nedozví, že se Winckelmann věnoval téměř výhradně sochařství, zatím co malířství ve svém díle zcela pomíjel). Valdez prostě předpokládá čtenáře poučeného, přímo specialistu. Jeho kniha rozhodně není vhodná pro zájemce o problematiku filhelénství, který by nebyl dostatečně poučen o kulturních a intelektuálních dějinách 18. století a neznal literární

3 *Down from Olympus. Archaeology and Philhellenism in Germany, 1750–1970*, Princeton 2003.

4 *Winckelmann and the Invention of Antiquity: History and Aesthetics in the Age of Altertumswissenschaft*, Oxford 2013.

5 Z hlediska literatury srov. Constanze GÜTHENKE, *Placing Modern Greece. The Dynamics of Romantic Hellenism, 1770–1850*, Oxford 2008; Lampros MYGDALIS, *Ο γερμανόφωνος φιλελληνισμός μέσα από την ποίηση = Der deutschsprachige Philhellenismus durch die Poesie*, 3 Bde., Thessaloniki 2004; Alfred NOE (Hrsg.), *Der Philhellenismus in der westeuropäischen Literatur (1780–1830)*, Amsterdam – Atlanta 1994.

6 Není se co divit, když (od Valdeze, s. 35) víme, že Winckelmannovým nejoblíbenějším textem byl Platonův *Faidros*.

a filosofické niveau německé jazykové oblasti. To není u anglosaské historiografie dnešní doby právě obvyklé, ale nesmíme zapomínat, že se jedná o práci povýtce akademickou.

Větší chybou po mém soudu je, že pro historika (natož odborníka na téma) je v knize jen málo nového,⁷ navíc jsou fakta seřazena nepřehledně. Valdez si často všímá názorů autorů zásadních biografii německých velikanů, které byly sepsány během 19. a 20. století. V této oprávněné činnosti je ovšem dosti nedůsledný: zatímco práci Friedricha Gundolfa, *Goethe* (1916), patřičně využívá a nastiňuje čtenáři její význam pro hodnocení výmarského génia (s. 140–148), zásadní Winckelmannovu biografii z pera Carla Justiho⁸ sice zná, ale z jeho výkladu není zřejmé, za co všechno Winckelmann dnes Justimu vděčí...

Záporem práce je rovněž vyumělkovaný jazyk usvědčující badatele z malé literární zkušenosti; přemíra rétorických figur je na škodu textu (srov. s. 62: „Böttiger pulled the historical carpet from under Schlegel's feet”). Nesympatické je také střídání užívání názvů knih tu v anglickém překladu, jindy v originálu (německy, francouzsky), takže čtenář neví, co bylo psáno původně anglicky a co jiným jazykem. Vysledovat nějaký systém v užívání se mi nepodařilo; zatímco například Winckelmann napsal *History of the Art of Antiquity* (až z poznámky se čtenář dozví, jak se kniha jmenuje v německém originále), Goethe sepsal *Italienische Reise*. K tomu se přidává i značný počet tiskařských šotků, které bychom nečekali v knize vydané tak renomovaným nakladatelstvím.

Na závěr tedy nezbyvá než konstatovat, že recenzovaná kniha je skutečně jakýmsi třetím dílem k oněm svrchu řečeným, ovšem dílem nejslabším, ve kterém se originální myšlenky ztrácejí v předivu málo uhlazených souvětí. I tady platí: méně (v tomto případě originality) někdy znamená více.

Jakub Zouhar

Petra TRNKOVÁ (ed.)

Krajina-sídlo-obraz. Romantický řád Jiřího Jana Buquoye / Landscape-Residence-Image. Georg Johann Buquoy's Romantic Order
Praha, Artefactum 2015, 295 s., ISBN 978-80-86890-80-7.

Kniha je výsledkem projektu Obnova buquoyové kulturní krajiny, který realizoval Ústav dějin umění Akademie věd ČR po objevení velkého množství obrazového materiálu dokumentujícího vizuální proměny majetku rodu Buquoyů v 18. a 19. století. Její vznik předcházela řada dílčích

7 Závěry typu „Winckelmann and his readers, including Jacobs, were fascinated by the religious status accorded to beauty in Greece“ (s. 89) nebo „What had made Greece so attractive was that its art had brought the physical encapsulation of ethical values and human excellences to unprecedented heights“ (s. 183) žádného historika zajímavějšího se o 18. století skutečně nepřekvapí.

8 Carl JUSTI, *Winckelmann: Sein Leben, seine Werke und seine Zeitgenossen*, 2 sv. (3 díly), Leipzig 1866–1872, Leipzig² 1898.

publikačních výstupů,¹ prezentace poznatků formou výstav,² naučné stezky³ i odborných workshopů.⁴ Největší interpretační potenciál nově nalezených dokumentů našli autoři závěrečné publikace v pramenech ke stavitelské a dokumentační činnosti hraběte Jiřího Jana Buquoye (1814–1882).

Jiří Jan Buquoy je v dějepisectví známý zejména jako autor romantizující přestavby hradu Rožmberka a dostavby zámku v jihočeských Nových Hradech. Recenzovaná kniha navazuje na známé poznatky, ale v mnoha případech je koriguje a interpretuje v nových souvislostech. Autoři nepustili ze zřetele celkový koncept krajinářských úprav v rámci studovaných lokalit buquoyského majetku, sledovali obdobné úpravy na panstvích jiných rodů, hledali inspirační zdroje Buquoyi aplikovaných krajinářských a architektonických zásahů, všímali si širokých příbuzenských vazeb i majetkové a finanční situace šlechtické rodiny. Jedním z charakteristických rysů pěti kapitol, do kterých je kniha členěna, je sledování cesty od počáteční myšlenky k jejímu výslednému uskutečnění.

Romantické vize Jiřího Jana Buquoye byly realizovány na rodových panstvích. Martin Krummholz sledoval ve své kapitole nejprve krajinné a architektonické úpravy, kterými buquoyské majetky prošly během předchozích dvou generací. Nejvýraznější z nich, krajinářský park Tereziino údolí z druhé poloviny 18. století, vznikl u Nových Hradů za správy Buquoyova prastrýce Jana Nepomuka a prately Terezie (Paarové), stejně tak jako jedna z nejstarších stylizovaných vesniček ve střední Evropě, u níž na začátku 19. století vyrostl novohradský zámek. Zmíněné realizace byly dále dotvářeny hlavní postavou knihy od čtyřicátých let, kdy převzala správu nad majetky rodu. Vznikaly voluptární stavby v okolí Nových Hradů i Rožmberka a obě panská sídla se dočkala úprav v souladu s jejich novou funkcí – prezentací rodové historie. V podnětné podkapitole o vztahu Buquoyů a Schwarzenberků k módním stavebním podnikům překročil M. Krummholz tradičně sledovanou chronologii jednotlivých realizací a pustil se do srovnání na úrovni reprezentačních strategií obou rodů.

Přiblížit vztah Buquoyů k výtvarnému umění bylo úkolem Petra Šámala. Zatímco otec Jiřího Jana Jiří František se zajímal o umění spíše teoreticky a podporoval ho jako mecenáš, jeho manželka Marie Gabriela (Rottenhanová) i jeho bratr Ludvík Arnošt se odvětví věnovali prakticky. Autor problematizuje roli Antonína Pucherny jako učitele Ludvíka Arnošta, která je v literatuře českému výtvarníkovi nepřesvědčivě připisována,

- 1 Martin KRUMMHOLZ, *Buquoyové Nové Hrady. Počátky krajinných parků v Čechách*, Praha 2012; Jan IVANEGA – Petr ŠÁMAL – Petra TRNKOVÁ, *Buquoyův Rožmberk. Vizuální kultura šlechtického sídla v období romantického historismu / Buquoy's Rožmberk. Visual Culture of an Aristocratic Seat in the Period of Romantic Historicism*, Praha 2013.
- 2 Zejména Petr ŠÁMAL – Petra TRNKOVÁ, *Krajina – sídlo – obraz. Romantický řád Jiřího Jana Buquoye*, Praha 2015 (přůvodce k výstavě).
- 3 Martin KRUMMHOLZ – Jan IVANEGA – Petra TRNKOVÁ, *Buquoyův krajina. Zaniklé i dochované stavby v Nových Hradech a okolí / The Buquoy Landscape. Ruined and Surviving Buildings in and around Nové Hrady*, Praha 2012.
- 4 Programy a zprávy o proběhlých akcích jsou dostupné na stránkách projektu www.buquoyakrajina.cz (ověřeno 2. 8. 2016).

a vyrovnává se i se zavádějícím adjektivem „diletantní“, kterým bývá charakterizována tvorba šlechtického výtvarníka. Větší vliv na výtvarné vzdělání Jiřího Jana Buquoye však Šámal připisuje jeho matce, umělecky formované ředitelem pražské akademie Josefem Berglerem, a zmiňuje i další učitele v buquoyovských službách – Františka Karla Wolfa a Františka Tarabu. Informace čerpá z deníků Buquoyových sester, ze kterých je zřejmé, že do rodiny docházel i jeden z bratrů Mánesů. Jeho role zde bohužel není objasněna.

Tvorbu samotného Jiřího Jana Buquoye nahlíží autor v několika celcích. Ze třicátých let 19. století pocházejí skici různých interiérových námětů, exteriérů, historických kompozic i výjevů z rodinného života. Od čtyřicátých let zachycoval hrabě objekty, které prošly stavebními úpravami podle jeho vlastních návrhů. P. Šámalovi se podařilo identifikovat neznámé Buquoyovy kresby a vysledovat souvislost mezi některými kresbami hraběte a pozdějšími barevnými pohledy na stejná místa od profesionálních malířů. Jiří Jan Buquoy byl prokazatelně autorem i řady variantních návrhů na přestavby exteriéru i podoby interiéru od jejich prostorového uspořádání po drobné umělecké detaily nábytku. Bylo rovněž prokázáno, že k neopomenutelným činnostem hraběte patřila i dokumentace vlastního hotového díla.

Editorka celého svazku Petra Trnková se zaměřila na prezentaci starobylosti rodu v podání Jiřího Jana Buquoye. Ten ve čtyřicátých letech 19. století nejprve adaptoval jednu místnost na novohradském hradě do podoby archivu, připomínajícího významné milníky a osobnosti rodové historie. Posléze přesunul pozornost k nákladným úpravám hradu v Rožmberku nad Vltavou, který se stal veřejně přístupným rodovým muzeem. To stavělo na křížácké minulosti Buquoyů, podtrhlo význam výrazných členů rodu s důrazem na osobnost císařského generála Karla Bonaventury Buquoye a upomínalo i na Rožmberky, dřívější slavné majitele sídla. Trnková objasnila Buquoyovy inspirace při vytváření tohoto velkolepého podniku, naznačila recepci jeho aktivit tehdejšími odborníky na památkovou péči a odhalila i širší rozměr romantických vizí hraběte (účast na karuselu v roce 1863 a Buquoyovu sebestylizaci do role křížáka). Velkého významu v dokumentaci Buquoyových činností na Rožmberku nabyly od konce padesátých let 19. století fotografie. Mezi dochovanými exempláři byly identifikovány snímky vídeňského fotografa Andrease Grolla, jindřichohradecké fotografky Františky Baumrukové i fotografa německo-řeckého původu Paula des Granges či Franze Polaka z Českého Krumlova.

Fotografie doplnila portfolio technik, které hrabě využíval k zachycení vlastního majetku. Konkrétní úkoly však i nadále dostávali někteří malíři, kreslíři a grafici, jimž věnoval svou druhou kapitolu v knize Petr Šámal. Pokusil se v dostupné míře rekonstruovat životní osudy, umělecké vzdělání a působení v hraběcích službách výtvarníků, ke kterým patřili Alois Gustav Schulz, Friedrich Ströbel, Rudolf von Alt a další. Plnili různorodé zakázky od uměleckého zachycení krajinných scénérií přes malování kopií historických obrazů po návrhové kresby. Signifikantní pro jejich tvorbu byla spolupráce s umělecky tvořícím zadavatelem.

Zatímco první kapitoly knihy se zaměřují spíše na přetváření buquoyovských sídel podle přání jejich majitelů, poslední kapitola je věnována jejich aktivnímu využívání. Jan Ivanega přiblížil na základě studia deníků sester Jiřího Jana Buquoye pozici jednotlivých

hraběcích majetků v rezidenční síti druhé poloviny dvacátých let 19. století, tedy ještě před započítáním romantizujících úprav. Deníky Gabriely a Isabely Buquoyových potvrzují dobový trend šlechtických rodin, které trávily zimní měsíce v městské rezidenci a letní období na cestách po venkovských majetcích. Ukázalo se, že hrad Rožmberk, místo pozdějších realizací romantických vizí Jiřího Jana Buquoye, nesplňoval v jeho mladém věku „moderní“ požadavky na bydlení a rodina ho využívala jen málo.

Autoři knihy pracovali s nově objeveným pramenným materiálem, což již samo o sobě slibuje přínos pro zkoumané téma. Množství několika tisíc svým účelem vzájemně provázaných kreseb, plánů, kvašů, fotografií, grafických listů a písemností jim umožnilo nahlédnout postup práce umělecky nadaného aristokrata a umělců v jeho službách, pomohlo pochopit okolnosti vzniku těchto děl a přiblížit odborné obci velkolepý záměr a myšlenkový svět Jiřího Jana Buquoye. I přes ucelený koncept knihy je na jednotlivých kapitolách logicky znát, že každý z autorů hledal v nalezených pramenech odpovědi na jiné otázky. Knize by prospěl závěr, který by shrnul celkový Buquoyův koncept, onen v podtitulu knihy zmíněný „romantický řád“ budovaný na ose krajina-sídlo-obraz. Byly by tím sjednoceny individuálně formulované závěry jednotlivých autorů. Je však nutno připustit, že tuto roli plní do určité míry úvod Petry Trnkové. Podle autorů nebyl interpretační potenciál jimi nalezených pramenů stále vyčerpán, přesto si troufám tvrdit, že již takto prezentovaný výsledek bádání je výrazným přínosem k pochopení smyslu krajinných a architektonických úprav aristokratických rodin 18. a 19. století a reprezentuje směr, kterým by se mohl historický výzkum vydávat častěji.

Knihu doplňuje rozsáhlý obrazový doprovod, který je odkazy funkčně provázán s textem a čtenář se tak může lépe orientovat v popisovaných skutečnostech. Více než dvě stovky vyobrazení navíc zvyšují vizuální atraktivitu svazku. Velkou devizou knihy je také její dvoujazyčné provedení. Za částí v českém jazyce následuje celý text knihy v anglickém překladu (s. 209–282). Práci s knihou usnadňuje jmenný rejstřík kombinující odkazy na text i ilustrace. Výjimečné nepřesnosti jako mylně uvedený rok úmrtí Jana Nepomuka Buquoye (s. 39), špatně uvedený příbuzenský vztah Jana Nepomuka a Jiřího Jana Buquoye (s. 43) a používání jména téže osoby v různých podobách (Terezie Buquoyová-Paarová nebo Marie Terezie Paarová?) vznikly spíše nedopatřením a celkový dojem z knihy nemohou ohrozit.

Michal Morawetz

Milan HLAVAČKA a kol.

České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době

I., II.

Praha, Historický ústav 2014 (dotisk Praha 2016), 478 + 476 s., ISBN 978-80-7286-281-8.

Cílem kolektivní monografie, která vznikla pod egidou Milana Hlavačky, je nabídnout syntetický pohled na dějiny „dlouhého devatenáctého století“. Hned zkraje autoři upozorňují, že hodlají resignovat na „velké vyprávění“, které nabízely předchozí syntézy, neboť správně předpokládají, že dějiny českých zemí v 19. století nemají příběh, že

nemají ústřední téma. S ohledem na německé etnikum, až do konce druhé světové války přirozenou součástí českých zemí, nemůže jít o příběh o národním obrození, s ohledem na členitou sociální strukturu tohoto středoevropského regionu nemůže jít o příběh třídního boje. Tématem syntézy je tedy *společnost*, „společnost neredukovaná na národ, třídu ani zemi, společnost chápána v mnohosti projevů politických a sociálních, hospodářských a kulturních jevů“ (s. 7); cílem je tedy zachycení proměn takto vnímané společnosti.

První díl, na kterém vedle Milana Hlavačky autorsky spolupracovali Milan Řepa, Pavel Cibulka, Werner Dobesch, Alice Velková a Jan Hájek, je zaměřen – s výjimkou úvodní části – na politické, sociální a ekonomické dějiny českých zemí v 19. století, a to v pořadí, které uvádím. Opuštěno je paradigma, že od ekonomiky se odvíjejí všechny ostatní segmenty existence společnosti. Do faktografie obou dílů nás vtáhne dobová vlaková souprava na obálce (co něco málo k ní?); ano, 19. století bylo – mimo jiné – věkem páry. V Úvodu prvního dílu se autoři přihlásili k interpretačnímu konceptu, který před téměř čtyřiceti lety nabídl v práci *Kapitalismus a česká společnost* Otto Urban; jejich další metodická východiska těží z rozmachu bádání, jež v českých zemích akcelerovalo po roce 1989, kdy mohlo tvořivým způsobem zpracovávat zahraniční podněty. Omlouvat se za to, že v syntéze není kapitola věnovaná „kultuře“, je zbytečné – kniha zahrnuje některé segmenty antropologicky pojaté kultury, a o „dějiny kultury“, připomínající seznam artefaktů a jejich tvůrců, není co stát.

Přehledné členění do kapitol („Východiska a inspirace“, „Proměny politiky: od absolutismu ke konstitucionalismu“, „Proměny společnosti: od poddanství k občanství“, „Proměny hospodářství: od tradiční výroby k industriální“) a podkapitol má nejen logiku, ale navíc usnadňuje hledání otázek a odpovědí, pokud není zrovna nálada na čtení objemného dvoudílného spisu.

První kapitola, „Východiska a inspirace“, přináší přehled výkladů 19. století, přičemž se autoři neomezují jen na díla odborné historiografie, ale nabízejí i přehled výsledků jiných forem historického poznání, mj. kanonických děl Aloise Jiráska, Vladimíra Neffa či filmové tvorby padesátých let minulého století. Výčet odborných prací začíná opusem *Naše znovuzrození* Jakuba Malého – právě toto rozsáhlé dílo udalo parametry vnímání českých dějin na další období: paradigma *znovuzrození*, mučednictví, přesvědčení o vůdčí úloze české inteligence. Zjevně rozhodující byl publikační boom konce 19. a začátku 20. století, zúrodněný rukopisnými boji, Schaueroými *Našimi dvěma otázkami* a Masarykovými provokativními vstupy. Spor o českou otázku přežil obě války; nové paradigma pak vytvořilo marxistické dějepiscevtví založené na zkoumání ekonomických zákonitostí jako hlavních činitelů historických procesů. Zaštitěno marxistickými floskulemi, přetrvávalo, např. v pojetí Zdeňka Nejedlého, národně emancipační pojetí českých dějin. Z těchto debat, jak je v Úvodu poukázáno, vzešla jen tzv. *Maketa* (*Přehled československých dějin*, I., II., 1958, 1960) a o poznání zdařilejší druhý svazek *Dějiny české literatury* redigovaný Felixem Vodičkou z roku 1960.

Z krátkodobého uvolnění šedesátých let vycházejí pak práce Miroslava Hrocha a Jiřího Kořalky, směřující k přezkoumání dominujících paradigmat výkladu 19. století. Pomyslný vrchol pak tvoří dvě díla Otty Urbana, *Kapitalismus a česká společnost* z roku 1978 a *Česká společnost 1948–1918* z roku 1982, či práce vzniklé v disentu, které z doma

nedovoleného pohledu řešily otázku česko-německého soužití. Pro další výklad byly klíčové poznatky filosofa Jana Patočky o novém formování českého národa a o povaze českého národního hnutí. Na toto i další témata mohlo navázat svobodné dějepisectví po roce 1989. Autoři mají oprávněně za to, že právě dějiny 19. století prodělaly po roce 1989 nejdynamičtější rozvoj, k němuž přispěla nejen svobodná debata mezi domácími historiky, zastávajícími často protichůdné názory, ale i vzájemný dialog mezi českými a německými kolegy: zahraniční inspiraci se autoři věnují v další části první kapitoly, kde dokládají mimořádně dobrou orientaci především v německy psané historické produkci zaměřené na 19. století.

Druhá kapitola, „Proměny politiky: od absolutismu ke konstitucionalismu“, začíná analýzou příčin, které vedly k prvnímu významnému předělu dlouhého 19. století, k revoluci 1848–1848. Autoři se vyhnuli nástraze řetězení jednotlivých událostí, jimiž oplývalo toto období, a věnovali se charakteristice onoho furetovského „radikálního přetržení minulosti“ (s. 37) a především jeho důsledkům, hlavně rychlému vzestupu občanské společnosti a dotvoření skutečně politických národů a politicky relevantního nacionalismu. Zaměřili se na struktury a mechanismy, které začaly fungovat díky revoluci, na charakteristiku politického systému (a českého, německého i slezského subsystému), vývoj politických idejí i programů i na důležité změny ve správě státu (přehledná podkapitola „Státní správa a samospráva“) a na (dosud v podstatě nezpracovaný) vývoj od honoračních stran k masovým politickým hnutím. Oprávněná pozornost je tu věnována i české šlechtě, jejíž postoje k revoluci i angažovanost v letech následujících byly nejednotné a diferencované. Snad jen sociální otázka, která se stále naléhavěji hlásila i ve městech, zůstala na rozdíl od dobře zpracované sociální problematiky venkova (kapitola III. 2, III. 3) spíše v rovině analýzy sociálních konceptů. Druhou kapitolu uzavírá epilog, zaměřující se na příčiny rozpadu habsburské monarchie.

Třetí kapitola, „Proměny společnosti: od poddanství k občanství“, opouští herní plochu politických dějin a orientuje se na sociální proměny společnosti v českých zemích. Úvod je věnován demografickým ukazatelům, kde autoři poukazují mj. na proměny mobility společnosti. Přiměřená pozornost se soustředí k vývoji soudnictví a kodifikaci trestního a občanského práva; následuje téma vývoje venkovské (zde je zařazeno až dosud souhrnně nezpracované téma „sociálně zajišťovacího řádu“) a konečně městské společnosti – včetně analýzy kategorie nového měšťanstva. Poněkud neústrojně působí v této kapitole „kauza“ Jaromíra Čelakovského (rodin s „nadprodukcí“ dcer bylo mezi intelektuálními elitami víc, nabízela se tedy možnost určitého srovnání a zobecnění); možná i více pozornosti mohlo být věnováno ženskému vzdělání.

První díl uzavírá kapitola „Proměny hospodářství: od tradiční výroby k industriální“ začínající užitečným objasněním základních pojmů: modernizace, industrializace, kapitalismus, sekundární (i „tercierní“) sektor. Následuje objasnění podstaty modernizačního procesu a výhod a mezi využití konceptu modernizace. Odborná veřejnost jistě ocení racionálně zakotvenou „rehabilitaci“ pojmu kapitalismus; autoři se zamýšlejí nad jeho obsahem a významem. Zaslouženou pozornost vyvolal fenomén kdysi až zbožštělé průmyslové revoluce; autoři se vypořádali jak s jejím chronologickým zařazením, tak obsahem, přičemž v této podkapitole našel své místo vývoj průmyslu v českých zemích, analýza konstituování finančních institucí (přínosné zpracování dějin finančních institucí) a kapitálového trhu.

Sympatická je spravedlivá pozornost věnovaná vývoji na Moravě či ve Slezsku (specifický politický subsystém zdejších tří politických národů), a to nejen problematice jazykové českého, ale i jazykově německého etnika. Stranou nezůstaly ani další národy monarchie či proměny vztahu předlitavské společnosti k Uhrám.

Druhý díl (spoluautoři Magdaléna Pokorná, Milan Řepa, Daniela Tinková, Aleš Vyskočil, Roman Baron, František Šístek, Radomír Vlček) je zaměřen na proměny kolektivní identity. Retrospektivní pohled je v páté kapitole („Proměny kolektivní identity: národ, jazyk a veřejnost“) hlubší, než v díle prvním – autoři začínají formováním zemského patriotismu v posledních desetiletích 18. století. Vysvětlení procesu vzniku moderního českého národa, které bylo zčásti obsaženo už v prvním díle, je věnována celá kapitola. S východisky moderního českého národního vědomí či teorii rozmachu národního hnutí historiografie 19. století pracovala a pracuje vcelku běžně (autoři se zde opírají nejen o díla „klasiků“, ale i o zahraniční práce, z nichž některé byly v předkladech uvedené do českého prostředí v devadesátých letech 20. století). Originálně je zde zpracován vztah jazyka a politiky, a to díky využití kategorií z oblasti jazykovědy (bilingvismus, diglosie). Autoři vysvětlují, jak byla reflektována příslušnost k národu, k jazyku, jak probíhal posun od patriotismu k nacionalismu, jak se měnilo postavení češtiny ve vzdělávacím systému či v byrokratické komunikaci, jak vznikalo a prosazovalo se veřejné mínění.

Starší práce zaměřené na 19. století ponechávaly zcela stranou témata, jako jsou proměny krajiny či disciplinace společnosti (ať již ve smyslu kodifikace trestního práva či její medikalizace): v šesté kapitole („Nové civilizační trendy a proměny životních stereotypů“) najdeme velmi fundované zpracování této problematiky, navíc ústrojně začleněné nejen do tématu urbanizace, ale sekularizace a byrokratizace společnosti. Své místo našlo v syntéze i zpracování otázky vztahu českého obyvatelstva k jiným, hlavně sousedním zemím a národům (ale nechybí ani analýza vztahu k románskému a slovanskému světu); snad více pozornosti mohlo být věnováno „bolavému“ místu českého nacionalismu – vztahu k židovskému etniku.

Syntézu uzavírají podkapitoly věnované čtyřem faktorům středoevropského 19. století – přechodu od absolutismu ke konstitucionalismu, od poddanství k občanství, od zemského vlastenectví k národnímu vědomí, od tradiční společnosti ke společenství moderní – tedy shrnutí osnovných témat celé rozsáhlé publikace.

Připojme ještě konstatování, že se syntéza opírá o mimořádně rozsáhlý korpus sekundární literatury; tam, kde tato literatura nenabízela odpověď na nastolené otázky, vrátili se autoři k pramenům, především k dobové odborné literatuře a edicím. Oba díly pak doplňuje jmený rejstřík.

Pojetí, s kterým přicházejí M. Hlavačka a kolektiv, kompozice mnoha pohledů, jež na sebe logicky navazují, prolínají se a vzájemně ovlivňují, pojetí znemožňující idealizaci českých dějin (neboť má daleko do hýčkaného čechocentrismu) nabízí dostatečně kritická východiska a snad i jistá poučení, jež by měla z dějin vyplývat. Jen maně nás napadne, zda nepřiliš úspěšný český liberalismus 19. století (byť s konzervativními rysy) nevysvětluje aktuální české neporozumění pro politickou pravici. Kniha poslouží jako znamenitý učební text, jako přehledná syntéza určená odborníkům, laickým zájemcům poskytne pak čtivé, byt čtenářsky náročné zpracování klíčového období dějin českých zemí.

Závěrečná lehce postmoderní (což nemá být výtka!) esej „Jaké bylo 19. století?“ nabízí mnohost odpovědí. Bude na čtenáři, aby si vybral některou z nich, pokud je to vůbec možné. Pečlivě a originálně zpracovaná, solidní, nicméně nedogmatická syntéza *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době*, z které se o předminulém věku mnoho dozví, mu patrně snahu o nalezení jednoznačných odpovědí neusnadní.

Milena Lenderová

Bohuslav LITERA

Cesta na výsluní. Zahraniční politika Sovětského svazu 1917–1945

Praha, Dokořán 2016, 320 s., ISBN 978-80-7363-719-4.

Když se v devadesátých letech 20. století otevřely rozšířené možnosti bádání v ruských archivech, zejména pak archivech zpřísněného režimu, představovala tato skutečnost významný badatelský impuls. Tamní archivní správy sice obratem přešly při zprostředkovávání dokumentů zahraničním, zejména západním badatelům na ostře komerční model, ale pokud byly výzkumné projekty dobře zajištěné, bylo možno je opřít o nové zdroje. Následovala vlna prací k vojenským, diplomatickým a vnitropolitickým dějinám Sovětského svazu, ať ve světě, ať v samotném Rusku.¹ Česká historiografie tento vývoj nestopovala, východní témata se po jistý čas naopak dostávala do útlumu obecného zájmu i institucionální podpory, odrazovala i finanční náročnost. Čeští historici se vydali cestou následných reflexí zahraničních prací a edic dokumentů. I tento přístup přinášel postupně své plody v pracích Vladislava Moulise,² nedávno zesnulého Václava Vebera,³ Michala Reimana⁴ a Bohuslava Litery.⁵ Pro období po druhé světové válce nutno přiřadit ještě jména Karla Durmana a Jiřího Vykoukala. Povětšinou se jednalo o přehledové výkladové studie, které poskytovaly základní orientaci ve vývoji obsáhlého a pestrého tématu dějin Sovětského svazu.

Nově dostávají čtenáři do rukou další práci tohoto autorského okruhu, tématu i způsobu zpracování – v řadě ohledů příznačnou nejen pro ruská studia. Podle autorského komentáře Bohuslava Litery kniha přináší „nástin základního východiska, směrů a vývoje

1 Zájem byl soustředěn zejména na období po druhé světové válce, ale opomenuto nezůstalo ani starší období: Martin E. MALIA, *The Soviet tragedy. A history of socialism in Russia, 1917–1991*, New York 1994; A. V. MALGIN (ed.), *Mir meždu vojnami. Izbrannyje dokumenty po istoriji meždunarodnyh otnoženij 1910–1940-ch godov*, Moskva 1997; Brian CROZIER, *The Rise and Fall of the Soviet Empire*, 1999; John Lewis GADDIS, *The United States and the Origins of the Cold War, 1941–1947*, New York 2000; Ludmila THOMAS – Viktor KNOLL (edd.), *Zwischen Tradition und Revolution. Determinanten und Strukturen sowjetischer Außenpolitik 1917–1941. (Quellen und Studien zur Geschichte des östlichen Europas)*, Stuttgart 2000; Sabine DULLIN, *Des hommes d'influences, Les ambassadeurs de Staline en Europe, 1930–1939*, Paris 2001.

2 Vladislav MOULIS, *Běsové ruské revoluce*, Praha 2002.

3 Václav VEBER, *Komunistický experiment v Rusku 1917–1991, aneb Malé dějiny SSSR*, Praha 2001.

4 Michal REIMAN a kol., *Zrod velmoci. Dějiny Sovětského svazu 1917–1945*, Praha 2013.

5 Bohuslav LITERA, *Historie Rudé armády 1917–1941*, Praha 2009; TÝŽ, „Druhá revoluce“. *Stalinská transformace Sovětského svazu 1928–1934*, Praha 2013.

zahraniční politiky sovětského Ruska, respektive Sovětského svazu“.⁶ S touto charakteristikou lze do značné míry souhlasit. Při dostatku originálního materiálu, dlouhodobém zájmu a systematickém týmovém zpracování by dějiny sovětské diplomacie vydaly na několik knih. Budování nových struktur orgánů ministerstva zahraničí, formování diplomatických kádřů, definování a proměny zahraničně politické doktríny, navíc vyvažované mezi několika mocenskými centry (ministerstvo zahraničí, Kominternu, ústřední orgány strany) – to vše by si zasloužilo specifickou pozornost, a to vše také nacházíme v té či oné míře v Literově rozboru. Avšak děje se tak dílčím přehledovým způsobem, autor podává právě jen nástin zahraniční politiky.

Hned z několika příčin přitom Litera nepředkládá ryzí dějiny diplomacie. Na jedné straně jsou k dispozici starší i novější vyčerpávající práce,⁷ které by bylo zbytečné reformulovat a marné předhánět. To nepatřilo k záměru autora ani nakladatele. Navíc se Literův výklad vývoje ruské diplomacie opírá převážně o edice archivních dokumentů a sekundární analytické práce, jež shrnuje a kompiluje. Heuristický základ knihy není úzký, ale ani nedává předpoklad k originální analýze zahraniční politiky sovětského Ruska. Sama jeho profilace určuje charakter a záběr práce. A jsou zde i další aspekty. Mezi nimi je třeba zmínit výraznou strukturaci v pojetí tématu. Autor nepředkládá komplexní dějiny sovětské diplomacie daného období, ale přednostně sleduje některé její vybrané linie. Nosnou osu knihy představuje vztah Sovětského svazu vůči zemím západní Evropy a Spojeným státům. To byly státy rozhodující jak z pohledu reálné politiky sovětů, tak v poměrování životaschopnosti ideového socialistického konceptu meziválečné éry. Právě v konfrontaci s těmito dobovými autoritami velmocenské politiky bylo možno demonstrovat skutečnou pozici Sovětského svazu.

V návaznosti na historický vývoj jsou pak tyto výkladové linie v knize pro další léta posilovány najmě ve vztahu k výmarskému i nacistickému Německu. Těmto základním vazbám je naopak přizpůsoben, jindy obětován, výklad širších souvislostí zahraniční politiky v asijských a některých evropských regionech. Středoasijská a dálněvýchodní politika sovětů není vykládána svébytně, ale právě v kontextu stěžejní diplomacie evropské. Zcela okrajově a doplňkově jsou hodnoceny vazby k blízkovýchodnímu, balkánskému či skandinávskému areálu. V rámci naznačených priorit čtenář dostává soustavný a faktograficky přiměřeně bohatý přehled vývoje zahraniční politiky, který drží, jak se dalo u zkušeného autora předpokládat, vnitřně provázanou a přesvědčivou argumentační linii.

Cenná je z pohledu čtenářského zájmu středoevropská vazba, najmě pasáže věnované Československu a Polsku. Ta má v knize dvojí úlohu, poplatnou dvěma koncepčním záměrům. Výklad zahraniční politiky sovětského Ruska totiž nepokrývá celou ambici záměru knihy. Výstižnější je v tomto ohledu název a podnázev díla – *Cesta na výsluní. Zahraniční politika Sovětského svazu 1917–1945*, ovšem pokud si uvědomíme, že postihuje nikoli jeden, ale právě dva tematické zájmy a výkladové rámce, jejichž propojení je podmíněné. Růst sovětského státu

6 Bohuslav LITERA, *Cesta na výsluní. Zahraniční politika Sovětského svazu 1917–1945*, Praha 2015, s. 264

7 George F. KENNAN, *Russia and the West under Lenin and Stalin*, New York 1961; Adam B. ULAM, *Expansion and Coexistence: Soviet Foreign Policy, 1917–1973*, New York 1974; Ljubica & Mark ERICKSON (edd.), *Russia War, Peace and Diplomacy*, London 2004.

a moci sovětů se doplňovaly s jejich diplomatickou autoritou jen v dílčím vztahu. Strůjci nového sovětského režimu stanuli od dvacátých let před úkolem vybudovat a obhájit velmocenské postavení státu, který ovládli, a zajistit jeho – a svůj vlastní – respekt na mezinárodním poli. Ten se mohl odvíjet buď od důvěry, nebo strachu. Ruští komunisté si byli velice dobře vědomi konfrontačního charakteru svého režimu a jeho ideologicky expanzivní povahy, bylo proto nezbytné posílit struktury moci do míry, která umožňovala silový postup. Podmínkou bylo překonat vnitřní labilitu režimu a jeho ekonomickou a vojenskou slabost. Diplomacie se pak nemohla stát zdrojem silové politiky, ale jejím pouhým nástrojem a produktem.

Koncepce knihy si tak vynutila propojení výkladu „východiska“ směrů a vývoje zahraniční politiky sovětského Ruska v naznačené časové periodě se snahou o postižení obecného aspektu – mocenského vzestupu Sovětského svazu a jeho „cesty na výsluní“. Autor pojal zahraniční politiku sovětského Ruska jako specifický podklad nadřazené obecné tematické linie růstu velmocenské postavení Ruska – a tím ji vymezil i omezil zároveň.

Na využití středoevropské vazby Literova výkladu jsou přitom patrné některé nejistoty této podvojně koncepce. Právě pasáže věnované středoevropské politice sovětského Ruska můžeme vnímat jako příklad obratného, byť účelového postupu v zájmu prolnutí obou záměrů. Střední Evropa neměla dobově z pohledu vývoje sovětské diplomacie reálnou důležitost, která by ji stavěla na roveň západním státům. Přesto je jí v knize věnován značný prostor, a to nikoli jen s ohledem na posílení čtenářské přitažlivosti. Polsko a Československo sehrávaly ve strategii sovětské zahraniční politiky významnou roli až v době po druhé světové válce v éře sovětizace tohoto areálu.⁸ Druhá válka pro tento proces pouze položila základy. Středoevropský areál představoval výrazný faktor a v posledku i příkladový model sovětské velmocenské politiky – v tomto smyslu měl prvořadou důležitost pro *druhý* výkladový plán Literovy knihy. Zvýraznění obou států jako zemí specifického zájmu sovětské diplomacie za světové války tak odpovídá právě účelově potřebě rozšířené koncepce „Cesty na výsluní“.

Koncept obou plánů však v knize zůstal nerovnovážený. Již zběžný pohled na rozložení obsahové struktury předkládané práce napovídá, že je výklad zahraniční politiky soustředěn do třicátých let a nanejvýš do druhoválečného období. Teprve z pohledu této periody bylo možno využít důležitou roli středoevropského prostoru pro velmocenskou ambici sovětské diplomacie. Ale to je výsledek. Diplomacie, jak uvedeno, využívala předpoklady mocenského růstu, které byly zakotveny v procesech vnitropolitické a ekonomické stabilizace dvacátých let. Jinými slovy těžiště Literových výkladových rámců by měla mít v koncepci knihy odlišnou časovou orientaci. Jestliže je výklad zahraniční politiky sovětů soustředěn na přelom třicátých a čtyřicátých let, k době projevů nejen diplomatické, ale i vojenské zvýšené dominance Sovětského svazu, tedy bylo potřebou dostatečného výkladu druhého plánu – velmocenské aspirace impéria a režimu – soustředit se na léta dvacátá.

Autor však prvotní fázi formování vnitřních poměrů v ruské společnosti a politice neposkytl dostatek prostoru. Necelá třetina celkového rozsahu věnovaná vedle diplomatického vývoje rovněž všem vedlejšími formativním aspektům velmocenského růstu se jeví pro

8 Jiří VYKOUKAL – Bohuslav LITERA – Miroslav TEJCHMAN, *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*, Praha 2000.

dvacátá léta jako nedostatečná. Litera se vývoj této periody snažil řešit frontálně, postupným rozkrýváním vrstev diplomatického růstu doplňovaného o exkurzy vnitropolitického, ekonomického, ideového zaměření. Tento široký přístup má svá rizika a snaha o komprimovaný výklad v některých pasážích knihy tlumila jednu i druhou výkladovou linii. Tak se mohlo například stát, že ve stínu exkurzu do vnitropolitických a vnitrostranických debat druhé poloviny 20. let zanikly okolnosti výměny na postu ministra zahraničních věcí. Autor přivádí Maxima M. Litvinova namísto jeho předchůdce, Georgije V. Čičerina, jakoby bez souvislostí (s. 72).⁹ Čtenář zůstává v nejistotě, do jaké míry byla výměna na postu ministra zahraničí součástí oněch vnitropolitických tlaků, ač by se, z pohledu dějin diplomacie, mělo jednat o prvořadý údaj.

Nutno říci, že vnitřně hutný výklad neodlehčuje ani autorův styl, který místy naopak komplikuje plynulost čtení¹⁰ či nabourává logiku argumentace.¹¹ Bohužel v tomto ohledu nepomáhá ani redakční práce, která přehlížela jak stylisticky náročné pasáže, tak také patrné gramatické chyby.¹²

Ale vraťme se ještě jednou k záměrům knihy a její genezi. Literova práce je příznačná i v dalším ohledu. Česká věda po léta usilovně hledá model efektivního zhodnocení své vlastní práce. Obtížně řešitelné otázky pomnožných aktivit, násobných paralelních pracovišť uvnitř akademických struktur (univerzity – akademie, katedry na fakultách univerzit) jsou přenášeny na samotné vědce a formou různě přenastavovaných scientometrických modelů zvyšují tlak na vykazování efektivity jejich pedagogického, badatelského i autorského působení. Z tohoto tlaku následně plyne snaha o vícenásobné využívání jednotlivých koncepcí, témat a textů. Literova publikační řada je úctyhodná a vystavěná na zřetelných tematických milnících. Přesto ani on se neubráníl přelévání a prolínání témat mezi svými pracemi, jejich opakované přeformulování v různých konstelacích. Pozoruhodná je provázanost hodnoceného díla s knihou, na níž Litera rovněž participoval – obsažný *Zrod velmoci. Dějiny Sovětského svazu* zpracovaný kolektivem pod vedením Michala Reimana dva roky před samostatnou Literovou monografií, se soustřeďuje na stejné fáze vývoje sovětské říše v letech 1917–1945.¹³ Především byl ale v této knize využit totožný interpretační rámec. Rovněž výklad dějin je propojen logickými odkazy k velmocenským cílům a záměrům ekonomických, kulturních, politických a zahraničně politických reforem dané éry. Využití imperiálního působení Ruska jako podkladu k rozborům dílčích sfér ruského veřejného prostoru není ničím novým ani překvapivým.¹⁴ Rozpaky ale budí propojenost obou knih,

9 B. LITERA, *Cesta na výsluní*, s. 72

10 Tak např. tamtéž, s. 216: „Vojenské zabezpečení povstání bylo mimořádně slabé a zpočátku mělo ruční palné zbraně, těžké zbraně chyběly zcela, mělo je jen asi 5 % povstalců.“

11 Srov. tamtéž, s. 222–223: „Podle dohody měl mít Sovětský svaz 90 % vliv v Rumunsku a Velká Británie stejný 90 % podíl naopak v Řecku, obě mocnosti měly mít stejný 50 % podíl v Jugoslávii [...] Menšinový vliv Velké Británie, respektive Západu v Jugoslávii [...]“

12 „Sbližování Německa s jejím [...] nepřítelem“ (s. 59), „vymítit [...] všechn vliv“ (s. 233) ad.

13 Michal REIMAN a kol., *Zrod velmoci. Dějiny Sovětského svazu 1917–1945*, Praha 2013.

14 Za příklad může sloužit Longworthova práce, která je postavena právě na periodizaci velmocenského postavení Ruska – Philip LONGWORTH, *Russia's Empires. Their Rise and Fall from Prehistory to Putin*, London 2005.

jak autorská, tak koncepční. Je tomu tak zejména proto, že autor starší knihu v přehledu literatury své aktuální práce vůbec neuvádí. Navíc nelze stanovit míru provázanosti Literovy samostatné monografie s touto kolektivní prací, neboť v ní nebyl upřesněn podíl jednotlivých autorů na textu. Nevíme, které její texty připsat Literovi. Jeho *Cesta na výsluní* i tak vyvolává dojem, že pro ni autor převzal zmíněný široký výkladový rámec a svůj vlastní vypreparovaný výklad zahraničního směřování sovětského Ruska.

Ze čtenářského pohledu však není autorská snaha o vícenásobné využití tématu, ostatně dnes již standardní, podstatná. Čtenář má svá očekávání ke každému jednotlivému titulu, který je mu nabízen. Jakou knihu tedy autor a nakladatel předložili našemu soudu a čtenářově potřebě? Je to kniha, která má co nabídnout v druhém plánu svých účelů. Nepřináší a ani neměla ambici přinést komplexní či prohloubené vidění dějin sovětské diplomacie. Ale je smysluplná, zajímavá a přínosná v optice základního přehledu zahraniční politiky a náhledu na sovětskou diplomacii prostřednictvím středoevropského, československého a českého prizmatu. Nepřináší původní rozbor procesů velmocenského růstu, ale vychází z dříve zpracovaného schématu a přizpůsobuje jej specifickým vazbám. Přes uvedené dílčí nejistoty, i v tomto ohledu působí její podvojná koncepce logicky, přesvědčivě a – svébytně.

Vratislav Doubek

Marek ŠMÍD

***Apoštolský nuncius v Praze. Významný faktor
v československo-vatikánských vztazích v letech 1920–1950***

Brno, CDK – Centrum pro studium demokracie a kultury 2015, 543 s.,
ISBN 978-80-7325-362-2.

V poslední době výrazně stoupla česká produkce k tématu česko-vatikánských vztahů, a to i období 19. a 20. století.¹ Tento trend souvisí jak s rozšiřujícími se možnostmi stipendijních pobytů v Českém historickém ústavu v Římě, tak zejména s otevřením vatikánských archivů pro meziválečné období. Hranice nynějšího možného studia pramenů se dnes kryje s datem smrti papeže Pia XI., tedy 10. únorem 1939. To nyní v zásadě umožňuje studovat

1 Bádání v archivech se věnovala v obsáhlé míře publikace, jež vznikla pod vedením a redakcí Jaroslava Pánka. Viz Jaroslav PÁNEK a kolektiv, *Ad fontes. Český historický ústav v Římě (1994–2014) v kontextu českého bádání v Itálii a Vatikánu v 19.–21. století*, Praha – Roma 2014. Tématu zpracování moderních dějin československo-vatikánských vztahů se věnují mimo jiné z českých badatelů Pavel Helan, Jitka Jonová, Michal Pehr, Jaroslav Šebek či autor recenzované publikace Marek Šmíd. Viz Michal PEHR – Jaroslav ŠEBEK, *Československo a Svatý stolec. Od nepřátelství ke spolupráci (1918–1928)*, I. Úvodní studie, Praha 2012; Pavel HELAN – Jaroslav ŠEBEK (edd.), *Československo a Svatý stolec*, II/1. Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti (1919–1925). Výběrová edice dokumentů, Praha 2013; Jitka JONOVÁ, *Kapitoly ze života Lva Skrbenského z Hříště pohledem Svatého stolce*, Uherské Hradiště 2013; Jaroslav ŠEBEK, *Papežové 20. století*, Řitka 2014; Marek ŠMÍD – Michal PEHR – Jaroslav ŠEBEK – Pavel HELAN (edd.), *Československo a Svatý stolec*, III. Diplomatická korespondence a další dokumenty (1917–1928). Výběrová edice, Praha 2015.

fondy, které se týkají celého období existence první Československé republiky a částečně také pomnichovské republiky druhé (1938–1939). Vytvořil se tím velký prostor k tomu, aby nejen církevní politika a diplomatické vztahy, ale i jejich reflexe do dalších sfér a událostí mohly být podrobeny dalšímu výzkumu. Z toho plynou nové interpretace, které mohou přispět k překonání stereotypních pohledů na papežskou politiku a na její poměr k našim zemím.

Jeden z produktů této vlny zájmu představuje publikace historika Marka Šmída, věnovaná významu a působení apoštolského nuncia v Československu. Osobám a působení papežských vyslanců se v minulosti věnovali zejména čeští badatelé o době raného novověku.² Šmídova práce je tak vítaný protějšek k výzkumu nunciů jako aktérů papežské diplomacie v místních církvích z pohledu moderních dějin. Autor vsadil na rozsáhlý heuristický průzkum a zúročil v tomto směru i své předchozí studie, které se zabývaly danou tematikou.³ V úvodu se mimo jiné zaměřil na otázky institucionální struktury a sestavil přehled základních úřadů římské kurie a jejich vzájemné vazby, aby vysvětlil diplomatické relace z pohledu Státního sekretariátu, tak i samotnou pozici apoštolského nuncia jako papežského diplomatického zástupce. V této souvislosti připomněl také vůdčí představitele kuriálních úřadů, kteří se ve své činnosti zabývali rovněž agendou ve vztahu k Československu.

V prvních kapitolách knihy autor seznamuje čtenáře s osobami nunciů a vymezuje zároveň několik oblastí, kterým se chce věnovat s ohledem na interakci nuncia s politickou reprezentací. Zabývá se tak významem navázání diplomatických vztahů se Svatým stolcem. Vysvětluje při tom složité peripetie církevní politiky prvorepublikového Československa, úkoly, které zde nuncius vykonával, k nimž mimo jiné patřilo řešení otázek utváření nových hranic diecézí, nominačního práva pro biskupská jmenování nebo budovní církevní správy na Slovensku. Formování církevní identity v nově ustaveném státě se z hlediska vnějších elementů navíc utvářelo pod vlivem změněných politických podmínek, jež přinesly novou formu vztahu církve a státu.⁴

- 2 Čeští badatelé zaměřují pozornost především na edičně náročné zpřístupňování raně novověké diplomatické korespondence papežských nunciů u císařského dvora z období let 1592–1628, jemuž se věnuje Československý, resp. Český historický ústav v Římě. Nejnověji vydal evropsky významné zprávy nuncia Antonia Caetaniho Tomáš Černušák. Viz Tomáš ČERNUŠÁK (ed.), *Epistulae et acta Antonii Caetani 1607–1611*, Pars IV. September 1608–Junius 1609, Praha 2013.
- 3 Srov. např. Marek ŠMÍD, *Prezident Tomáš Garrigue Masaryk ve Vatikánských archívech v letech 1918–1929*, *Církevní dějiny* 3, č. 5, 2010, s. 39–50; TÝŽ, *Co skrývají vatikánské archívy k období první republiky let 1918–1929*, *Církevní dějiny* 4, č. 7, 2011, s. 55–62; TÝŽ, *Pohled na Jana Šrámka z papežského stolce v době první republiky*, in: Pavel Marek a kol., *Jan Šrámek a jeho doba*, Brno 2011, s. 218–228; TÝŽ, *Všeobecný strach Vatikánu ze svobodných zednářů v ČSR*, in: *Historica Olomucensia*, Sv. 40, 2011, s. 125–40; TÝŽ, *Co skrývají vatikánské archívy k období první republiky let 1929–1938*, *Církevní dějiny* 5, č. 10, 2012, s. 107–116; TÝŽ, *Marmaggiho aféra. Největší diplomatická roztržka mezi ČSR a Svatým stolcem v meziválečném období*, *Církevní dějiny* 7, č. 14, 2014, s. 40–49; TÝŽ, *Ciriachiho aféra v roce 1933. Konflikt, jenž opět brozil přerušením diplomatických styků mezi Československem a Svatým stolcem*, *Církevní dějiny* 8, č. 18, 2015, s. 26–34.
- 4 Nejnověji k tématice protikatolických animozit v české společnosti v 19. a první polovině 20. století viz Stanislav BALÍK – Lukáš FASORA – Jiří HANUŠ – Marek VLHA, *Český antiklerikalismus*, Praha 2015.

Marek Šmíd sleduje také některé významné kauzy, které zasáhly do vztahu mezi papežstvím a československým státem, mimo jiné i známou Marmaggiho aféru z roku 1925, která znamenala ochlazení vzájemných styků. Šmíd nasměroval své interpretační úsilí také k poznání kontextů aféry kolem odstoupení arcibiskupa Františka Kordače v roce 1931. Je dobře, že autor zasadil své bádání k roli apoštolského nuncia, papežské politiky a její reflexe také do vnitropolitického dění v Československu. V tomto kontextu autor zmiňuje například Pribinovy oslavy v roce 1933, které povzbudily slovenský autonomismus. Obdobně Šmíd analyzuje problematiku prezidentské volby v roce 1935, do níž Vatikán zasáhl velmi významně. Jeho představitelé pragmaticky podpořili Edvarda Beneše, který pro ně byl čitelnějším politikem, než jeho protikandidát Bohumil Němec. Stalo se tak už vzhledem k častým kontaktům, jež Beneš jako ministr zahraničí udržoval s vatikánskou diplomacií. Velmi dobře jsou v knize popsány události krizového roku 1938, resp. hodnocení mnichovské dohody z pohledu Vatikánu, přičemž autor tyto události také zasazuje do širšího mezinárodního politického kontextu.

V dalších pasážích knihy se Šmíd soustřeďuje na ingerenci nuncia do náboženských záležitostí, související s prosazením reformního proudu a se vznikem církve československé, se svatováclavskými slavnostmi v roce 1929, či celostátním katolickým sjezdem v roce 1935. V těchto částech bych očekával větší pozornost biskupským jmenováním, než je autorem zmíněna, protože právě nuncius hrál (a dosud hraje) při výběru místního episkopátu podstatnou roli. Vatikánské archivy nabízejí k této tématice poměrně dost materiálu.⁵

V poslední části knihy najdeme pasáže, jež jsou věnovány zejména logistickým otázkám nunciova působení (budova nunciatury a problémy zabezpečení jejího chodu po materiální stránce), každodennímu životu papežského vyslance, včetně zachycení jeho životních nákladů. Velkou pozornost autor soustředil po právu také na český okruh spolupracovníků nunciatury a na další diplomatický personál na pražské nunciatuře. Českému čtenáři jsou jeho jména vesměs neznámá. Přitom se mnohdy jednalo o významné duchovní a v případě Italů i o kuriální činovníky, kteří pak pokračovali v kariérách na důležitých místech. Významnou postavou byl zejména pozdější kardinál Giovanni Panico (1895–1962), který po odchodu z naší metropole v roce 1935 působil v mnoha zahraničních misích Vatikánu. Šmíd se snažil vysvětlit také význam nunciových cest po Československu a do Říma. Ty jsou však podle mého názoru vylíčeny příliš podrobně na úkor jiných témat, kterým se taková pozornost nedostala.

Práce zahrnuje období let 1920 až 1950. Kniha se tedy zabývá také obdobím války a situací po nástupu komunistického režimu. Tehdy byly v souvislosti s událostmi kolem čichoštského zázraku a s vystupňovanou proticírkevní perzekucí vzájemné vztahy na oficiální úrovni přerušeny na čtyřicet let. Pro období po roce 1939 již nemáme možnost zkoumat původní materiál papežské diplomatické provenience, autor proto vedle literatury využil zejména dokumenty z Archivu ministerstva zahraničí, či z německého fondu Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes.

5 Materiály z vatikánských archivů k této problematice využila například Jitka Jonová ve studii, jež se zabývala otázkou jmenování litoměřických biskupů (viz Jitka JONOVÁ, *Problematika jmenování a postavení biskupů německé národnosti v českých diecích pohledem Svatého stolce*, *Studia theologica* 16, č. 3, 2014, s. 133–147.)

Nové poznatky určitě přinese možnost detailního studia ve vatikánských archívech poté, co se otevřou například fondy z archivu Státního sekretariátu k válečným událostem. Díky nim bychom mohli lépe zdokumentovat vztah papežské politiky k situaci v protektorátu a především k Tisově administrativě na Slovensku. To je důležité zejména z hlediska objasnění válečné situace Svatého stolce i komplikací, které provázely opětovné navazování diplomatických styků mezi naší vládou a Vatikánem v době války a zejména po osvobození. Otevření archivů by mohlo vnést také více světla do otázek týkajících se reakce Vatikánu na protizidovskou perzekuci. Šmídovu knihu vhodně doplňuje příloha v podobě několika dokumentů z provenience vatikánských archivů, které přinášejí mimo jiné reflexe o stavu katolicismu i interakce církve a společnosti v meziválečném období.

Z metodického a koncepčního hlediska spočívá text Šmídovy knihy především v deskripci faktografických údajů. Autorovi však při ní často schází nadhled, který by ze sumy pramenných informací vytvořil syntetizující, souhrnněji pojatou interpretaci dějů. Syntetizující přístup bych ocenil zvláště pro základní charakteristiku moderního papežství po první světové válce. Doba mezi dvěma světovými válkami totiž vytváří důležitý předpoklad pro pozdější recepci modernizačních trendů ve vztahu církevních kruhů k moderní společnosti.⁶

Za pontifikátu papeže Pia XI. (1922–1939) najdeme mnohé ambivalence. Na jedné straně papež řídil církev v duchu totální podřízenosti centrálnímu vedení, na druhé straně ho obava z ideové infiltrace katolické věrouky vedla k tomu, že se rozhodně postavil proti oběma totalitním režimům, nacionálnímu socialismu i komunismu, přičemž odporoval rovněž italskému fašismu. Marek Šmíd zmiňuje na několika místech důležitost Katolické akce, ale dále tuto problematiku nerozvádí. Papežem propagovaná Katolická akce, ačkoli se jednalo o nepolitický typ angažovanosti věřících, se totiž výrazně promítla i do politického směřování katolíků, zejména intelektuálních elit a představitelů mládežnických uskupení.⁷

6 K tématu nároků papežství viz Yves CHIRON, *Pio XI. Il Papa dei Patti Lateranensi e dell' opposizione ai totalitarismi*, Milano 2006; Patrizio FORESTA, *Der „katholische Totalitarismus“*. *Katholizismus und Moderne im Pontifikat Pius XI.*, in: Manuel Franzmann – Christel Gärtner – Nicole Köck (Hrsg.), *Religiosität in der säkularisierten Welt. Theoretische und empirische Beiträge zur Säkularisierungsdebatte in der Religionssoziologie*, Wiesbaden 2006, s. 177–198. K šíření pokusů o teologickou obnovu během Piova pontifikátu viz Gerd-Rainer HORN, *Western European Liberation Theology 1924–1959. The First Wave*, Oxford – New York 2008. Nejnovější výsledky bádání k působení Pia XI. srov. *La Sollecitudine ecclesiale di Pio XI: alla luce delle nuove fonti archivistiche. Atti del convegno internazionale di studio*, Città del Vaticano, 26–28 febbraio 2009. A cura di Cosimo Semeraro, Città del Vaticano 2010.

7 Tématem politizace Katolické akce se zabývá kupříkladu německý historik Klaus Große Kracht působící na univerzitě v Münsteru. Viz Klaus Große KRACHT, *Von der „geistigen Offensive“ zur neuen Unauffälligkeit. Katholische Intellektuelle in Deutschland und Frankreich (1910–1960)*, in: Friedrich Wilhelm Graf – Klaus Grosse Kracht (Hg.), *Religion und Gesellschaft. Europa im 20. Jahrhundert*, Oldenburg 2007, s. 223–246; K. G. KRACHT, *Französische Katholiken vor der politischen Herausforderung: Die Katholische Aktion in Frankreich in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*, in: Arnd Bauerkämper – Jürgen Nautz (Hg.), *Zwischen Fürsorge und Seelsorge. Christliche Kirchen in den europäischen Zivilgesellschaften seit dem 18. Jahrhundert*, Frankfurt

Autor si zde neklade hlubší otázky týkající se významu nových papežských strategií, které se uplatňovaly v meziválečné době. Nedostává se zde prostoru ani k vysvětlení, jak nuncius reflektoval kondici českého katolicismu. Chybí zde také propracovanější přístup k národnostním otázkám, které byly v mnohonárodním Československu mimořádně citlivou záležitostí. Závažnosti dopadů národnostní otázky na celkovou situaci československého státu však v knize podle mého soudu nebyla věnována adekvátní pozornost (je však třeba ocenit, že autor poměrně rozsáhle pojednal o česko-slovenském církevním stýkání a potýkání).

Ve druhé polovině třicátých let totiž navíc dochází k zásadním zvratům, jež ovlivňují vatikánskou politiku před vypuknutím druhé světové války. Vatikán totiž velmi ostře kritizoval nacionalizaci církevního spektra a vystupoval i proti pronikání nacistické ideologie do církevních řad. V prosazování těchto zásad hrál významnou úlohu také nuncius, protože československý stát měl v tomto ohledu specifické postavení vzhledem k početné německé minoritě. Detailnější pohled by si zasloužila taktéž druhá republika, vzhledem k tomu, jak se v pomnichovské atmosféře razantně měnily nejen politické, ale také ideové diskursy, protože katolicismus se do obsazení zbytku českého území nacisty v březnu 1939 stává důležitým segmentem nové státní i národní ideologie.

Určitý problém členění knihy představuje rovněž fakt, že se témata, autorem zvolená k analýze role papežského nuncia, překrývají. Nelze jednoznačně určit, jaké téma je náboženské a jaké politicko-sekulární, protože obě dvě sféry se nejen v Československu, ale i v řadě evropských zemí vzájemně prostupovaly a těžko je lze striktně ohraničit.

Přes zmíněné výhrady je možno označit práci Marka Šmída za velmi potřebný krok k prohloubení znalostí o československo-vatikánských vztazích. Šmídova zjištění se nedají omezit jen na církevní sféru. Vztah k nunciatuře ovlivňoval i politickou atmosféru československého státu, nalezneme v něm kulturní dopady i důležité intelektuální přesahy.

Jaroslav Šebek

Matthias GAFKE

***Heydrichs Ostmärker. Das österreichische Führungspersonal
der Sicherheitspolizei und des SD 1939–1945***

Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 2015, 329 s., ISBN 978-3-534-73905-9.

Výzkum nacistických zločinů a holocaustu jako jejich nejvýznamnějšího jádra se dlouho zaměřoval na oběti pronásledování a vraždění, případně na byrokratický systém, v jehož rámci tato hrůza probíhala. Zhruba od poloviny devadesátých let 20. století (symbolická, nikoliv však iniciační pro to byla mezinárodní diskuse o Goldhagenově knize o Hitlerových ochotných popravcích) se pozornost stále více zaměřuje také na pachatele těchto zločinů.

a. M. 2009, s. 155–174. Z rakouského pohledu vyšla nedávno obsáhlá monografie od Niny Kogler, která je originální v tom, že vedle duchovního a politického aspektu postihuje také aspekt genderový (viz Nina KOGLER, *GeschlechterGeschichte der Katholischen Aktion im Austrofascismus. Diskurse – Strukturen – Relationen*, Wien–Berlin–Münster 2014).

Nejde jen a v prvé řadě o „provádějící“ vrahy první linie, i když diskuse o nich a jejich charakteristice tento směr bádání vlastně otevřela, nýbrž stále více o iniciátory, organizátory a celý vedoucí personál nacistických zvěrstev. Z nich až do té doby zůstával v popředí pozornosti vlastně jen Aldolf Eichmann. Jeho spíše matný a nudný „portrét“ pedantsky banálního vraha od psacího stolu byl nadto v nemalé míře znetvořen sebeinscenací při jeruzalémském procesu v roce 1962. Po dlouhá desetiletí – a to i v mezinárodním výzkumu – panovala (chtěná) představa, že vedoucí nacisté, personál klíčových úřadů, ale i protagonisté nacistického režimu např. na univerzitách byly prakticky bez výjimky odborně neschopné, druhořadé a v principu kriminální osobnosti, které se do vedoucích pozic dostaly právě jen díky hnědému režimu.

Tyto názory se udržely až do devadesátých let, kdy důkladné biografické a prosopografické práce Ulricha Herberta, Jense Banacha, Michaela Wildta či Petra Longericha radikálně proměnily panující diskurz a doložily něco zcela jiného:¹ Ti, kdo pomohli Hitlerovu režimu k moci a poté se na klíčových postech snažili ovládnout, podřídit a v nemalé míře vyvraždit celou Evropu, byli ve své většině dobře vzdělaní, společensky etablovaní a úspěšní, ideologicky motivovaní mladí mužové, bezpečně zasazení v mocensky významných pozicích dobové společnosti. Mimořádnou pozornost (zdaleka nejen) těchto badatelů začal přitahovat Reichssicherheitshauptamt (RSHA, Hlavní říšský bezpečnostní úřad), tedy „centrála teroru“, v níž Himmler s Heydrichovou a Kaltenbrunnerovou podporou spojil Sipo (Sicherheitspolizei) s bezpečnostní službou SS (Sicherheitsdienst SS, čili SD) a koordinačně je propojil s Gestapem. Vznikl „elitní“ úřad o třech tisících osobách, jehož náplní bylo provádění a koordinování represí a likvidace židů všude, kam sahal nacistický režim.

Práce mladého drážďanského historika Matthiase Gafkeho se v tomto kontextu zaměřila na dosud neprobádaný segment problematiky, totiž na významné představitele RSHA, kteří pocházeli z Rakouska. Autor sestavil soupis čtrnácti set vyšších funkcionářů RSHA (od šéfů referátů výše – s. 17) a velitelů, resp. zástupců velitelů policejních jednotek či RSHA podřízených vraždících „Einsatzkomand“. Z nich pak autor vybral osoby, které se narodily na území na území bývalé c. a k. monarchie. Vznikl vzorek jednapadesáti osob, které se staly předmětem bližšího výzkumu. Ten proběhl ve dvaceti archivech v Německu, Rakousku, Česku, na Slovensku a v Lotyšsku. Výsledky Gafke zpracoval do podoby (dvojstupňové) kolektivní biografie, v níž sledoval otázky sociálního původu, politické socializace, světonázorové orientace, osobního zapojení do vyvražďování židů, ale také poválečné osudy či dokonce kariéry jednotlivých zkoumaných osob.

Kniha je rozdělena do tří velkých oddílů. První se obírá „typologií rakouské funkční elity Sipo a SD“. Autor se tu na základě shromážděného biografického materiálu nejprve zabývá generační sounáležitostí „Heydrichových mužů“ a zjišťuje, že polovina z nich se

1 Ulrich HERBERT, *Werner Best – Radikalismus, Weltanschauung und Vernunft*, Berlin 1997; Jens BANACH, *Heydrichs Elite: das Führerkorps der Sicherheitspolizei und des SD 1936–1945*, Paderborn-München-Wien-Zürich 1998; Michael WILDT, *Generation des Unbedingten. Das Führungskorps des Reichssicherheitshauptamtes*, Hamburg 2002; Peter LONGERICH, *Heinrich Himmler. Biographie*, München 2008. Ohlas těchto prací je ohromný – svědčí o tom jak opakovaná vydání v Německu (např. Herbertův Best vyšel 2016 již po šesté), tak řada překladů.

narodila v první dekádě století a dalších 30 % bylo ještě o něco mladší. Znamená to, že na počátku války, resp. při vytvoření RSHA, patřilo 80 % z nich do kategorie třicátníků. Již Wildtovy a Banachovy knihy podrobně doložily, že personál RSHA pocházel z vyšší střední třídy (z rodin inteligence a úřednictva) a měl vysoce nadprůměrnou vzdělanostní úroveň. Pro zkoumané „Rakušany“ to platilo ještě výrazněji: 88 % jich mělo maturitu a studovalo vysokou školu, přičemž více než tři čtvrtiny vzorku dosáhly – většinou právnického – doktorátu. Polovina sledovaných osob sloužila již v meziválečné době u policie. Charakteristické pro ně bylo, že to byli antisemité, kteří ještě před vstupem do nacistických (po zákazu NSDAP a nacistických organizací v Rakousku roku 1933 ilegálních) organizací působili v pravicově radikálních studentských a sportovních spolcích.

Druhý oddíl knihy je věnován vzniku a vývoji SS, založení SD,² stručné informací o Sicherheitspolizei, zřízení RSHA a konečně o inspektorech a velitelském sboru těchto bezpečnostních jednotek. Jádrem knihy (s. 103–248) je její čtvrtý oddíl, který sleduje bez nadsázky monstrózně zločinné kariéry šesti nejvýznamnějších a typově charakteristických rakouských „Weltanschauungstäter“, čili pachatelů z ideologického přesvědčení. Nejvýznamnějším z nich byl Ernst Kaltenbrunner, v letech 1943–1945 šéf RSHA.³ Krátká pátá kapitola pojednává nejprve o konci války, který (až na šest osob) přežila většina zkoumaných Heydrichových mužů ve zdraví, resp. v pěti případech vyřešila svoji situaci odchodem do zámoří. Následně autor popisuje poválečné osudy zbylých čtyř desítek sledovaných osob. Až na skvělou ministerskou kariéru Gustava Jonaka ve Stuttgartu a na popravu Kaltenbrunnera, Glasera a Stricknera Američany vedli pánové spíše skromný, justici jen zpočátku, resp. posléze již výjimečně rušený život. Po závěrečném shrnutí následuje cenná příloha s jednapadesáti biogramy všech zkoumaných osob (s. 269–309). Po ní autor nabídl ještě seznam zkratk a soupis citovaných pramenů i literatury, kupodivu však zapomněl na – v kontextu tématu velmi významné – rejstříky: jeho kniha bohužel postrádá jak osobní, tak geografický index.

Zásadní otazník při četbě Gafkeho knihy vyvstává jednak při vysvětlování autorovy motivace k tomuto, z jeho pohledu průlomovému výzkumu, jednak a především při úvahách nad jeho vymezením vzorku a poté vyvozováním společných charakteristik zkoumaných „Ostmärker“, jinými slovy nacistických Rakušanů. Kniha, ač obhájena jako disertace, je cíleně koncipována popularizačně, tedy tak, aby srozumitelně oslovila co nejširší okruh čtenářů a široce jim vyložila vše, co s tématem – alespoň volně – souvisí nebo také nesouvisí (výklad, proč se za napoleonských válek staly chrpy symbolem pruského němectví je toho

2 Srovnej: Carsten SCHREIBER, *Elite im Verborgenen. Ideologie und regionale Herrschaftspraxis des Sicherheitsdienstes der SS und seines Netzwerks am Beispiel Sachsens* (= Studien zur Zeitgeschichte, Bd. 77), München 2008.

3 Gafke se tu opírá především o biografii: Peter BLACK: *Ernst Kaltenbrunner – Vasall Himmlers. Eine SS-Karriere*, Paderborn 1991, kterou doplňuje materiálem z vlastních výzkumů. Autor kupodivu neuvádí závažnou edici: Tuvia FRIEDMAN (ed.), *SS-Obergruppenführer Ernst Kaltenbrunner Chef des Reichs-Sicherheits-Hauptamtes RSHA in Berlin 1943–1945: eine dokumentarische Sammlung von SS-Dokumenten*, Haifa 1995, a nezmiňuje ani knihu: Wolfgang GRAF, *Österreichische SS-Generäle. Himmlers verlässliche Vasallen*, Klagenfurt–Ljubljana–Wien 2012.

exemplárním příkladem). K této popularizující tendenci zřejmě patří, že autor používá v textu nacistickou terminologii „normálně“, tj. bez jakéhokoliv distancování se od ní nebo kladení těchto pojmů alespoň do uvozovek.⁴ Motivací výzkumu a knihy, k níž se autor opakovaně explicitně vrací, je pak dokázat Rakušanům, že byli plnohodnotnými podílníky na nacistických zločinech a že konečně musí opustit (dodejme, že spojenci roku 1943 cíleně formulovanou) mytizovanou lež, že Rakousko bylo Hitlerovou „první obětí“.

Problémem je, že takové úsilí by bylo jistě relevantní na přelomu osmdesátých a devadesátých let, nebo do jisté míry snad ještě o dekádu později za Schüsselovy černomodré vlády, sotva však dnes. Již od konce osmdesátých let rakouští historikové – jmenován budiž především Gerhard Botz,⁵ Gernot Heiss⁶ nebo z mladších Oliver Rathkolb⁷ či Michael John⁸ – nacistickou kapitolu rakouských dějin intenzivně – nejen občansky a publicisticky – badatelsky tematizovali a předložili k ní řadu závažných monografií i výsledků velkých, zejména na pronásledování rakouských židů zaměřených edičních projektů. Trvalým a vážným problémem ovšem je, že němečtí historikové dodnes berou rakouskou produkci na vědomí méně než zřídka. Gafke je toho exemplárním příkladem. Skutečnost, že nezná ani – populární, čtenářsky úspěšnou, opakovaně vydávanou a pozitivně i v USA recipovanou – knihu Olivera Rathkolba o rakouské poválečné „paradoxní republice“, kde je k dané tematice brilantní kapitola o „současných minulostech“, svědčí o jeho naprosté nekompetenci v této oblasti.⁹

- 4 V tomto rámci autor používá v textu také – nevyznačené – citáty z archivního materiálu, a to včetně nacistické smýšlení dokládajících dobových stručných autobiografií žadatelů o vstup do strany či do SS. Tak např. v biogramu nadšeného veřejného propagátora nacismu, gymnaziálního profesora chemie dr. Lehmana, čteme, že na vojně mu nebyl povolen vstup do důstojnické školy, později byl v důsledku své politické činnosti překládán ze školy na školu, takže „aby se vyhnul dalším šikanám, rozhodl se v roce 1937 opustit Československo“ (s. 291).
- 5 Gerhard BOTZ, *Wien vom „Anschluss“ zum Krieg. Nationalsozialistische Machtübernahme und politisch-soziale Umgestaltung am Beispiel der Stadt Wien 1938/39*, Wien 1978; TÝŽ, *Nationalsozialismus in Wien. Machtübernahme, Herrschaftssicherung, Radikalisierung 1938/39*, Wien 1988 (další vydání 2008, 2011); Gerhard BOTZ (ed.), *Kontroversen um Österreichs Zeitgeschichte. Verdrängte Vergangenheit, Österreich-Identität, Waldheim und die Historiker*, Frankfurt am Main 1994, (2008); TÝŽ (ed.), *Schweigen und Reden einer Generation. Erinnerungsgespräche mit Opfern, Tätern und Mitläufern des Nationalsozialismus*, Wien 2005 (druhé, rozšířené vydání 2007).
- 6 Gernot HEISS – Siegfried MATTL – Sebastian MEISSL – Edith SAURER – Karl STUHLPFARER, *Willfährige Wissenschaft. Die Universität Wien 1938 bis 1945* (= Österreichische Texte zur Gesellschaftskritik 43), Wien 1989; Gernot HEISS – Margarete GRANDNER – Oliver RATHKOLB (ed.), *Zukunft mit Altlasten. Die Universität Wien 1945 bis 1955*, Wien – Innsbruck 2005.
- 7 Sebastian MEISSL – Klaus Dietrich MULLEY – Oliver RATHKOLB (edd.), *Verdrängte Schuld, verfehlte Sühne. Entnazifizierung in Österreich 1945–1955*, Wien 1986.
- 8 Srovnej především: Daniela ELLMAUER – Michael JOHN – Regina THUMSER, „Arisierungen“, *beschlagnahmte Vermögen, Rückstellungen und Entschädigungen in Oberösterreich* (= Veröffentlichungen der Österreichischen Historikerkommission. Vermögensentzug während der NS-Zeit sowie Rückstellungen und Entschädigungen seit 1945 in Österreich, Band 17/1), Wien – München 2004.
- 9 Oliver RATHKOLB, *Die paradoxe Republik. Österreich 1945–2005*, Wien 2005, s. 363–406; TÝŽ, *The paradoxical republic. Austria 1945–2005*, New York 2010.

O témž ostatně hovoří i jeho specifické vymezení tématu, resp. práce s materiálem. Skutečnost, že autor vzal za základ výběru osob do zkoumaného souboru místo narození a nikoliv místo socializace v habsburské monarchii, mu dovolila eliminovat z výzkumu Adolfa Eichmanna,¹⁰ který se do rakouského Lince přistěhoval až ve věku osmi let z Německa. Přitom právě zcela nevzdělaný, z nižší společenské vrstvy pocházející Eichmann (otec byl účetní v městském dopravním podniku) byl po dlouhou dobu považován za „typického“ představitele nejvýše postavených nacistických vrahů a stal se tedy základem stereotypu, kvůli němuž se Gafke opakovaně vysmívá Eugenu Kogonovi, Raulu Hilbergovi a dalším badatelům prvé – zakladatelské – poválečné generace.

Na druhé straně drážďanský badatel jaksi zapomněl, že do rakouské monarchie kdysi patřily i české země. (Autor topografii střední Evropy prostě neovládá, stačí říci, že např. Jihlavu na s. 309 situuje do Čech.) Dvanáct (23,5 %) z Gafkem zkoumaných „Rakušanů“ byli rodáci z Čech, Moravy a Slezska. Znamená to, že ve zkoumaném souboru zůstává jen 39 místem narození „skutečných“ Rakušanů. Nabízí se proto – autorem ovšem nepoložená – otázka, proč vlastně byla „Ostmark“ jako místo původu funkcionářů RSHA v jejich mase tak výrazně málo reprezentována? A do jaké míry mohou být zjištění, učiněná na tak malém vzorku vůbec průkazná? Autor nadto vyhodnotil shromážděný materiál jen velmi povrchně a např. si vůbec si nepoložil otázku regionálního původu v Rakousku narozených funkcionářů RSHA a Gestapa. Dvanáct z nich, tedy bezmála třetina, se narodila ve Vídni. Tou, konkrétně vídeňským policejním sborem, prošla i řada dalších osob vzorku. Hrála specifická situace tohoto ideově rozpolceného města („rudá Vídeň“) s velkou židovskou menšinou po roce 1918 v tomto ohledu nějakou katalytickou roli?

Z dvanácti Heydrichových mužů, narozených v českých zemích (při této kvótě by se autorovi již vyplatil intenzivnější výzkum v archivech České republiky, než jen zcela letmé nahlédnutí do Archivu bezpečnostních složek Ministerstva vnitra), tu byla polovina opravdu jen narozena. Nejpozději v době dospívání, resp. v kontextu s vyústěním světové války se tito mladí, radikální muži (JUDr. Humbert Achamer-Pifrader, Reiner Gottstein, JUDr. Rudolf Mildner, Dr. Fritz Rang, JUDr. Alfred Trenker a JUDr. Josef Witiska) již socializovali v Německu nebo v Rakousku. Další čtyři – přesvědčení a aktivní mladí nacisté (Erwin Hinrich, JUDr. Gustav Jonak, RNDr. Robert Lehmann a Adolf Puchta) – uprchli z Československa v období mezi zákazem DNSAP v roce 1933 a rokem 1937 přímo do Německa. Ve vzorku jsou ale i takové výjimky, které v českých zemích – při soustavné spolupráci s SD – žily až do Mnichova. Muži posledních dvou skupin byli tedy mentálně utváření specifickým prostředím sudetoněmeckého pohraničí či opozicí vůči republice. Jako reprezentanty rakouské společnosti je opravdu nelze vnímat.

To platí např. o ve Smržovce na Jablonecku roku 1896 narozeném, až do roku 1938 v československé armádě sloužícím majorovi Rudolfo Fuhrmannovi (s 277n.). Ten od roku 1935 spolupracoval s drážďanským Abwehrem, roku 1936 vstoupil do (v Československu ilegální) NSDAP, roku 1940 se stal vedoucím zpravodajského referátu VI B 1 v RSHA a roku 1941 přešel do pražské Škodovky, kde záhy usedl do ředitelského křesla. Roku 1945

10 K němu srovnej nejnověji: David CAESARANI, *Eichmann. His Life and Crimes*, London 2004.

sice byl v Praze odsouzen na doživotí, ale již roku 1956 mohl pokojně odjet do Západního Německa. Podobně nelze za Rakušana považovat ani JUDr. Viktora Schmidta (s. 301n.), narozeného roku 1904 na předměstí Karlových Varů, vystudovavšího v Praze a (již v době působení jako advokát v Mariánských Lázních) od roku 1934 externího spolupracovníka SD. Ten po angažmá v řadách SS v Praze v letech 1939–1942 převzal roku 1944 řízení SD v Budapešti a na čas se tak podílel na likvidaci maďarských židů. V Linci roku 1945 mu – taktéž na čas – změněná identita umožnila nastartovat klidný život v poválečném Rakousku, přesto je ho však nutno považovat spíše za reprezentanta sudetských Němců.

Při všech svých chybách a problémech je Gafkeho kniha významným podnětem pro českou historiografii, aby se systematictěji a v nadregionálním kontextu zabývala nacistickou kapitolou dějin „sudetských Němců“.¹¹ Mnozí z těch, kteří odešli hned po roce 1918 do Německa nebo Rakouska, se za druhé světové války vrátili (např. Josef Witiska působil roku 1941 ve vedení pražského gestapa a o rok později se podílel na přípravě vyvraždění Lidic), jiní organizovali exterminaci židů na Slovensku nebo v Maďarsku, případně na Ukrajině.¹² Ve srovnání s rakouskými kolegy jsme na tomto badatelském poli zatím vykonali poměrně málo.

Jiří Pešek

Lars LÜDICKE

Constantin von Neurath: eine politische Biographie

Paderborn, Schöningh Verlag 2014, 705 s., ISBN 978-3-506-77838-3.

Constantin von Neurath (1873–1956) je v českém historickém, povědomí zakotven výhradně jako první říšský protektor, jako vlastně nepříliš výrazný předchůdce Reinharda Heydricha. V německém a evropském kontextu je ale von Neurath vnímán daleko spíše jako poslední ministr zahraničí výmarské republiky a jako první – dlouholetý a aktivní – ministr zahraničí Hitlerův. Až v únoru, resp. reálně v březnu 1938 po anšlusu Rakouska, na jehož přípravě a bezchybném provedení se mimořádně aktivně podílel, byl svobodný pán von Neurath – člen strany a držitel zlaté pamětní medaile NSDAP, honorární Gruppenführer SS – nahrazen v ministerské funkci svým dlouholetým a agresivním rivalem: Joachimem von Ribbentropem.

Následovala roční pauza účasti v klíčových úřadech říše: optikou zápisů Neurathovy manželky to byl dokonce rok exministrova traumatizovaného čekání v ústraní bez pravidelného kontaktu s Adolfem Hitlerem. Zároveň to ovšem byl rok vyplněný Neurathovým působením ve funkci „prezidenta tajné kabinetní rady“ (Srovnej s. 551. Co to bylo za orgán a s jakou pravomocí, autor nevysvětluje, omezuje se na pouhé dílčí zmínky. Připomíná nicméně, že se Neurath k této funkci hlásil ještě roku 1943.). Neurath se v roce 1938 významným způsobem

11 V tomto kontextu je třeba připomenout práci: Stanislav BIMAN, *Kdo byl kdo v Říšské župě Sude-ty 1938–1945. Biografická příručka*. Sv. 1. A–B, Ústí nad Labem 2003; TÝŽ (ed.), *Kdo byl kdo v Říšské župě Sudety. Biografická příručka A–Z*, CD-ROM ISBN 978-80-254-3039-2.

12 V tomto kontextu je třeba jmenovat alespoň: Lenka ŠINDELÁŘOVÁ, *Die Einsatzgruppe H in der Slowakei 1944/45*, Darmstadt 2013.

podílel jednak na přípravě a diplomatickém krytí „anšlusu“ Rakouska, jednak na přípravě a poté zejména na (pro Hitlera úspěšném průběhu a výsledku) Mnichovské konferenci. Kontaktů s „vůdcem“ měl tedy nadále poměrně dost.

V předvečer okupace zbytkového Československa se pak Hitler opět rozvzpomněl na věrného zastávce ideje nutnosti říšské imperiální expanze, povolal ho do úzkého kruhu svých rádců a 17. března jmenoval říšským protektorem pro Čechy a Moravu. V této – z Hitlerova pohledu spíše reprezentativní než politické – funkci, kterou ovšem von Neurath chápal jako paralelu postavení britských místokráľů v Indii, tedy jako pozici nejvyššího zástupce koloniální moci, pak starý, původem württemberský představitel nacionálně konzervativní říšské šlechty působil do 27. září 1941. Tehdy, čtvrt roku po nacistickém přepadu Sovětského svazu, byl údajně příliš měkký, osmašedesátiletý protektor bez varování poslán na zdravotní dovolenou. Nahradil jej Reinhard Heydrich, který se od prvního dne stylizoval jako řízný nacionální socialista, vyslaný zjednat pořádek v zemi, kde se dosud jen „neurathovalo“. Neurath byl definitivně penzionován roku 1943 a za věrné služby obdržel generálskou hodnost Obergruppenführera SS.

Po válce byl Neurath Američany zatčen a roku 1946 postaven před norimberský tribunál jako válečný zločinec. K vlastnímu i celoněmeckému ohromnému překvapení byl tento „poctivý a čestný gentleman ze staré školy“ uznán vinným ve všech bodech obžaloby. Na rozdíl od Göringa, Jodla, Keitela, Ribbentropa a Rosenberga však – zásluhou amerického a francouzského soudce, kteří se prosadili proti rusko-britskému páru kolegů – nebyl popraven. Obdržel pouze trest patnáct let vězení, které si pak spolu s dalšími šesti nacistickými prominenty odpykával ve Spandau.

V listopadu 1954 byl Neurath na ruský popud – v rámci sovětského pokusu o získání sympatií německých nacionálně konzervativních kruhů, resp. boje Moskvy proti „pařížským dohodám“ a proti „západní integraci“ Spolkové republiky – neočekávaně a bez jakýchkoliv formalit propuštěn na svobodu.¹ Jako konečně osvobozená „nevinná oběť spojenecké zvrůle“ byl pak nadšeně pozdravován špičkami Spolkové republiky (pozdravné dopisy mu poslal kancléř Adenauer i prezident Heuss) i širokou veřejností. Jeho pohřeb se roku 1956 proměnil ve velkolepou masovou oslavu německé říšské kontinuity – mj. za symbolické účasti staré šlechty, buršenshařů a opět vládních představitelů (kondolenci zaslal státní sekretář Hallstein v zastoupení spolkového ministra zahraničí von Brentana).

Lars Lüdicke, který Neurathovu politickou biografii napsal jako disertaci na postupimské univerzitě, není ve výzkumu nacistické zahraniční politiky žádným nováčkem. Má vedle řady studií od roku 2009 na kontě stručnou knižní syntézu dějin nacistické zahraniční politiky pro celé období 1933–1945,² především však se jako člen rozsáhlého týmu významně podílel na zpracování proslulé i zuřivě kritizované rozsáhlé analýzy

1 Lars LÜDICKE, *Das Spandauer Kriegsverbrechergesängnis und die »Hohe« Politik. Anmerkungen zur Entlassung Constantin von Neuraths im November 1954*, in: Michael BIENERT – Uwe SCHAPER – Andrea THEISSEN (edd.), *Die Vier Mächte in Berlin. Beiträge zur Politik in der besetzten Stadt*, Berlin 2007, s. 197–216.

2 L. LÜDICKE, *Griff nach der Weltherrschaft. Die Außenpolitik des Dritten Reiches 1933–1945* (= Deutsche Geschichte im 20. Jahrhundert, Band 8), Berlin 2009.

nacistické i postnacistické západoněmecké zahraniční politiky v knize *Das Amt*, kam napsal řadu pasáží právě pro situaci třicátých let.³

Autor předložil čtenářům rozsáhlou, spíše deskriptivní než analytickou, široký proud německé zahraniční politiky, tedy zdaleka nikoliv jen Neurathovy aktivity sledující, striktně chronologicky uspořádanou biografii muže prostředních vlastností a kvalit. Ten se ex post stylizoval (a starší německou i americkou literaturou tak byl také pojímán) jako pouhý diplomat, tedy jako rozkazy vykonávající úředník. Lüdicke podrobně dokládá, že Neurath byl ve skutečnosti „aktér“: klíčová figura, která dokázala přebudovat německou republikánsko-nacionalistickou zahraniční politiku a ministerský i diplomatický aparát v účinný nástroj Hitlerovy mocenské expanze, vyrabování Evropy a návazně holocaustu. Autor postuluje (s. 13), že nechce jen popisovat Neurathovy činy, nýbrž především analyzovat různorodé vlivy, které působily na jeho myšlení i jednání, zkoumat vliv ostatních klíčových mužů „Třetí říše“ na jeho významná rozhodnutí a postihnout jeho jednání jako jedné z významných figur historického procesu.

Je zajímavé, že i když se autor zásadně staví proti míněním starší německé literatury, odbývá ji jen paušálními zmínkami na s. 12 a k prvé, poměrně obsáhlé Neurathově biografii, kterou již před čtyřmi desetiletími vydal kalifornský, později bostonský odborník na německé dějiny John L. Heineman, se raději vůbec nevyjadřuje.⁴ Čtenáře by přitom docela zajímalo, do jaké míry autor z této knihy čerpal, resp. jak se vůči ní profiloval. Podobně se Lüdicke chová i vůči poměrně nedávné, ovšem krátké Neurathově biografii z pera Franka Raberga.⁵ Ta se dokonce ani neobjevila v soupisu literatury jeho knihy.⁶ Tradiční nárok, že nová práce se legitimizuje kritickou reflexí dosavadní literatury, tu byl – ke škodě věci – obrácen v nůž.

Tak jako v knize *Das Amt* stojí i v naší recenzované biografii v centru autorovy pozornosti léta 1932–1938, tedy období, kdy Neurath jako ministr zahraničí zbudoval

3 Eckart CONZE – Norbert FREI – Peter HAYES – Moshe ZIMMEMANN, *Das Amt und die Vergangenheit. Deutsche Diplomaten im Dritten Reich und in der Bundesrepublik*, München 2010, zde Lüdicke s. 25–142, 171–185, tedy první dvě kapitoly prvního dílu, věnované „Zahraničnímu úřadu a etablování diktatury“ a „Létům až do války“, resp. ve čtvrté kapitole podílu Zahraničního úřadu na „řešení židovské otázky“ v letech 1939–1941, resp. poté na území SSSR. Ke kontroverzi o knize *Das Amt* srovnej: Jiří PEŠEK, *Setkávání s Klio. Studie z dějin dějepiscův*, Praha 2014, s. 152–160.

4 Srovnej: John L. HEINEMAN, *Hitler's first foreign minister. Constantin Freiherr von Neurath, diplomat and statesman*, Berkeley 1979. Jestli jsem se nepřehlédl, autor tuto práci cituje jen jedinkrát, a to nikoliv k jejímu merit, tedy k von Neurathově působení ve funkci ministra zahraničí, nýbrž jen k jeho mládí. Heinemanově práci bylo recenzenty vyčítáno, že je příliš vstřícná vůči Neuratha omlouvajícím postojům americké tajné služby a vůči jeho poválečným německým apologetům. To ale neznamená, že by Heineman pro svoji knihu poměrně obsáhle nerešeroval.

5 Frank RABERG, *Das Aushängeschild der Hitler-Regierung. Konstantin Freiherr von Neurath, Außenminister des Deutschen Reiches (1932–1938)*, in: Michael KISSENE (ed.), *Die Führer der Provinz. NS-Biographien aus Baden und Württemberg*, Konstanz 1997, s. 503–538.

6 Zde kupodivu také chybí pro Neurathovu biografii klíčová – zrcadlově – významná práce: Stefan SCHEIL, *Ribbentrop. Oder: die Verlockung des nationalen Aufbruchs. Eine politische Biographie*, Berlin 2013. Je ovšem možné, že tato kniha vyšla až po odevzdání Lüdickeho práce do tisku.

„most od nacionalistické zahraniční politiky k nacionálně socialistickému kursu vstříc válce. Pět a půl roku, od června 1932 do února 1938, vykonával tento úřad a byla to právě ona léta, v nichž německá zahraniční politika prodělala zásadní proměnu“ (s. 10). Tomuto období autor věnoval přes polovinu výkladového textu knihy (s. 211–506).

Zhruba třetina výkladu ovšem patří Neurathovu mládí a létům kariérního vzestupu. První etapou v zahraniční službě byla pro něj (po sedmi měsících štábní služby na západní frontě) roku 1915 Konstantinopol a tedy přinejmenším nepřímou účast na – s německou vojenskou pomocí provedené – genocidě Arménů. První samostatné jmenování vyslancem mu přinesl rok 1919, kdy odjel zastupovat výmarskou republiku do Kodaně. Nejvýznamnější etapou jeho vzestupu se pak roku 1922 stalo velvyslanectví v Římě, nadšení pro italský fašismus a v tomto kontextu i sblížení se s maršálem a říšským prezidentem Hindenburgem. Roku 1930 následovala londýnská ambasáda, roku 1932 vstup do vlády a poté již v rámci „nacionálně socialistické revoluce“ pět let usilovné práce na obnově imperiálního Velkoněmecka pod vedením Adolfa Hitlera. Nástrojem při tom měla být vojensky podpořená mocenská zahraniční politika.

Je zajímavé, že vlastně nejvýrazněji Neurath předvedl své pojetí zahraniční politiky právě poté, kdy byl odstaven z pozice ministra zahraničí: při „anšlusu“ Rakouska a při zmrazení Československa v mnichovské krizi. (Srovnej s. 479–505.) V obou případech se Hitler úspěšně opřel o pragmatického praktika Neuratha. Ten se v opozici proti ideologicky zuřivému, realitu mezinárodní situace namnoze nevnímajícímu ministru Ribbentropovi v této době účinně spojoval jednak s vlivným státním sekretářem Zahraničního úřadu Ernstem von Weizsäckerem,⁷ jednak s druhým nejmocnějším mužem říše, maršálem Hermannem Göringem. Lüdicke líčí Neuratha roku 1938 jako jednoho z nejvýznamnějších mužů říše, jako „architekta a zprostředkovatele“ mnichovské dohody (s. 496). Jistou slabinou Lüdickeho výkladu (ostatně obdobně jako při líčení Neurathovy diplomatické a ministerské kariéry) je skutečnost, že se autor opírá výhradně o německé prameny a v podstatě jen o německé edice, zatímco zahraniční literaturu a (vydané) prameny k obšírně líčeným klíčovým událostem do velké míry ponechává stranou. Jeho perspektiva je tak velmi „germanostředná“, což nápadně vystupuje do popředí právě při líčení „Mnichova“. A ještě zřetelnější je to při výkladu Neurathova pražského působení.

Zdá se ostatně, že dvouletá pražská „reichsprotektorská“ epizoda je pro Lüdickeho (ale obdobně byla i pro Neuratha) vlastně jen málo podstatnou dohrou skvostné kariéry. Význam této „epizody“ vyvstal až při norimberském procesu a hlavně posléze, zejména po Neurathově smrti, kdy bylo jím i jeho apologety ve Spolkové republice zdůrazňováno, že byl „v pochybném procesu“ odsouzen vlastně jen za své pražské působení, přičemž zločiny, jemu za vinu kladené, údajně spáchal K. H. Frank, resp. vlastně vůbec nešlo o zločiny, nýbrž o ex post špatně pochopená opatření na ochranu Čechů.⁸ Jaksi se při tom přehlíželo – a to

7 K němu srovnej: Lars LÜDICKE, *Offizier und Diplomat. Ernst von Weizsäcker im Kaiserreich, Weimarer Republik und „Dritten Reich“*, in: Jan Erik SCHULTE – Michael WALA (edd.), *Widerstand und auswärtiges Amt. Diplomaten gegen Hitler*, München 2013, s. 225–250.

8 Exemplárně srovnej: Gustav von SCHMOLLER, *Neurath in Prag 1939–1941. Bemerkungen zu einer Biographie*, Bohemia 23, 1982, s. 404–410. Jde o vlastně nepolemickou, komentující recenzi

je nyní jednoznačným přínosem Lüdickeho knihy – že Neurath přetvořil Zahraniční úřad v nástroj expanze a holocaustu, naplno ovšem použitý až za jeho nástupce, Ribbentropa.⁹

Poměrně krátká (ač v rámci Neurathovy kariéry formálně vrcholová) „protektorátní“ kapitola „Léta zločinu: Říšský protektor v Čechách a na Moravě 1939–1941“ (s. 507–539) tak představuje jen necelých šest procent textu. (Proč vlastně zde a až zde autor najednou v názvu kapitoly hovoří o „zločinu“, když před tím doložil, že jednoznačným podílnictvím na zločinu byla již léta nadšené a oddané Neurathovy ministerské i postministerské služby Hitlerovi a nacistickému režimu?) Podíváme-li se do obsáhlého seznamu použitých pramenů (do soupisu velmi zahuštěného, málo přehledného a jen stěží dešifrovatelného ve vztahu k odkazům v poznámkách), zjistíme, že Lüdicke bádá v osmi německých archivech. Klíčovou roli mezi nimi měly archiv mnichovského Institut für Zeitgeschichte, Bundesarchiv Berlin – Berlin Document Center, Bundesarchiv Koblenz a berlínský Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes. Na české archivy, ba ani na klíčové české edice mu však ani v této – bohemikální – kapitole zřejmě už nezbyl čas. Z neobyčejně dlouhého soupisu literatury pak vyplývá, že autor použil jen několik německy tištěných prací českých autorů o arizaci a Sládkovu německou studii o gestapu v protektorátu z roku 2000. Je pozoruhodné, že Lüdicke nepřihlédl ani ke „standardům“ německého výzkumu protektorátu, tedy nezná (?) a necituje např. ani Brandesovu knihu o Čechách za německého protektorátu.¹⁰

Přináší tedy jeho kniha v této kapitole také nějaký bezprostřední bohemistický užitek? Na úrovni pramenů lze upozornit na, starším badatelům ještě nepřístupný, fond v Hauptstaatsarchiv Stuttgart, v němž je uložen „Familienarchiv der Freiherrn von Neurath, Q 3/11“. Ten obsahuje např. listy deníku protektorovy manželky Manny von Neurath, která manžela bezmezně obdivovala a soustavně si (ovšem v úhlu vlastní specifické perspektivy) zaznamenávala jeho výroky a komentáře, případně činila záznamy o jeho schůzkách s veličinami „Třetí říše“. (Mezi osobnosti, které zůstaly Neurathovi i po roce 1938, resp. 1941 trvale blízké, patřil např. Josef Goebbels.) V Praze, kde Manny žila jako manželka říšského „místokrále“, tak činila pravidelně a zachytila řadu zajímavých detailů.

Lüdicke klade důraz především na spolupráci i konkurenci Constantina von Neuratha s jemu formálně podřízeným, ale velmi samostatným a spíše na vedení SS než na pána Černínského paláce orientovaným K. H. Frankem, obecněji pak na protektorovy problémy s „impériem SS“, tedy s Himmlerem a Heydrichem. Neurath byl přesvědčen o své roli nejvyššího, vše rozhodujícího či vše přinejmenším kontrolujícího představitele říše

Heinemanovy knihy, a to z pozic pamětníka: Právník G. von Schmoller byl totiž za války pracovníkem úřadu říšského protektora v Praze (!), po válce pak působil jako západoněmecký diplomat.

9 Srovnej dnes již klasickou, autorem kupodivu též necitovanu knihu: Christopher R. BROWNING, *The final Solution and the German Foreign Office. A study of referat D III of Abteilung Deutschland 1940–1943*, New York – London 1978, vydanou s odstupem více než tří desetiletí v německém překladu: Týž, *Die „Endlösung“ und das Auswärtige Amt. Das Referat D III der Abteilung Deutschland 1940–1943*, Darmstadt 2010.

10 Detlef BRANDES, *Die Tschechen unter deutschem Protektorat. Besatzungspolitik, Kollaboration und Widerstand im Protektorat Böhmen und Mähren bis Heydrichs Tod (1939–1942)*, München 1970.

v protektorátu. Špičky SS však od počátku okupace v protektorátu etablovaly své vlastní mocenské struktury nezávislé na státních a armádních institucích a orgánech a jen rámcově podřizovaly své akce dohledu nebo dokonce rozkazům protektora.

Gestapo a s ním v koordinaci Sicherheitsdienst SS jednaly velmi často samostatně. Velmi jasně se to ukázalo zejména v případě arizace židovského a za židovský prohlášeného majetku. Exemplární akcí bylo obsazení pražského pozemkového úřadu dva měsíce po počátku okupace a podřízení jeho 700 českých zaměstnanců dohledu SS, resp. osobně Reinharda Heydricha (s. 520). Protektor hlasitě formálně protestoval proti proměně úřadu de facto ve služebnu SS, nakonec ale musel legalizovat stav, v němž příslušníci SS soustavně vyvlastňovali „židovský“ pozemkový majetek a převáděli ho svým osidlovacím společnostem. Podobně nebyl s von Neurathem předem konzultován Frankem zorganizovaný brutální zásah proti českému studentstvu a vysokým školám 17. listopadu 1939 – ač byl formálně proveden na jeho rozkaz. Předem nebylo Neurathovi avizováno ani Heydrichovo vyhlášení „rasové konskripce“ obyvatelstva protektorátu z podzimu 1940 (s. 520). Ve výčtu Lüdicke uváděných samostatných, rasově orientovaných akcí SS v protektorátu by bylo možno pokračovat. Polykratismus prostě patřil k základním rysům nacistického panství a vedl k protektorovým konfliktům mj. i s dříve „jeho“ říšským ministerstvem zahraničí.¹¹

Neurath, podobně jako K. H. Frank, ovšem byl pragmatik a dobře věděl o významu „fungování“ protektorátu (plzeňská Škodovka a brněnská Zbrojovka tu hrály roli klíčových, zdaleka ne však jediných argumentů) pro říšské válečné úsilí. Nesouhlasil proto ani s radikálními, rasově motivovanými akcemi SS, resp. s okázalým terorem, který „zbytečně“ stavěl obyvatelstvo protektorátu proti okupačnímu režimu. Obdobně – a to ve svém nejvlastnějším mocenském zájmu – Neurath oponoval snahám okolních gauleiterů (exemplárně dolnopodunajský gauleiter Hugo Jury) o demontáž protektorátu, jeho plné včlenění do říše, rozdělení mezi sousední říšské župy a okamžité vysídlení českého obyvatelstva. Jako alternativu k těmto návrhům proto Neurath spolu s Frankem nabídli v říjnu 1940 Hitlerovi pragmatičtější, pro říši výhodnější koncepty postupné a výrobu ani další dodávky neohrožující, podle Neuratha do velké míry asimilační germanizace protektorátu. I ta samozřejmě zahrnovala teror vůči jakémukoliv odporu a počítala s urychlenou likvidací české inteligence (s. 534n.) Lze jen připomenout, že právě na tyto plány pak od září 1941 navázal Heydrich, který se pouze účelově inscenoval jako přísný a výkonný reformátor dosud málo funkčního režimu v protektorátu, ale ve skutečnosti přejal a dále rozvinul řadu Neurathem připravených konceptů.¹²

11 Srovnej: Gerald MUND (ed.), *Deutschland und das Protektorat Böhmen und Mähren. Aus den deutschen diplomatischen Akten von 1939 bis 1945*, Göttingen 2014, resp. moji recenzi in: ČČH 112, 2014, s. 328–332, kde jsou připomenuty Neurathovy konflikty s jeho bývalým spojencem, státním sekretářem berlínského AA, členem osobního Himmlerova štábu, SS-Oberführerem Erntem von Weizsäckerem.

12 Srovnej: Detlef BRANDES, „Umvolkung, Umsiedlung, rassische Bestandsaufnahme“. NS-„Volkstumspolitik“ in den böhmischen Ländern, München 2012. Lüdicke tuto, pro pojednávanou tematiku centrální práci kupodivu nezná, nebo přinejmenším necituje. Ostatně i další, pro zkoumané období zásadní, informačně bohatou a pramenně podloženou monografii: René KÜPPER, *Karl Her-*

Není také bez významu připomenout, že Neurath v žádném případě roku 1941 neupadl v nemilost – jen opět jednou prohrál boj o pozici s dravějším konkurentem. Když Hitler dostal první zprávu o atentátu na Heydricha – a zdálo se, že zastupující říšský protektor byl pouze raněn – vzpomněl si „vůdce“ opět na Neuratha: „Není vyloučeno, jak se vyjádřil v malé společnosti, že by Neuratha ještě jednou poslal zpátky do Prahy. I kdyby se Heydrich uzdravil z následků atentátu a mohl se vrátit do Prahy, byla by tato konstelace přece jen pouhým přechodným řešením, které vzešlo ze specifické politické situace. Jakmile bude zajištěno nezvratné znovunastolení klidu prostřednictvím nejostřejších opatření a jakmile bude v protektorátu zavedena jasná německá politika, měl by Heydrich opustit post, pro který je příliš mladý. Postavení a funkce říšského protektora v Čechách a na Moravě by totiž měla být postem tak pro penzistu na závěr jeho života. Neurath tu byl správný muž na správném místě, jen vedle reprezentace dělal také politiku, a to špatnou“ (s. 540).

Lüdickeho práce představuje cenný a pramenně podložený přínos pro porozumění roli a významu ministerstva zahraničí, diplomatického sboru a Neuratha osobně pro úspěch, etablování a posléze militantní expanzi nacistického režimu ve třicátých letech 20. století. Oproti tomu zůstává otázkou, kolik opravdu nového kniha přinesla k československé a protektorátní tematice. Největší význam knihy proto patrně spočívá v důkladném vylíčení úzkého a (až na občasná malá zakolísání, netýkající se však ani podstaty diktatury ani Neuratha osobně) do posledního dechu oddaného propojení staré říšské šlechty s Hitlerovým „revolučním“ režimem nacionálních socialistů. Tato vazba svým způsobem přežila i pád režimu a prolongovala se hluboko do poválečné doby.

Největším problémem (v řadě ohledů zbytečně rozsáhlé) knihy je tak její nevyjasněný vztah k podstatně starší i ke zcela nové klíčové literatuře zkoumaného tématu. Autor se – s ohledem na úctyhodný objem jím zpracovaných primárních pramenů, které naprosto legitimují jeho úsilí o vykreslení nového a kriticky pojatého Neurathova portrétu – zbytečně tváří, jako by byl v podstatě prvním, kdo badatelsky otevírá tuto problematiku v celku i jejích částech. Nevyhne se proto podezření, že z oné jen letmo zmíněné či dokonce zcela „přehlédnuté“ literatury na mnoha místech své knihy přímo nebo nepřímě čerpal nebo že tyto knihy a studie přinejmenším použil jako „pracovní příručky“. Sevřenější výklad a jasná diferenciaci nových interpretací od tradovaných a „pročištěných“ mýtů by knize prospěla stejně jako podstatně důkladnější vyrovnání se s Neurathovou protektorátní rolí. I tam by totiž důkladnější výzkum zřejmě ukázal, že i po odečtení „výkonů“ všech jeho říšských konkurentů toho na Neurathově protektorském kontě zůstává dost!

Jiří Pešek

mann Frank (1898–1946). Politische Biographie eines sudetendeutschen Nationalsozialisten, München 2010, autor v knize zmínil jen jednou, a to pouze pro všeobecnou charakteristiku K. H. Franka.

Peter MORÉE – Jiří PIŠKULA

„Nejpokrokovější církevní pracovník“.

Protestantské církve a Josef Lukl Hromádka v letech 1945–1969

EMAN, Benešov 2015, 399 s., ISBN 978-80-88060-03-1.

V dějinách moderního českého protestantismu a jeho mezinárodního ohlasu není zajisté viditelnější, teologicky i svou veřejnou a církevní angažovaností významnější a kvůli svým postojům současně kontroverznější postavy než Josef Lukl Hromádka (1889–1969) – arciť s výjimkou jiného příjemce manželčina příjmení, T. G. Masaryka, jehož protestantství, ba i křesťanskost jsou ovšem diskutabilní a církevnictví bez diskusí problematické. Není proto divu, že Hromádkovi se již dříve dostalo řady monografií.¹ Po jisté odmlce, způsobené (také) mnohostranností jeho odkazu a jeho radikálně odlišnými interpretacemi, vychází další, tentokrát opřená o důkladný archivní výzkum. Právě nezvykle široké a v mnoha ohledech zcela inovativní pramenné ukotvení výkladu Hromádkovy osobnosti a díla je přitom největším kladem – avšak na druhou stranu i zjevnou slabinou – recenzované práce, zatímco její celkové pojetí vyvolává rozpaky. Autoři totiž nezpracovali klasický životopis – zcela pominuli první víc než polovinu Hromádkova života, velmi omezenou pozornost věnovali jeho teologii a širším ohlasům jeho činnosti, vysloveně se vyhnuli snaze o hlubší porozumění jeho osobnosti a postojům – a namísto toho věnovali – opět naneštěstí s podstatnými mezerami – pozornost dění v československých „neřímskokatolických církvích“ ve sledovaném období. Čistě statisticky vyjádřeno, J. L. Hromádkovi jsou v knize věnovány pouhé čtyři kapitoly (celkem 156 stran) a církevním dějinám sedm kapitol (200 stran), aniž by toto zkoumání Hromádkova „jednání v kontextu dění v českém protestantismu“ (s. 10) bylo interpretačně funkční.

Začneme-li obsáhleji pojednaným „kontextem“, působí dojmem jisté nahodilosti a až bezradnosti. Morée s Piškulou se občas uchylují k vcelku zbytečným popisům politické a socioekonomické situace v poválečném Československu, nečiní tak ale systematicky, a podobně je tomu s kapitolami z vlastních církevních dějin. Typickým příkladem je hned na začátku knihy obsáhle probíraný spor o majetek likvidované Německé evangelické církve (s. 31–42, resp. i 22–31), který byl již jednak zpracován jinde,² jednak s vlastním

1 Připomeňme alespoň knihy, příznačně často zahraniční: Pavel FILIPÍ (ed.), *Do nejhlubších hlubin. Život – Setkávání – Teologie*, Praha 1990; Dorothea KUHRAU-NEUMÄRKER, *Josef L. Hromádka. Theologie und Politik im Kontext des Zeitgeschehens*, München 1974; Arnold LUKNIC, *Ecumenical Theology of Josef Lukl Hromádka*, Ann Arbor 1983; Martin ROHKRÄMER (ed.), *Freundschaft im Widerspruch. Der Briefwechsel zwischen Karl Barth, Josef L. Hromádka und Josef B. Souček, 1935–1968*, Zürich 1995; Josef SMOLÍK, *Josef L. Hromádka. Život a dílo*, Praha 1991; Matthew SPINKA, *Church in Communist Society. A Study in J. L. Hromádka's Theological Politics*, Hartford 1954; *Svoboda Kristovy církve v dějinách. Symposium k teologickému odkazu J. L. Hromádky*, Benešov 2002; Günter WIRTH, *Josef L. Hromádka. Souveränität des Glaubens*, Berlin 1977, ad.

2 Jiří PIŠKULA, *Boj o majetek Německé evangelické církve v Čechách, na Moravě a ve Slezsku mezi Československou církví evangelickou a Církví československou*, in: Cesta církve I. Praha 2009, s. 4–17; srov. Zdeněk R. NEŠPOR, *Mizení náboženství z veřejného prostoru. Kostely, kaple, modlitebny a fary Německé evangelické církve*, Lidé města 13, 2011, č. 3, s. 397–441.

tématem prakticky vůbec nesouvisí: J. L. Hromádka se těchto diskusí a zákulisních jednání nemohl účastnit již proto, že až do roku 1947 učil v americkém Princetonu. Ani výčet náboženských společenství, kterým se v knize příležitostně dostalo výkladu, přitom není bezproblémový. Obecně lze říci, že nejhlouběji je zpracována Hromádkova domovská Českobratrská církev evangelická (ČCE) a pozornost je věnována i v mnoha ohledech srovnatelné Církvi československé (husitské). Ne/zohlednění dalších církví je už však sporné. Především není vůbec jasné, proč nebyl brán v potaz i kontext římskokatolické církve, poskytující určité analogie (Mírové hnutí katolického duchovenstva, Hromádka jako „protestantský Plojhar“ – o čemž sami autoři hovoří v závěru knihy), zatímco menší protestantské denominace ano? Srovnáním by se vyjevily též zjevné rozdíly (zásadně odlišný přístup komunistického režimu). Je jistě pravda, že pro některé menší protestantské komunity největší z nich, ČCE, sloužila jako jistý referenční nebo i „ochranný“ rámec (s. 271), většinou se však vyvíjely samostatně a s Hromádkou a jeho působením neměly či nechťely mít nic společného, což platilo i *vice versa*.

Podivně působí i to, je-li kupříkladu situace metodistů bezprostředně po druhé světové válce probírána v hlavním textu a situace „státem neuznané konfese“ Novoapoštolské církve tamtéž jen v poznámce pod čarou (s. 13).³ V daném období byly totiž obě církve státem neuznávány a zápasily s dosti podobnými problémy. Na jiném místě mezi zakázanými církevními společenstvími chybí neméně podstatná Obec křesťanů (s. 115), zatímco naopak Jednotu bratrskou nelze považovat za jednu ze „svobodných církví“ (s. 80), byť se jim v mnohém podobala, protože fungovala na základě státního uznání již od roku 1880. Ať už jsou přitom „neřímskokatolické církve“ ve výkladu zastoupeny v jakémkoli počtu, fakticky jde vždy jen o dílčí sondy věnované konkrétním událostem, pojednáváných bez jakékoli jednotící tendence (výjimku tvoří jen reakce na Srpen 1968, které jsou patrně zachyceny všechny).

Ani v případě Českobratrská církev evangelické ovšem nejde o vyčerpávající popis jejího vývoje v poválečném čtvrtstoletí. Přesto je třeba ocenit řadu dílčích nových zjištění, nebo alespoň důkladnější oporu některých známých skutečností v písemných pramenech. Mezi nejpodstatnější patří personifikace změn ve státní církevní politice v průběhu padesátých let (s. 121–122), doložení státního zájmu na evangelických stycích s jejich německými souvěrci v období neexistence mezistátních diplomatických styků (s. 148–152, 244–245) i přímého vlivu na vznik Křesťanské mírové konference (s. 239–242, 246–253), nebo vyvrácení všeobecně sdílené představy o vlivu odporu českých evangelíků na změnu formulací zákona o rodině z roku 1963 (vypuštění pasáží o povinné výchově v duchu komunistické morálky, s. 253–267). Posledně uvedený objev, vedoucí naopak ke konstatování přímého osobního vlivu evangelického historika Rudolfa Říčana a J. L. Hromádky (s. 265–266), ovšem autoři právem sami relativizují. Další, o poznání asertivnější jednání evangelíků i jejich církve vůči komunistickému režimu neurčovala nikomu z nich neznámá skutečnost, že příslušný návrh zákona byl změněn bez jejich přičinění, ale právě sdílená představa o tom, že se

3 Nadto je nesprávné tvrzení, že Novoapoštolská církev tehdy měla jediný sbor v Nejdku – ve skutečnosti měla nejméně čtyři náboženské obce (= sbory), zatímco situace s jediným sborem nastala teprve po jejím znovupovolení v roce 1956; k tomu srov. Zdeněk R. NEŠPOR – Zdeněk VOJTÍŠEK, *Encyklopedie menších křesťanských církví v České republice*, Praha 2015, s. 410–420.

jim překvapivě podařilo uspět (s. 266). Tyto a další objevy z oblasti moderních českých církevních dějin by nicméně vynikly lépe, byly-li by zpracovány do soustavného výkladu, který by vedle státně-církevních vztahů a institucionálních dějin postihoval rovněž sociální, kulturní a další aspekty vývoje daného církevního společenství.

Ještě větší výhrady lze však mít vůči konceptualizaci samotného Hromádky, jehož životní dráhu do druhé světové války autoři odbyli na dvou stránkách a válečné období na dalších čtyřech. Čtenář se tak nedozví ani zásadní informace, které by mohly sloužit k pochopení této osobnosti: Hromádka vyrostl v prostředí luterského evangelictví a byl ordinován v augsburské církvi, po první světové válce však tuto identitu dramaticky přehodnotil ve prospěch spíše reformovaných tradic (včetně obdivu k Janu Karafiátovi). Neméně dramaticky se rozešel se svým dřívějším náboženským liberalismem ve prospěch Karlu Barthovi blízké dialektické teologie (včetně diferencovaného hodnocení T. G. Masaryka, jehož politiku přijímal a náboženské názory striktně odmítal). Hromádka tehdy jako poměrně mladý a dosti překvapivě, vzhledem k tehdy převažujícímu unionistickému a nacionálně zabarvenému teologickému liberalismu, získal profesorské místo na Komenského československé evangelické bohoslovecké fakultě. Ve dvacátých letech jeho pozici ještě ztížil vstřícný postoj vůči římským katolíkům – zároveň však byl v roce 1927 pověřen formulovat *Zásady Českobratrské církve evangelické*. Svým působením ve studentské Ymce a vydáváním *Křesťanské revue* (obojí v úzké spolupráci s Emanuelem Ráblem) zásadně ovlivnil celou nastupující generaci evangelické mládeže. K obdivu socialismu a k prosovětským postojům se dopracoval již během (a právě během) svého amerického válečného exilu (v tomto ohledu byl zřejmě významný i jeho vztah k Edvardu Benešovi a souhlas s Benešovou politickou koncepcí), kdy se proto Hromádka dostával do ostrých polemik s jinak uvažujícími emigranty a americkými Čechy, stejně jako s americkými teology a věřícími.

V knize však překvapivě chybí i mnohem „přízemnější“ informace typu Hromádkova osobního života (je sice zmíněn jeho sňatek s Nadějí Luklovou, abscentuje však už podstatná informace o jejím rodinném zázemí. Není též diskutován její názorový vliv na Hromádku v rámci celoživotního vztahu, stejně jako případný vliv jeho dětí) nebo jeho dlouholeté děkanské funkce na Husově/Komenského fakultě (Hromádka byl „doživotním děkanem“ v letech 1950–1966, v knize se však dočteme jen o jeho rezignaci na tuto funkci).

Nejjednodušeji řečeno, J. L. Hromádka byl kontroverzní a zároveň vysoce přitažlivou osobností již v meziválečném období, tuto svoji výjimečnost si plně uvědomoval a možno říci i záměrně pěstoval – tento aspekt jeho osobnosti, stejně jako reálný charismatický vliv na jeho žáky a následovníky, přitom může vysvětlovat mnohé z jeho poválečných postojů a jednání. Svým ostentativním přijetím komunismu jako „nového evangelia“ – nejradikálnější vyjádřením ve známé konvokaci, v níž srovnal význam Říjnové revoluce s boží inkarnací v Ježíši Kristu – jakoby chtěl vědomě dostát v knize citovanému tvrzení svého švagra J. A. Pellara, že je nejvýznamnějším teologem a duchovním vůdcem od dob reformace (s. 89), byť si třeba (respektive právě proto, že) „proti všem“. Radikalita a kontroverznost Hromádkových postojů, pramenící z vysokého vlastního sebehodnocení, přitom dokázala oslovovat a získávala mu příznivce, byť ne vždy zcela shodných názorů.

Autoři recenzované knihy se s tím po mém soudu nevyrovnávají: Na jednu stranu opakovaně avšak bez přesvědčivých důkazů tvrdí, že Hromádkovo postavení v ČCE po komunistickém převratu bylo marginální a odmítané (např. s. 92–93, 195–197, 338), na druhou stranu uvádějí jeho vliv na formulaci závěrů X. synodu ČCE (s. 97–98), citují velkou řadu Hromádkovi adresovaných žádostí o pomoc před režimním útlakem, jímž se mnohdy snažil vyhovět (s. 105–106, 182–186), a na třetí stranu „jen mezi řečí“ uvádějí, že se k Hromádkovi dlouhodobě hlásili a dodnes hlásí jeho žáci a následovníci, včetně těch komunistickým režimem perzekvovaných (s. 320, 359, 366–367). O osamocení a odmítání „špatného“ Hromádky „dobrou“ církví to příliš nesvědčí. Tomuto výkladu by konvenovala skutečnost, že Hromádka (možná) sám zveřejnil nesouhlasný dopis Karla Bartha z roku 1963, ačkoli si tím v církevní *Realpolitik* jistě neprospěl; autoři knihy o tom, že Hromádka byl původcem zveřejnění, spekulují (s. 330), neuvádějí pro to však důvody. Právě zde by zřejmě bylo vhodné vedle archivních pramenů využít také svědectví ještě žijících pamětníků a další zdroje.

Přesvědčivě však nepůsobí ani další aspekty, jimiž autoři formují obraz Hromádkovy osobnosti: distance od teologického rozboru jeho díla, které je představeno velice kuse prostřednictvím autopolemiky s Ernstem Troeltschem (s. 173–174), vztahem k Barthovi (s. 322–335)⁴ a kratičkým výkladem jeho pojetí církve jako „společenství poutníků“ (s. 204–211), stejně jako redukce jeho sociálních vztahů na styky s komunistickým (represivním) aparátem. Zjištění autorů, že Hromádka byl štědře vyplácen Státním úřadem pro věci církevní/církevním sekretariátem ministerstva školství a kultury (a příslušnou odměnu nedostal, když nerespektoval instrukce; s. 102–105, 112–113, 201, 277), má sice svoji váhu, avšak nemyslím, že tím lze vysvětlit jeho loajalitu vůči režimu, alespoň ne jako hlavním motivem. O jiném se však z knihy nedozvídáme vůbec nic!

Interpretačně nevyužito tak zůstává Hromádkovo jisté poúnorové váhání, byl-li komunistický převrat opravdu nástupem jím očekávaných „šťastných zítřků“ (s. 67–68, 84–85), stejně tak nebyl zvážen vliv jeho rodiny (s. 101) a jeho přijetí možnosti alespoň v jisté míře pomáhat perzekvovaným i své církvi (s. 105–107). Obdobně měla být jako očekávatelná uvážena neochota osobnosti Hromádkova ražení veřejně revidovat vlastní názory. Ale především: Autoři vůbec neberou v úvahu všudypřítomný a drtící strach o vlastní život, svobodu, o blízké, s nímž se zejména na počátku padesátých let musely opravdu reálně vyrovnávat všechny veřejně činné osobnosti. Archivně zachycený stesk J. L. Hromádky, že „my musíme i nadále žít ve východní sféře a hledat způsob, jak církev může vykonávat své poslání v situaci, jako je tato“ (s. 227), je toho důkazem stejně jako vůči režimu kritičtější postoje formulované (opatrně) již koncem padesátých a (výrazněji) v šedesátých letech (s. 313n.).

⁴ V této pasáži se opakuje černobílé výkladové schéma o „špatném“ Hromádkovi a (tentokrát) „dobrém“ Barthovi, který údajně na rozdíl od pražského teologa včas prohlédl zlo komunistického režimu. Nehledě k zásadně odlišnému prostředí, v němž oba po druhé světové válce působili, si tím nejsem tak dalece jist – vždyť Barth tehdy prohlašoval, že s Hromádkou „rád na 95 % souhlasí“ (s. 333)!

Kniha tak sice s velkou pečlivostí zachycuje archivně dokumentovatelné události z posledních čtyřiceti let Hromádkova života, „mezi dokumenty“ a bez využití jiných typů pramenů jí však uniká sám život. Autoři si přitom nepovšimli ani tragikomické reakce na veřejně nejspíš nejznámější prosovětské angažmá svého protagonisty – jeho otevřenou podporu sovětské invaze proti maďarské revoluci roce 1956 –, když maďarské církve v reakci na intervenci „bratrských armád“ do Československa v roce 1968 psaly, že toto „správné posouzení událostí... [a] solidaritu“ Čechoslovákům rády vracejí (cit. na s. 303)! Důsledný autorský „objektivismus“, který nebere v potaz, že sebešířeji prostudované archivní fondy nemohou z podstaty věci obsahovat vše a že zejména v případě biografie je nutný alespoň pokus o vcítění do pojednávané osobnosti a do jejích vnitřních dilemat, v recenzentovi současně vyvolává hnidopišské sklony. Omezím se jen na pár příkladů ukazujících, že autoři nezvládli bezchybně ani faktografickou přesnost: Spolek evangelických duchovních, teprve později přetvořený do Svazu českobratrských evangelických kazatelů, je na s. 78 jednou nazván „Spolkem“ a podruhé „Svazem“; Hromádkův životopis z pera Dorothy Neumärkerové v závěrečné bibliografii figuruje dvakrát, s rozdílným nakladatelem i příjmením autorky (s. 384, 386); římskokatolická Theologická fakulta Univerzity Karlovy před rokem 1950 neměla konfesní označení (s. 126), neboť žádná jiná tehdy do univerzity včleněna nebyla; jako sporné se jeví i to, byly-li Molnárův a Hromádkův text tím čtenářsky nejpodstatnějším, co přinášel sborník *Od reformace k zítřku*, Praha 1956 (s. 209), protože dobové polemiky byly vedeny úplně o něčem jiném.⁵

Přes obdiv nad širokou paletou archivních pramenů, které Morée s Piškulou prostudovali a zpracovali pro své podání životopisu pozdního J. L. Hromádky na pozadí dění v některých českých církvích druhé poloviny 20. století, musím konstatovat, že se jim jejich snažení vymklo z rukou a namnoze nevedlo ke kýženému cíli. „Kontext“ v podobě církevních dějin je zpracován nahodile a kuse, aniž by byl interpretačně využit k porozumění Hromádkově osobnosti a dílu. Vlastní životopis J. L. Hromádky je sice pečlivě dokumentován, nakolik to bylo z použitých pramenů možné, nevyužívá však dostatečně dalších pramenných zdrojů a především se vyznačuje zásadním neporozuměním, dokonce snad programovou snahou o neporozumění analyzované osobnosti. (Nehojné) pokusy o výklad působí prvoplánově a monochromaticky, Hromádka z knihy ční jako „monstrum“, se kterým si jeho životopisci nevěděli rady. Čtenář, který od obsáhlé biografie této složité osobnosti očekával víc, nutně musí být zklamán – řešení existujících rozporů a dilemat, jak Hromádku hodnotit a jak se k jeho odkazu postavit, se neposunulo ani o píd.

Zdeněk R. Nešpor

5 Srov. Zdeněk MEDEK, *O pojetí tolerance*, Křesťanská revue 23, 1956, s. 178–184; Luděk BROŽ, *O toleranční patent*, ibid., s. 218–221; Zdeněk MEDEK, *Ještě k tolerančnímu období*, s. 307–309; Luděk BROŽ, *Patent, doba, zákonodárství*, ibid., s. 309–311. Připouštím ovšem, že o Hromádkově článku tehdy možná ani nešlo veřejně diskutovat, což na druhou stranu neznamená, že byl (všemi) čten a argumentačně přijímán.

Ludvík NĚMEC

František Dvorník – mistr historické syntézy

Olomouc, Refugium Velehrad-Roma 2013, 557 s., ISBN 978-80-7412-146-3.

U příležitosti 1150. výročí příchodu slovanských věrozvěstů Konstantina a Metoděje na Moravu vyšlo roku 2013 v České republice množství odborných i popularizujících prací církevně historického zaměření. Pro badatele dějin historiografie je potěšující, že nebyla opomenuta ani relativní „popelka“ současného výzkumu církevních dějin – problematika církevního dějepisectví. Nakladatelství olomouckého Centra Aletti, Refugium Velehrad–Roma vydalo obsáhlé dílo, věnované osobnosti moravského historika, byzantologa a vysokoškolského pedagoga Františka Dvorníka (14. srpna 1893 – 4. listopadu 1975). Autorem biografie je Ludvík Němec (1913–1988), vzděláním teolog, jenž po roce 1948 opustil Československo a po většinu života působil ve Spojených státech amerických jako publicista a příležitostný badatel církevně historických otázek. Úvodem zdůrazníme, že se jedná o edici českého překladu Němcova textu z anglického jazyka. Dílo, jež postupně vznikalo v průběhu Němcova života, nebylo autorem ani v původní jazykové mutaci připraveno do tisku.

František Dvorník, rodák z jihovýchodní Moravy, absolvent olomoucké teologické fakulty, filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze a univerzity v Sorbonně, náleží k předním představitelům českého církevního dějepisectví 20. století. Ve výzkumu se zaměřoval především na vzájemné vztahy mezi západní a východní církví – mimo jiné na tzv. Fotiovo schizma,¹ podíl Byzance na utváření dějin střední a východní Evropy,² dále na cyrilometodějskou tematiku v mezinárodních souvislostech.³ Prostor věnoval i životopisům českých světců.⁴ Od roku 1927 působil jako docent, o rok později mimořádný profesor církevních dějin na teologické fakultě Univerzity Karlovy. Vzplanutí druhého světového konfliktu Dvorníka zastihlo při badatelských cestách v západní Evropě. Tam také přečkal válečná léta, na Univerzitu Karlovu se však již nevrátil. Jeho cesta vedla dále na západ – do Spojených států amerických.

Roku 1948 využil Dvorník velkorysé nabídky spolupráce na Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies ve Washingtonu. Krátkodobá spolupráce přerostla ve dlouhodobou, Dvorník se po roce tamějšího pobytu stal řádným členem fakulty a byl jmenován profesorem Harvardovy univerzity, již bylo byzantologické pracoviště součástí. Československo Dvorník krátce navštívil teprve roku 1963 u příležitosti cyrilometodějského výročí, od té doby sem cestoval pravidelněji. V listopadu 1975 zemřel při návštěvě rodné obce Chomýž. V rodišti byl i pohřben. Vzhledem ke skutečnosti, že Dvorník žil od roku 1938 trvale v západní Evropě a posléze v Severní Americe, je tento historik znám spíše v zahraničí, než ve své rodné zemi.

1 Srov. František DVORNÍK, *Photiovo schizma. Historie a legenda*, Olomouc 2008.

2 Srov. TÝŽ, *Byzantské misie u Slovanů*, Praha 1970; TÝŽ, *Zrod střední a východní Evropy. Mezi Byzancí a Římem*, Praha 1999.

3 Srov. TÝŽ, *Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance*, Praha 1933.

4 Srov. TÝŽ, *Život svatého Václava. K tisícému výročí jeho mučednické smrti*, Praha 1929; TÝŽ, *Sv. Vojtěch, druhý biskup pražský*, Olomouc 1997.

Dvorníkova biografie je rozdělena do dvou tematických celků po devíti a desíti kapitolách – první sleduje historikovy životní osudy (*I. Život Františka Dvorníka*, s. 5–162), druhý pak jeho tvůrčí odkaz (*II. Dílo Františka Dvorníka*, s. 163–420). Údaje v obsahu knihy jsou však v tomto případě značně zavádějící. Autor totiž postupuje čistě chronologicky, poslední okamžiky Dvorníkova života proto nalézáme až v závěrečné devatenácté kapitole, přestože by je čtenář hledal v závěru první poloviny díla. Základní korpus knihy je doplněn dvěma textovými přílohami. Pod první z nich je podepsán Pavel Ambros SJ, dlouholetý vedoucí Katedry pastorální a spirituální teologie Cyrilometodějské teologické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Ambros se z pozice teologa krátce zamýšlí nad významem Dvorníkova díla pro současnost, za vlastní text dále zařazuje bibliografický soupis publikovaných historikových prací (s. 507–535) a výběrovou bibliografii k této osobnosti (s. 536–538).

Druhá textová příloha je komentářem – ediční poznámkou k Němcově knize. Pavel Ambros a Ondřej Koupil označují původní rukopis za „bibliografickou studii“ (s. 539). To by skutečně korespondovalo s formou Němcova textu, jenž Dvorníkovu osobnost představuje zejména na pozadí toho, co historik napsal. Zároveň zde editoři uvádějí, že fotokopie Němcova rukopisu, uložená v knihovně olomouckého centra Aletti, je zřejmě pouhým přípravným materiálem k rozsáhlejší publikaci (s. 540). Dále uznávají, že Němec „jako Dvorníkův obdivovatel přebírá do svého díla celé pasáže textů Dvorníkových a tyto přejímky nijak neoznačuje. V podstatě jsou to všechny pasáže, v nichž vysvětluje historickou látku, jíž se Dvorník zabýval. Přebírá jeho text, jeho citáty, citáty jím citované“ (s. 541). Tolik editoři. Již tyto jejich řádky vyvolají skepsi vůči předkládané publikaci.

Objektivní zhodnocení posmrtně vydaného díla – ať již odborného či beletristického – je nesnadným úkolem s lehkým nádechem kontroverze. Pokusme se proto nejdříve kriticky odhalit pozitiva a negativa Němcova textu, závěrem se zamysleme nad záměrem editorů a vydavatelů knihy.

Je nepopíratelné, že Němcův text má své literární kvality – je čtenářsky atraktivní. Je však nejisté, zda se těmito vlastnostmi vyznačuje již anglický originál či pouze zdařilý český překlad Marcely Koupilové. Němcova kniha se – z hlediska výpovědní hodnoty badatelské – vyznačuje strohou popisností a zejména absencí kritického hodnocení prací z Dvorníkova pera. Text je na některých místech prokládán dle mého názoru přebytnými „dějepisnými“ exkurzy, kupříkladu k dějinám dvou univerzit, jež Dvorník navštěvoval – staré olomoucké (s. 8–11) a Sorbonny (s. 16), množství dalších spíše nevýznamných exkurzů však není nutné představovat.

Z textu je rovněž patrné teologické vzdělání i spirituální smýšlení autora. Téměř v každé druhé větě se nachází přímý či nepřímý nekritický odkaz na cokoliv náboženského, duchovního či církevního. To sice nepovažuji za jednoznačné negativum knihy, základním neduhem je ovšem skutečnost, že Dvorník není v recenzované knize představován jako historik – jak by naznačoval titul díla – nýbrž především jako člověk duchovně založený, od dětství tíhnoucí ke kněžské službě a spořádanému životu v intencích římského katolicismu. Teprve pod touto vrstvou se autor pokouší odhalit Dvorníka-dějepisce prostřednictvím přehledu a popisu obsahu jednotlivých významnějších odborných děl z historikova pera.

Domnívám se, že v případě knihy o Dvorníkovi jakožto vědecké osobnosti je zvolená koncepce nešťastná především pro čtenáře z řad historiků.

Další kontroverzi vyvolává skutečnost, že Němcovo dílo zůstává faktograficky v době vzniku, v osmdesátých letech 20. století. Autor přirozeně nemohl reflektovat odborné texty o Dvorníkovi z pozdější doby, např. podnětný článek Terezy Kavanové z roku 2001, kde autorka pojednává o Dvorníkově zpravodajské činnosti za druhé světové války.⁵ Tato skutečnost Němcovo dílo obrazně řečeno „antikvuje“ a „vzdaluje současnosti“.

Očividná faktografická zastaralost a – vzhledem k jednostranné excerpci pramenů zahraniční provenience – také roztržičnost Němcova díla tento vydavatelský počin činí spíše smutným výkřikem do tmy soudobého výzkumu o církevním dějepisectví v českých zemích. Bohužel, jistou odpovědnost za vyřčené atributy knihy nenese autor, který na rukopisu pracoval v nepochybně dobrém úmyslu, ale spíše editoři a vydavatelé díla, kteří do tisku připravili edici textu, jenž se do té doby nacházel v podobě zřejmě nevhodné pro vydání.

Lukáš F. Peluněk

Karol MODZELEWSKI

Zaženem dějin klisny! Vyznání potlučeného jezdce

Přeložila Petruška Šustrová

Ostrava, Pant 2015, 370 s., ISBN 978-80-905942-3-4.

Překlad z polského originálu:

Karol MODZELEWSKI

Zajeżdżimy kobyłę historii: wyznania poobijanego jeźdźca

Warszawa 2013, 456 s., ISBN 978-83-244-0335-6.

Zásluhou občanského sdružení Pant vyšel český překlad paměti Karola Modzelewského – medievalisty, disidenta (mj. mluvčího Solidarity v letech 1980–1981), politického vězně a později v letech 1989–1991 senátora, člena Polské akademie věd (*Polska Akademia Nauk*) a také Italské akademie věd (*Accademia dei Lincei*). Jeho osudy byly plné zvratů, autor prošel složitým vnitřním vývojem. Karol Modzelewski se narodil v roce 1937 v Moskvě. Původně se jmenoval Kirill, jméno Karol obdržel až později. Pouhých sedmáct dnů po jeho narození byl jeho otec odsouzen a poslán do sovětského trestního tábora. Později se s ním Karol setkal už jen dvakrát. Jeho matka se poté za dramatických okolností seznámila s polským komunistou Zygmuntem Modzelewským, s nímž na konci války přijela do Polska. Zygmunt Modzelewski později v komunistickém Polsku zastával do roku 1951 funkci náměstka ministra a ministra zahraničí.

Malý Karol Modzelewski vyrůstal v poválečném Polsku jako přesvědčený mladý komunist. Aktivně se angažoval ve Svazu polské mládeže (ZMP – *Związek Młodzieży*

5 Tereza KAVANOVÁ, *Profesor František Dvorník jako zpravodajec. Neznámá kapitola ze života moravského historika*, *Vlastivědný věstník moravský* 53, 2001, č. 3, s. 252–262.

Polskiej). Na stránkách knihy přiznává, že patřil k těm členům organizace, kteří se chovali arogantně a agresivně. On a jeho spolužáci ze Svazu polské mládeže šikanovali „vnitřní nepřátele“ čili své neorganizované spolužáky. Právě při popisu těchto událostí vynikne autorova osobnostní zralost: Modzelewski neutíká od zodpovědnosti za své chování, ani se nesnaží vykreslovat v lepším světle. Ostatně, snaha o objektivnost je patrná v celé knize. Autor ani na okamžik nevystupuje ze své role historika, který objektivně nahlíží, popisuje a s pomocí metodologie historických věd ozřejmuje svůj vlastní život.

Pokud Modzelewski vstupoval do polské komunistické strany (*Polska Zjednoczona Partia Robotnicza*, dále PSDS) z přesvědčení, bylo to opět jeho přesvědčení, které ho v roce 1964 vedlo k napsání *Otevřeného dopisu straně*. Dopis, který vznikl ve spolupráci s Adamem Michnikiem, kritizoval stranickou byrokracii, ekonomické nešvary a vybízel dělníky k organizování stávek. Autoři za něj byli v roce 1965 uvězněni. Modzelewski byl vězněn celkem třikrát (1965–1967, 1969–1971 a 1982–1984). Nepopisuje však pouze svůj vlastní pobyt ve vězení, ale zmiňuje širší problematiku vězeňské subkultury, tak jak ji viděl a poznal. Cizí mu není ani téma resocializace vězňů. Jeho názory prozrazují silné sociální citění, které opět prostupuje celou knihou.

Modzelewski se v knize nevěnuje pouze své disidentské činnosti, čtenář se dozvídá i o jeho vědeckých zájmech. Obě oblasti se v jeho životě prolínaly a nejednou musel volit mezi občanskou angažovaností a vědeckou prací. Kupříkladu v roce 1976 se nezapojil do činnosti disidentského KORu (*Komitet Obrony Robotników* – Výbor na obranu dělníků) právě proto, že dal přednost vědě, ač osobně znal řadu členů tohoto výboru.

Modzelewského paměti jsou zajímavým historickým pramenem také ke komparaci společnosti v komunistickém Polsku a v komunistickém Československu. Nelze si nevšimnout výrazného rozdílu mezi relativní autonomií polských univerzit a naprostou podřízeností jejich československých protějšků. V knize též zaujme líčení sebevědomého postoje řady polských církevních představitelů vůči státní moci. Modzelewski např. vzpomíná na rok 1982, kdy jako vězeň odevzdal jezuitskému zpovědníku text svého referátu o hospodářské organizaci polského státu za piastovské dynastie. Jezuita referát propašoval ven: Text pak profesor Girolamo Arnaldi přednesl v Itálii na mezinárodní konferenci v dubnu 1982.

Problémem je však překlad knihy a jeho kvalita. České vydání Modzelewského pamětí se dočkalo již tří recenzí: Pavel Kolář v Lidových novinách, Jan Klápště (Dějiny a současnost 8/2015, s. 48) a Daniel Kaiser (Echo, 5. 2. 2016, s. 38–39). Poslední dvě recenze tematizují i otázku překladu. Jan Klápště se domnívá, že kniha je přeložena dobře, podobně i Daniel Kaiser soudí, že: „České vydání mělo štěstí na kvalitní překlad i redakci (Petruška Šustrová a Pavla Foglová).“ Recenzenti svůj názor neodůvodňují, neuvádějí ani žádné příklady. Autorka těchto řádků má na překlad této knihy diametrálně odlišný názor, jehož oprávněnost by ráda dokázala na několika příkladech.

Za prvé: otázka názvu. Titul knihy se odvolává na úryvek Majakovského básně Levý pochod. Překladatelka však nevystihla metaforu obsaženou v originálním názvu knihy. Kniha vyšla v češtině pod názvem *Zaženem dějin klisny*, ale název originálu (pol. *Zajeżdżimy kobyłę historii*) pojednává o „zajíždění klisny“, která tu obrazně představuje Dějiny. Poté, co je kůň poprvé osedlán, je zajížděn: To mimo jiné znamená, že si zvyká na jezdce. Přirozenou součástí tohoto procesu je nebezpečí, že kůň může jezdce vyhodit ze svého

hřbetu a to nejednou. Proto podtitul knihy zní: Vyznání potlučeného jezdce: Modzelewski tak chtěl zdůraznit, že se pokoušel osedlat si Dějiny, ale nejednou byl vyhozen z jejich sedla.

Za druhé překladatelka podlehla tzv. hypnóze originálu. Překlad je plný slov, která byla nově vytvořena pod vlivem polského jazyka. Čeština je nezná, případně je používá v jiném kontextu, například: „citoval jsem útržky“ (s. 76, správně *fragmenty*), „duchovní seminář“ (s. 138, správně *kněžský seminář*), „Je to rukojmí zdraví“ (s. 64, správně *Je to záruka zdraví*), rodinný dům (s. 43) a rodný dům (polsky: *dom rodzinny*) jsou v češtině odlišné výrazy, výraz „individuální rolnické hospodaření“ (s. 60) lze nahradit souslovím soukromé zemědělství apod. Některé výrazy navíc v českém textu působí komicky, ačkoliv originál tak vyznívat jistě neměl, například „má dnešní manželka“ (s. 313, správně *současná*). Podobně překladatelka nesprávně přejímá polský pravopis – „písníčka Agnieszki Osiecké“ (s. 165, správně *Agnieszky*).

Knihy se dočkala v Polsku několika ocenění, autor za ni mj. obdržel prestižní literární cenu Nike. Není divu, originál je napsán vybroušeným, místy vědeckým stylem a je jazykově i stylisticky na výši. To o překladu, bohužel, neplatí. V českém překladu čteme dlouhé, stylisticky neobratné věty; např. „Když jsme byli internováni a ještě víc poté, co uplynul rok, a místo aby nás propustili ze zlikvidovaného ‚centra izolace‘ v Białogłę, nás prostě převezli na Mokotov s prokurátorským pokynem k vazbě, se na nás upíraly oči solidaritního Polska“ (s. 264).

Není také běžné, aby překladatelé pro potřeby knihy vytvářeli nové systémy zkratk v jazyce překladu, tak jak to činí Petruška Šustrová. Originál sice používá řadu pro polského čtenáře srozumitelných zkratk, překlad je však plný zkratk, které český čtenář nemá šanci rozšifrovat (např. zkratka „VU“ jako Varšavská univerzita, která byla utvořena jako analogie k zažité polské zkratce UW – Uniwersytet Warszawski). Problém je o to větší, že v knize nenajdeme seznam zkratk.

Jako nepochopitelné se jeví překlady místních jmen, názvů ulic apod. Bylo by logičtější, kdyby v literatuře faktu byla místní jména (zvláště ta, která nemají ustálenou počestěnou podobu) ponechána v původní podobě, aby si je čtenář mohl případně vyhledat na mapě. Překladatelka nadto nepočestuje názvy ulic důsledně, což ilustruje i následující příklad: „Když auto vyjelo za bránu a zatočilo Rakowieckou doleva, řekl jsem, aby jeli do Svatokřížské ulice“ (s. 284). V originále se jedná o ulice jménem *Rakowiecka* a *Świętokrzyska*.

K dokonalosti mají daleko i vysvětlivky. Tak ke straně 264 se např. objasňuje čtenáři, že pojem „zlatý roh“ pochází z Mickiewiczovy básně Pan Tadeáš. Pojem „zlatý roh“ ale pochází z dramatu Veselka od Stanisława Wyspiańskiego (mj. do češtiny přeloženého dvakrát: 1919 a 1983). Vysvětlivka poskytuje mylné informace také o významu zmiňovaného symbolu. Ve Wyspiańskiego dramatu ten, kdo zatroubí na zlatý roh, bude moci sjednotit Polsko! Namísto toho vysvětlivka v recenzované knize tvrdí (s. 354), že kdo zatroubí, tomu se splní každé přání. Zdá se, že došlo k záměně rohu svobody s rohem hojnosti.

Překlad zbytečně zastiňuje původní kvality originálu a má negativní vliv na čtivost a srozumitelnost díla. České vydání závažně knihy se tak jeví jako promarněná šance.

Ludmila Lambeinová

Philipp THER

Nový pořádek na starém kontinentě: příběh neoliberální Evropy

Praha, Libri 2016, 357 s., ISBN 978-80-7277-541-5.

Die neue Ordnung auf dem alten Kontinent. Eine Geschichte des neoliberalen Europa

Berlin, Suhrkamp Verlag 2014, 430 s., ISBN 978-3-518-42461-2.

Therovo vyprávění „příběhu neoliberální Evropy“ zahrnuje období od osmdesátých let 20. století až do současnosti, české vydání je aktualizováno do roku 2015. Autor si klade za cíl zaměřit se ve své analýze nejen na hospodářské změny a ukazatele, ale také na vzorce chování, společenské hodnoty a každodennost. Ústřední tezí knihy je ustavení globální hegemonie neoliberalismu v Evropě na počátku devadesátých let, které bylo umožněno selháním diskusí o reformách „východního modelu státního socialismu“ v druhé polovině osmdesátých let a následným ukončením konkurence západního a východního politického a hospodářského systému revolučními událostmi v roce 1989.

Počátek „pádu státního socialismu“ autor zasazuje již do období konce šedesátých let, které charakterizuje jako první selhání pokusu o reformu „modelu státního socialismu“. Na Západě byla, podle Thera, keynesiánská politika na ústupu pod vlivem dopadů ropných krizí již od sedmdesátých let. Neoliberálnímu diskurzu se zde začaly přizpůsobovat i v té době vládnoucí levicové politické strany, zvláště německá a francouzská. Postupný odklon od dosavadního „západního modelu sociálního státu“ ještě podpořil konečný neúspěch reforem ve státech východního bloku na konci osmdesátých let. Důležitou roli v procesu utváření globální hegemonie neoliberálního diskurzu připisuje Ther také vývoji studené války, tedy politice detente, která, podle něj, zvýšila možnosti oboustranného „interpersonálního a intertextuálního kulturního transferu“ mezi Západem a Východem.

Dějiny transformace autor interpretuje jako „praxi neoliberální politiky“. Dominance neoliberálního diskurzu, podle něj, dlouhodobě ovlivňuje řešení problému postupného selhávání „modelu sociálního státu“ a ovlivnila také reakce evropských politiků na ekonomickou krizi přelomu let 2008 a 2009.

Publikace disponuje značným teritoriálním rozsahem. Autor rozděluje evropský kontinent na „Západ a Východ“. První jmenovaný pojem obsahuje západní a jižní Evropu, přičemž se autor zaměřil na Německo, Francii, Itálii a Řecko. Velká Británie se v knize objevuje pouze výjimečně, nejvýznamněji vystupuje v první kapitole zaměřené na osmdesátá léta, ve které Margaret Thatcher reprezentuje vzestup neoliberalismu. Pojem „Východ“ skrývá hned tři regiony: „střední Evropu“, tj. státy Visegrádu, ale v určitých souvislostech i Německo a Rakousko, „jihovýchodní Evropu“, tj. zejména Rumunsko, Bulharsko a Slovinsko, a „postsovětský prostor“, tj. především Pobaltí, Ruskou federaci a Ukrajinu. Jednotlivým státům je během výkladu střídavě tematicky věnována zvýšená pozornost: například Polsku v souvislosti s boomem drobného podnikání na počátku devadesátých let, Slovensku v souvislosti se zaváděním rovné daně nebo Maďarsku ohledně úvěrů v cizí měně.

Uvedené normativní politicko-geografické rozdělení na Západ a Východ je pro Thera spíše otázkou volby slovní zásoby, nikoli volbou odborného diskurzu. Zvoleným

metodologickým přístupem: komparatiskou a teorií kulturního transferu autor usiluje naopak o analytickou dekonstrukci těchto kategorií. Uvedený záměr můžeme mimo jiné identifikovat například v jeho analytické práci s kategorií „Jihu“. Oddělení Jihu z kategorie Západ získává dynamiku zejména v Therově interpretaci ekonomické krize let 2008/2009, respektive ve srovnání Jihu se „zaostalým Východem“, přičemž Jih v sobě konfrontuje studenoválečnou příslušnost k „rozvinutému Západu“ s laxním přístupem k reformám a prohlubující se hospodářskou zaostalostí.

Důležitými aktéry jsou v knize vedle neoliberálních (Velká Británie), reformujících se (Německo, Francie) a opožděných států Západu (Itálie, Řecko), resp. rychlejších (Polsko, Česko) či pomalejších (Rumunsko, Bulharsko) postkomunistických států Východu, také mezinárodní finanční instituce (Mezinárodní měnový fond, Světová banka, Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj – OECD), neoliberální ekonomičtí experti a Evropská unie.

Phillip Ther svou interpretaci zasazuje do širokého kontextu literatury sahající od politologicko-ekonomické „tranzitologické“ literatury,¹ přes „varieties of capitalism“,² k „občansko-aktivistickému“ odbornému diskurzu.³ Ve vlastní analýze mezinárodního hospodářského vývoje a transnacionálních politických a expertních diskurzů autor kombinuje analýzu vyčíslitelných ekonomických ukazatelů s rozбором mediálních řečových aktů. Použité statistické informace pocházejí z běžně přístupných elektronických zdrojů, většinou ze statistického úřadu Evropské unie Eurostat. Srovnáním a interpretací statistických dat chce autor faktograficky podepřít své argumenty odmítající stereotyp „rozvinutý Západ“ a „zaostalý Východ“. Původ využitých pramenů mediální povahy je spojen s jazykovými možnostmi autora a místy jeho studijních a výzkumných pobytů, převažují tedy mediální výstupy německé, polské a italské proveniencí.

Stěžejním konceptem Therovy knihy je pojem neoliberalismus. Z pohledu politické ekonomie je, podle autora, tento pojem z důvodu jeho významového rozsahu neanalytický. Z pozice historika, který uplatňuje metodu analýzy diskurzu, však neoliberalismus považuje za vhodný zastřešující pojem, přičemž zdůrazňuje jeho jednotící ideologické prvky: víru ve spojistost demokracie západního typu a tržního hospodářství a víru v nevyhnutelnost reformů zakládajících se na privatizaci, liberalizaci a deregulaci.

Kniha není koncipována výhradně chronologicky, naopak některé kapitoly působí na první pohled jako zcela samostatné texty. Jejich jednotícím prvkem je však utváření a legitimizace hegemonie neoliberalismu a „nové mapování evropského kontinentu“, se kterým je čtenář konfrontován z různých úhlů pohledu. Zajímavá je například neobvyklá komparace vývoje středoevropských metropolí: Berlína, Vídně, Varšavy, Prahy a Budapešti, diskutující s východo/západním paradigmatem, resp. stereotypy. (Bratislavě je věnována pouze jedna krátká poznámka.) Therovo srovnání vývoje středoevropských hlavních měst je charakterizované zejména osou „chudý Berlín“ a „boomtown Varšava“.

1 Například: Anders ASLUND, *How Capitalism Was Built: The Transformation of Central and Eastern Europe, Russia and Central Asia*, Cambridge 2007.

2 Například: Peter A. HALL – David SOSKICE (edd.), *Varieties of Capitalism: the Institutional Foundation of Comparative Advantage*, Oxford 2001.

3 Například: Padriac KENNEY, *A Carnival of Revolution. Central Europe 1989*, Princeton 2002.

V první části knihy Ther postupně buduje argumenty, které empiricky realizuje v následujících kapitolách, čímž ve výsledku postupně přesouvá těžiště knihy od transformace směrem k průběhu a důsledkům krize let 2008/2009. Pomyslným vrcholem Therovy analýzy je inovativní srovnání některých již publikovaných „typologií transformace“ s autorovou vlastní „typologií reakcí na krizi“.

Ther se vymezuje k „tranzitologickému diskurzu“, který se snaží zpochybnit důrazem na kontinuitu porevolučního vývoje s obdobím osmdesátých let. Tento přístup odráží užité novotvaru: „spolutransformace“ (v německém originálu „Kotransformation“), kterým autor upozorňuje na svůj odstup od paralelního výkladu dějin „zaostalého Východu“ na jedné straně železné opony a „rozvinutého Západu“ na straně druhé. Naopak klade důraz na oboustranný kulturní transfer, respektive společný odklon evropských států od ideje sociálního státu a nastoupení cesty neoliberálních reforem. Ther svou terminologií čtenáři naznačuje, že proces „transformace“ není omezen pouze na východní Evropu, ale že západní Evropa se transformuje rovněž, resp. spolutransformuje, přičemž tento proces není pouze reakcí na rozpad sovětského bloku, ale je výsledkem poválečného vývoje evropské politiky jako celku.

Kniha sice má široký interpretační záběr, ale rozsáhlejší plastickou rekonstrukci diskusí o reformách „státního socialismu“ v druhé polovině osmdesátých let s využitím pramenů mediálních a expertních diskurzů, kterou v jejím úvodu autor připisuje první kapitole (s. 17), nakonec nenabízí, a v daném rozsahu snad ani nabídnout nemůže. V tomto ohledu se Ther omezuje spíše na obecná konstatování: „V polovině 80. let si komunisté uvědomovali, že Polská lidová republika stojí před ekonomickým a politickým bankrotem. Proto polská vláda přivítala perestrojku“ (s. 48). „V Maďarsku určovaly průběh reforem debaty uvnitř strany“ (s. 50).

Expertním diskusím v zemích východní Evropy je v kapitole věnován v podstatě jeden krátký odstavec, ve kterém se autor soustřeďuje na „některé pozdní reformní politiky“, jmenovitě Václava Klause, Leszka Balcerowicze a Jegora Gajdara, které charakterizuje jejich kariérním zázemím ve státních institucích a zároveň jejich ovlivněním kulturním transferem chicagské školy. V západním kontextu Ther přiznává klíčové místo Miltonovi Friedmanovi a Francisu Fukuyamovi.

Kromě rozsahu, jaký v kapitole zaujímá téma expertních a politických diskusí o reformách ve státech střední a východní, ale i západní Evropy, je třeba si všimnout, že se autor zaměřuje výhradně na osobnosti reprezentující „vítěznou neoliberální reformní linii“. V důsledku toho se v podstatě mýlí s analýzou představových diskusí ve střední a východní Evropě,⁴ a přesouvá pozornost čtenáře přímo na období transformace v devadesátých letech.

Silnou stránkou knihy je jednoznačně historická sociálně-hospodářská analýza, naopak sémiotický rozbor, analýza diskurzu a kulturně antropologický přístup je pramenně i interpretačně slabší. Systematickou analýzu expertních a politických diskurzů, respektive skupinově sdíleného „jazyka“ expertních zpráv, politických programů apod., autor v podstatě neuplatňuje, a zaměřuje se výhradně na mediální řečové akty významných politiků. Výběr

4 V českém kontextu se v tomto ohledu odkazuje na Pullmannovu knihu *Konec experimentu*, kde se autor zaměřuje na jazykovou stránku politického diskurzu v dokumentech Komunistické strany Československa a stranickém tisku. Srovnej: Michal PULLMANN, *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*, Praha 2011.

pramenů je omezen také vazbou na Therovo osobní pozorování v zemích jeho studijních a výzkumných pobytů. V důsledku toho jsou ovšem zjištění dosažená analýzou diskurzů poněkud nekonzistentní, což platí i pro jejich výslednou prezentaci.

V poslední kapitole se poměrně nečekaně objevuje kulturně-antropologická charakteristika hodnot revoluce, která, v návaznosti na ucelenou sociálně-hospodářskou analýzu, působí zpočátku nahodile. Pravděpodobně má navazovat na kapitolu věnovanou „Revoluci mezi lety 1989 a 1991“, která ale svým obsahem dostatečně nekoresponduje se závěrečnou částí knihy. Záměrem této krátké „odbočky“ je zřejmě propojení hospodářské analýzy s tématem společenského přijetí neoliberálního diskurzu. V samém závěru obsáhlé knihy tak autor na několika málo stránkách textu otevírá další závažnou výzkumnou otázku, kterou ale již nemůže dostatečně metodologicky, pramenně ani interpretačně zpracovat.

Barbora Pecková

Eva CHODĚJOVSKÁ – Eva SEMOTANOVÁ – Robert ŠIMŮNEK

Historické krajiny Čech. Třeboňsko – Broumovsko – Praha

Praha, Historický ústav 2015, 427 s., ISBN 978-80-7286-255-9.

Knihu autorů z Historického ústavu Akademie věd ČR o vývoji a proměnách historické kulturní krajiny zhodnocuje historicko-geografický výzkum posledního desetiletí. Podívejme se proto nejen na problematiku vývoje historických krajín, ale i na prostorové utváření regionů a teoretické vymezení historické geografie jako vědy a na současnou atlasovou tvorbu. Publikace je dílem, obsahujícím pohled Evy Semotanové na současný stav historicko-geografického výzkumu a jeho budoucí východiska.¹ Ve stručném nástinu jsou tu definovány tematické okruhy nejen k výzkumu kulturní krajiny. Syntetické pojetí reprezentuje také kolektivní monografie o výzkumu kulturní krajiny pojímaného z několika úhlů pohledu.² Prostorovou rovinu rekonstrukce krajiny ukazuje Robert Šimůnek prostřednictvím mapových pramenů, vedut a písemných pramenů.³ Zahraniční pohled na vývoj české kulturní krajiny prezentuje studie Horsta Förstera – zabývá se rozbořením zlomových zásahů do krajiny a necitelnými zásahy do jejího fungování.⁴ Vztahy kulturní krajiny a lidské společnosti a ekonomicko-politické motivace jejich proměn v jednotlivých dějinných úsecích nově řeší na základě geograficko-statistických metod kolektivní práce českých geografů.⁵ Podobnými způsoby a metodami analyzoval Ivan Bičík vývoj využívání země v předchozích sto padesáti letech.⁶

1 Eva SEMOTANOVÁ, *Historická geografie českých zemí*, Praha¹ 1998; Praha² 2006.

2 Eva CHODĚJOVSKÁ – Robert ŠIMŮNEK (edd.), *Krajina jako historické jeviště*, Praha 2012.

3 Srv. Robert ŠIMŮNEK, *Historická krajina a mapové bohatství Česka*, Praha 2006.

4 Horst FÖRSTER, *Brüche in der Kulturlandschaftsentwicklung der Tschechischen Republik*, Siedlungsforschung. Archäologie-Geschichte-Geographie 13, 1995, s. 197–218.

5 Ivan BIČÍK – Lucie KUPKOVÁ – Leoš JELEČEK – Jan KABRDA – Přemysl ŠTYCH – Zbyněk JANOUŠEK – Jana WINKLEROVÁ, *Land Use Changes in the Czech Republic 1845–2010. Socio-Economic Driving Forces*, Praha 2015.

6 Ivan BIČÍK a kol., *Vývoj využití ploch v Česku 1845–2000*, Praha 2012.

Regionální publikace zastupuje dílo kolektivu pod vedením Evy Semotanové, které se obrací ke kladskému regionu a doplňuje jeho předchozí výzkum (srov. atlasová tvorba).⁷ Územní vývoj zvoleného regionu a určení jeho hranic řeší podrobně na příkladu teritoria východních Čech kolektiv autorů vedený Ondřejem Felcmanem.⁸ Definováním regionu jako jednotky regionální identity měnící v čase svou prostorovou dimenzi se zabývá kolektiv historických geografů,⁹ jejich práce koncepčně navazuje na starší studii Pavla Chromého.¹⁰ Publikace o krajině a regionu zastřešuje široká škála atlasových děl.

Atlasovou tvorbu lze podle typů atlasů a způsobu využití kartografických pramenů hodnotit podle dvou přístupů. Reprodukční přístup napomáhá – společně se studiem vedut a krajinné ikonografie – při utváření obecné rekonstrukce podoby a funkce sledované krajiny. Rekonstrukční přístup je prostorovým vyobrazením doložitelných vztahů převedených z dobových pramenů do současného a pro čtenáře snáze pochopitelného kartografického jazyka. Atlasová tvorba tak zastřešuje výzkum historické kulturní krajiny, když převádí vztahy a vazby v krajině do prostorového rozměru.¹¹

Recenzovanou publikaci *Historické krajiny Čech* obsahově tvoří dva základní okruhy. První se zabývá jednak směřováním historicko-geografického výzkumu, jednak jeho prací s různými typy pramenů. Druhý okruh zahrnuje tři regiony v Čechách a tematicky odráží tři různé autorské přístupy k problematice kulturní krajiny. Nejedná se tedy pouze o komparaci regionální, ale i metodologickou, opírající se právě o typovou regionální různost. Komparovány jsou funkční typy krajin od komponované kulturní krajiny rybníčních soustav Třeboňska, které téměř neporušeně dokládají podobu krajiny 16. a 17. století, přes barokní krajinu 17. a 18. století na Broumovsku, až po městskou krajinu industriálních přeměn z přelomu 19. a 20. století v Praze, kde se však dochovalo mnoho prvků z předcházejících typů krajin. Obsahově publikace ukazuje nové možnosti při směřování k syntéze vývoje české krajiny jako východisku příštího historicko-geografického výzkumu.

První tematický okruh obsahuje přibližně jednu čtvrtinu práce a člení se na tři podkapitoly. Je částí nejen tematicky, ale především metodologicky nejzajímavější. Utváření krajiny minulosti je zde doloženo mnoha praktickými příklady ze současných fotografií

7 E. SEMOTANOVÁ a kol., *Kladsko. Historickogeografický lexikon*, Praha 2015.

8 Ondřej FELCMAN a kol., *Území východních Čech od středověku po raný novověk. Kapitoly k územně správním dějinám*, Praha 2011.

9 Kolektiv autorů, *Regiony – časoprostorové průsečíky*, Praha 2008.

10 Pavel CHROMÝ, *Vývoj krajiny a formování identity území: příspěvek k environmentálním dějinám na příkladu České Kanady*, *Historická geografie* 32, Praha 2003, s. 115–134.

11 Atlasová tvorba má v současné době mnoho podob. Zastupují ji velké projekty v kombinaci s komentovanými reprodukčními edicemi dobových kartografických pramenů nebo rekonstrukčních atlasů. Oba přístupy jsou v tomto ohledu spíše pomocnými rámci pro pochopení široké škály současné atlasové tvorby, z níž je nutno zmínit *Historický atlas měst České republiky*, Historický ústav AV ČR v Praze. Mezi lety 1996–2015 dosud vyšlo 28 svazků; Eva SEMOTANOVÁ – Jiří CAJTHAML a kol. (edd.), *Akademický atlas českých dějin*, Praha 2014; E. SEMOTANOVÁ, *Česko. Ottův historický atlas*, Praha 2007; Ondřej FELCMAN – Eva SEMOTANOVÁ, *Kladsko. Proměny středoevropského regionu. Historický atlas*, Hradec Králové – Praha 2005; E. SEMOTANOVÁ, *Atlas země Koruny české*, Praha 2002.

i dobových ikonografických zobrazení. Studium a ochrana kulturní krajiny nemají pouze racionální rovinu: kniha zdůrazňuje i rovinu citovou. Ta se odvíjí od uvědomění si důsledků zásahů člověka do krajiny v minulém vývoji a z její dnešní ochrany.

Nejdůležitější podkapitolou je řešení aktuálních témat a metod výzkumu historických krajin. Možnosti interpretace celé škály pramenů jsou rozšířeny o nové metody z příbuzných věd. Kniha charakterizuje jednotlivé typy přírodních a kulturních krajin s odkazy na vědecká díla předních autorů. Každý z tematických pohledů (historicko-geografický, krajinářský, archeologický, estetický, symbolicky inklinující k dějinám umění nebo odvozený od metod přírodních věd) je tu podrobně definován a popsán. Díky tomu je možno provést rekonstrukci minulých typů krajin. Ty jsou konkretizovány na příkladu profánních (rožmberská renesanční lovecká obora Kratochvíle, četné zámecké parky, solitérní aleje) a sakrálních areálů, které v komponované krajině navazují na světské profánní areály (např. církevní stavby na vrcholech kopců, kapličky křížových cest nebo boží muka). Urbanizační proces je ukázán na modelových příkladech (např. Vyšehradská skála – proměna církevních staveb, fortifikace i dopravní obslužnosti vltavského údolí; či mnoho vyobrazení technických industriálních památek). Kulturní krajina je dekonstruována na jednotlivé komponenty s důrazem na jejich funkci, aby mohlo být co možná nejlépe vysvětleno fungování jejího celku. Vše je dokumentováno na modelových příkladech opět s pomocí fotografií minulého i současného stavu v kombinaci s dobovými ikonografickými prameny.

V druhé podkapitole prvního okruhu jsou rozebrány typy pramenů, práce s prameny a způsob jejich interpretace. Prameny jsou rozlišeny na písemné (např. operáty stabilního katastru), ikonografické (panoramatická zobrazení, veduty, srovnávací snímky, letecké snímky) a kartografické (mapy vojenských mapování, mapy celých Čech, resp. mapy krajů). U každého typu jsou uvedeny informace o jeho vzniku, jak je s ním možno pracovat, jak byl v minulosti interpretován a jsou zmíněna i možná úskalí při práci s ním.

Poslední podkapitola je věnována digitálnímu zobrazení krajiny a rozboru přístupů ke krajině v současné historiografii (na příkladech směrů a autorů). Přístupy vycházejí z metod *spatial humanities*¹² a *digital humanities*¹³. Přínosná je pasáž o technické stránce práce s Geografickými informačními systémy při tvorbě kartografických výstupů v tematické pestrosti, kterou nabízí historická geografie.

Druhý tematický okruh knihy tvoří prezentace tří zmíněných modelových regionů. Jejich krajinné typy jsou ozřejměny v úvodu druhé části knihy na jejich hlavních znacích,

12 *Spatial humanities* – vychází z využití digitální technologie ve všech krocích práce, kde těžištěm je digitální prostorové zobrazení zkoumaných procesů v humanitních vědách. Výsledkem jsou prostorově zobrazovaná témata v digitálních mapách či modelech krajiny, ve kterých se uživatel může snáze orientovat v prostoru a s daným tématem efektivněji pracovat. Srov. Jörg DÖRING – Tristan THIELMANN (edd.), *Spatial Turn. Das Raumparadigma in den Kultur- und Sozialwissenschaften*, Bielefeld 2008.

13 *Digital humanities* – mapuje lidskou činnost v krajině prostřednictvím digitálních rekonstrukcí pomocí využití informačních technologií a jejich metod. Winfried SCHENK, *Historische Geographie*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 2011, s. 100. Srov. recenze Jaromír KARPÍŠEK, *Východočeské listy historické* 34, 2015, s. 90–95.

kteřé definují některé krajinotvorné procesy minulosti. Prvním modelovým příkladem je region Třeboňska. Robert Šimůnek zvolil za téma proměnu sídelní struktury regionu. Na konkrétních příkladech objasňuje obtíže středověké kolonizace bažinaté krajiny a proměnu sídelní struktury v důsledku budování velkých rybníčních soustav, jež vedly k zániku vsí (doložené kartografickou dokumentací). Kapitola ukazuje i regionálně podmíněná specifika, která v 18. století naopak vedla k zakládání nových osad. Vymezení proměn hranic třeboňského panství je znázorněno pomocí sídel zachycených bodovou metodou, což je zajímavou alternativou k tradičnější liniové metodě. Jde o metodu, jak přehledně zobrazit veškeré proměny v jednom listu mapy.¹⁴

Autor rovněž zkoumá vývoj dopravních komunikací a pozemkovou parcelaci (odráží se např. v majetkových sporech) a dokládá to řadou kartografických a ikonografických pramenů. Na podobné pramenné základně jsou postaveny podkapitoly věnované vývoji kulturní krajiny – s důrazem na vývoj jejího hospodářského využívání, tvorbu rybníků nebo na konstituování sakrálních staveb v jejich umístění a symbolice. Metodicky je pozoruhodná práce s půdorysy sídel,¹⁵ plochami rybníků nebo způsob definování významu místních jmen.¹⁶ V závěru autor přináší cenné postřehy k ochraně a využití hodnotných biotopů této jedné z mála biosférických rezervací na našem území.

Eva Chodějovská představila další modelový příklad v podobě Broumovska. Region definovala pomocí digitalizovaných starých map; do podoby barokní krajiny dává nahlédnout zejména vojenské mapování. Na rozdíl od Třeboňska je Broumovsko prostorově stabilněji definovatelným regionem. Projevuje se to na možné realizaci přehledu vrstev digitalizovaných starých map i na přehledovém grafu vývoje obyvatelstva. Sídelní struktura regionu je detailně popsána a následuje její prostorové zobrazení v podobě starých map a vyobrazení horizontu. Tím je čtenáři zprostředkováván dobový pohled na kulturní krajinu doby baroka. Vložené mapové listy nejsou pouhými přílohami, ale pomáhají aktivně utvářet obsahovou stránku textu (např. v případě definice hranic panství nebo politického okresu). Autorka se na počátku zamýšlí nad důvody a charakterem dějinných procesů, které z Broumovska učinily periferii. Zároveň věnuje velký prostor vývoji Broumova jako přirozeného centra regionu, byť pro 19. a první polovinu 20. století hovoří o dvou centrech regionu (českém v Polici nad Metují a německém právě v Broumově).

Vývoj města Broumova je kromě map a plánů zachycen prostřednictvím ikonografických pramenů (veduty, malované obrazy a pohlednice, ale i o moderní fotografie), což umožňuje srovnání stavebního vývoje města v jeho různých historických etapách. Centrální polohu Broumova dokládá hvězdčovitá síť silnic směřujících do okolních obcí, kde významné dominanty tvoří právě barokní kostely. Výhodou periferie bylo zachování půdorysů sídelních míst, jež se v moderní době nerozrůstala. Sídla tak zůstala půdorysově téměř nezměněná, doplněná o aleje, křížové cesty a další krajinotvorné prvky, které pomáhají pochopit charakter komponované barokní krajiny.

14 Tímto způsobem není vymezeno pouze Třeboňsko, ale i ostatní regiony. Srov. s. 130, 263.

15 Podrobnosti k problematice městských sídel s četnými odkazy na další literaturu: Winfried SCHENK, *Historische Geographie*, s. 42–44.

16 Srov. Tamtéž, s. 21–25.

Poslední modelový příklad reprezentuje městská krajina Prahy v podání Evy Semotanové. Praha měla v minulosti ve vztahu k ostatním městům Českého království a Evropy vůbec až atypickou velikost. Publikace přibližuje město ve vazbě na okolní krajinu a provádí detailní rozbor městských složek (náleží k nim i vodstvo či reliéf krajiny). Současně přibližuje historický vývoj hlavy království na jeho urbanistické dynamice. Nejdůležitější etapou vývoje Prahy je středověké založení Nového Města, později expanze města do volného prostoru po zbourání hradeb v industriální éře.

Vztah města a okolí je tu zachycen pomocí kartografických pramenů, resp. kvůli jejich množství je spíše odkazováno na jejich existenci v archivních fondech a nových atlasových dílech.¹⁷ Proměnu krajiny v okolí města (resp. měst) 19. století ukazují nejen kartografické prameny, ale i popisy okresů v operátech pro jednotlivé katastry. V kombinaci s vojenským mapováním zachycují stav před bouráním hradeb a následné změny, které probíhaly v prostorové podobě města již v průběhu jejich odstraňování. Modely vojenského mapování zachycují také proměnu podoby krajiny, která přecházela v důsledku masivní zástavby rozlehlých území ze zemědělské či příměstské v urbanizovanou industriální plochu.

Proměna krajiny je reflektována i prostřednictvím současných toponym, která mnohdy odrážejí minulou vizuální nebo funkční podobu krajiny. Detailní popisy města a okolí pomocí pohlednic dosud nezastavené krajiny ukazují v kombinaci s mapami, vedutami a plány překotnou dynamiku vývoje, kterou město a jeho okolí prodělalo během několika desetiletí na přelomu 19. a 20. století. Nejvíce je patrný především růst zástavby a regulace vodních toků. Funkční proměna částí města je ukázána na přesunu výrobních odvětví do nově vznikajících průmyslových čtvrtí v okolních obcích (Žižkov, Karlín, Holešovice, Smíchov a další). Procesy proměny města a jeho okolní krajiny, které započaly bouráním hradeb v sedmdesátých letech 19. století a skončily vznikem tzv. Velké Prahy roku 1920, jsou ukázány ve funkční i prostorové rovině.

Přínos recenzované publikace spočívá v přehledné ukázce východisek historicko-geografického výzkumu a jeho směřování. Nejvíce je to patrné při užití a kombinaci různých typů pramenů. Čtenáři je krajinný výzkum představen třemi různými způsoby, přičemž vybrány byly tři zcela odlišné regiony s rozdílným historickým vývojem i typem kulturní krajiny. Publikace byla postavena na vyvážené kombinaci tradičních písemných, ikonografických a kartografických pramenů, v níž jsou si všechny typy pramenů navzájem rovnocenné. Závěr nabízí východiska pro využití výsledků historicko-geografických výzkumů v praxi a nastiňuje podstatné otázky o osudech reliktů historických krajin. Práci s publikací usnadňuje důkladný rejstřík a rozsáhlý seznam literatury. Publikace vede svou koncepcí a podnětným způsobem zpracování nejen k zamyšlení, jak s různými typy pramenů pracovat; ale může být také inspirací pro samo určení, jak vývoj kulturní krajiny pojmut a tematicky zpracovat.

Jaromír Karpíšek

17 Srov. výše pozn. č. 11 k atlasové tvorbě, z níž nejdůležitější je pro tento případ: *Historický atlas měst České republiky*, kdy z 28 svazků vydaných do roku 2015 jsou 3 svazky věnovány pražským předměstím a dva další jsou v blízké budoucnosti plánovány; důležité je nejnovější syntetizující dílo *Akademický atlas českých dějin*.

Eva SEMOTANOVÁ a kol.

Kladsko. Historickogeografický lexikon

Praha–Kłodzko–Wrocław 2015, Historický ústav AV ČR (= Opera Instituti historici Pragae, řada/series A – Monographia 53), 316 s., ISBN 978-80-7286-240-5.

Kladsko, specifický region ve střední Evropě, nacházející se od konce druhé světové války na území Polska, příslušel v minulosti několika různým zemím, přičemž nejdelší dobu – od středověku (s výjimkou let 1278 až 1290) až do roku 1742 (resp. 1763) – byl součástí Českého království, poté Pruska a Německa. Právě historický vývoj, ale i přírodní podmínky přispěly k formování výjimečného společenského a kulturního charakteru této oblasti, která dnes tvoří Euroregion Glacensis, jež zahrnuje i české a polské příhraničí. Příslušnost k různým zemím pak vedla ke vzniku různých jazykových variant místních názvů lokalit (toponym), na které (a jejich potřebu převést je do současné podoby) narazí každý, kdo se tímto regionem zabývá. I na ně se zaměřil historickogeografický lexikon vydaný Historickým ústavem Akademie věd ČR ve spolupráci s polskými kolegy. Klade si za cíl přispět i k prohlubování soudobé kladské regionální identity, kladského kulturního dědictví a v souvislosti s Euroregionem Glacensis i regionální identity evropské. Inspirací se mu stal svazek z německé lexikografické řady *Handbuch der historischen Stätten*, věnovaný Čechám a Moravě.¹

Kniha se skládá ze dvou základních oddílů – úvodních textových pasáží (s. 5–67) a vlastní lexikografické části s přílohami (s. 69–276). Základní informaci o historickém místopisu Kladska a bádání o něm a zejména o historických pramenech k němu podává Eva Semotanová (s. 9–28), která postupně představuje důležité prameny úřední (Berní rulu z let 1653–1654 a Pruský pozemkový katastr z roku 1865) a vyprávěcí (počínaje Kosmovou kronikou po konec 18. až počátek 19. století), dále osobní zápisy, paměti, vzpomínky nebo korespondenci, turistické průvodce, prameny kartografické (od 16. po 20. století) i ikonografické.

Identitou Kladska v historickogeografickém přehledu se zabývají Petr Osoba, Pavel Chromý a Zdeněk Kučera (s. 29–47), a to na základě teorie finského geografa Anssi Paasiho o tzv. procesu institucionalizace regionu, jehož vyjádřením je i silná regionální identita spojená s určitou autonomií. Postupně tak autoři seznamují s přírodními podmínkami, počátky osídlení a formování regionu, vznikem Kladského hrabství a jeho příslušností k Českému království, stejně jako s pruským a německým obdobím kladských dějin a konečně s připojením k poválečnému Polsku. Opomenuty nejsou ani symboly Kladska, mezi něž je začleněn především název a znak, ale i výrazné krajinné dominanty (Hejšovina, Králický Sněžník) a významná místa či památky (Vamberžice, tvrz ve městě Kladsko, aj.), stejně jako tzv. „Kladská růže“ – rostlina upolín evropský. Zejména v souvislosti s Euroregionem Glacensis jsou zmíněny také kladské regionální instituce, ochrana přírody a kulturních památek, muzea, sdružení a periodika.

Třetí text od Jaroslava Malického přibližuje proměnlivé osudy kladských zeměpisných jmen, především místních (s. 49–67), v nichž se odráží vývoj regionu, ale i další vlivy (nářečí, prostředí, styl a tematika, míra ustálenosti a kodifikace, apod.). Přesvědčivě je přítom

1 Joachim BAHLCKE – Winfried EBERHARD – Miloslav POLÍVKA (edd.), *Handbuch der historischen Stätten*, Stuttgart 1998; TITÍŽ (edd.), *Lexikon historických míst Čech, Moravy a Slezska*, Praha 2001.

doloženo působení nacionálních a politických vlivů a podřízení výsledků historického bádání potřebám národního společenství zejména v době po první světové válce, kdy byly názvoslovné argumenty používány k podpoře teorie o vnitřní německé kolonizaci či o polském osídlení, ale současně i pro posílení českých nároků na kladské území. Po druhé světové válce byla naopak vytvářena polská jména, která rekonstruovala originální podobu jmen českého původu, nebo zcela nahrazovala jména původu německého, aniž by vždy uchovávala kontinuitu z dřívější doby, jen část zachovala formální prvky německých pojmenování. Nová doba s novým osídlením přinášela i novou identitu regionu, kterou měla potvrdit právě nová jména.

Nejrozsáhlejší část knihy pochopitelně zaujímá lexikografická část, která obsahuje 246 samostatných hesel z celého regionu Kladska v jeho historickém rozsahu, tj. lokality nacházející se dnes na území Polské a České republiky. Kromě obcí a vsí (resp. v Polsku gmin a sołectew) či měst byly zařazeny i jejich místní části a také historicky významná místa jako hrady a zříceniny a dále významné fyzickogeografické lokality, tj. řeky, pohoří a jejich vrcholy, a nejvýznamnější chráněné oblasti. Hesla jsou rozdělena do dvou částí – pro polské (powiat kłodzki, s. 77–219) a české (Broumovský výběžek a jeho zázemí, s. 221–245) území. Jejich autory jsou Tomáš Burda a Jiří Martínek, kteří také připojili stručné úvodní poznámky a vysvětlení struktury hesel (s. 69–70). Každé z nich obsahuje jazykové varianty názvu (polský, český a německý, případně i latinský – u lokalit na území ČR je předržena čeština) a informaci o správním začlenění lokality, zeměpisné souřadnice (tj. zeměpisnou šířku a délku – GPS), nadmořskou výšku a popis polohy, stručné dějiny lokality a případně údaje o významných osobnostech s ní spojených, nakonec také základní informace o ekonomice a památkách a kultuře; alespoň u některých hesel je připojena i základní literatura.

Do knihy byly zařazeny také tabelární přehledy změn počtu obyvatel pro vybraných dvacet lokalit z polské a deset z české části Kladska (s. 247–251), zpracované Tomášem Burdou, Jiřím Martínkem a Evou Semotanovou na základě internetových zdrojů (mj. ze sčítání lidu); vyplývají z nich především koncentrační procesy obyvatel spojené s vyliďňováním menších sídel. Velmi cennou součástí knihy představuje seznam zeměpisných jmen (s. 253–276), sestavený Evou Semotanovou, a to abecedně v pořadí polsko-česko-německém, česko-polsko-německém a německo-polsko-českém, vždy odděleně pro část polskou (powiat kłodzki) a českou (Broumovský výběžek). Tyto seznamy, aktualizované na základě nejnovějších zdrojů (zejm. nevydané práce z roku 2014 *Nazwy miejscowości ziemi Kłodzkiej, Obszar obecnego Powiatu Kłodzkiego*, zpracované Joannou Jaremczyk a revidované Stanisławou Sochackou, Tadeuszem Biedou a Ryszardem Gładkiewiczem) představují neocenitelnou pomůcku pro každého, kdo bude postaven před úkol převést někdejší názvy na dnešní podobu, a to zejména v případě německých jmen, resp. českých pro polskou a polských pro českou část, tedy názvů, podle nichž nejsou řazena hesla v lexikografické části knihy. Antikvovat tak bylo možno dosud využívanou poválečnou práci Stanisława Rosponda,² z níž vycházejí i rejstříky v edici kladské Berní ruly.³

2 Stanisława ROSPOND, *Słownik nazw geograficznych Polski zachodniej i północnej: według uchwał Komisji Ustalania Nazw Miejscowych pod przewodnictwem Stanisława Skorowskiego*. Cz. 1: Polsko-niemiecka. Cz. 2: Niemiecko-polska. Uzupełnienia, Wrocław 1951

3 *Berní rula 34 – Kladsko*, ed. Marie RYANTOVÁ, Praha 2007.

V knize nechybí seznam použitých pramenů a literatury jak k úvodním kapitolám, tak k lexikografické části (s. 277–292), seznam zkratk a seznam vyobrazení (s. 293–296), vypracované Evou Semotanovou, přičemž zejména reprodukce kartografických a ikonografických pramenů představují vítané doplnění textu. Nezbytností vzhledem k tématu jsou také resumé v anglické, polské a německé verzi (s. 299–311).

Kniha *Kladsko. Historiografický lexikon* spojuje výsledky výzkumu historiografického, historicko-geografického i regionálně-geografického, a plní tak hned několik rolí: vedle historiků, zabývajících se regionem Kladska či jeho částí v minulosti, a geografů, sledujících tuto oblast v současnosti, může být užitečná i pro další zájemce ryze z hlediska cestovního ruchu nebo turistiky a poskytovat řadu dalších údajů. Pro identifikaci kladských toponym pak představuje dosud nejaktuálnější a nepřesnější zdroj.

Marie Ryantová

Historický atlas měst České republiky, svazek č. 27 – Sušice

Vědecký redaktor Robert ŠIMŮNEK. Autorský kolektiv:

Jan Lhoták, Martin Pták, Eva Semotanová, Robert Šimůnek.

Praha, Historický ústav AV ČR 2014, 20 + XV s. textu, 41 mapových listů,

ISBN 978-80-7286-229-0.

Od období let 1995–1997, kdy vyšly první svazky Historického atlasu měst České republiky (dále HAM ČR), věnované Litoměřicím, Pardubicím, Českým Budějovicím a Děčínu,¹ se tyto atlasy podařilo vydat do svazku pro město Sušici úctyhodný počet dvaceti sedmi českých a moravských měst.² Většina svazků HAM ČR (s výjimkou Chrudimi, Chomutova, Prahy – Královských Vinohrad a Kadaně) se dočkala i anotací, zpráv a recenzí na stránkách odborných sborníků a periodik.³

Vznik historických atlasů evropských měst iniciovala Mezinárodní komise pro dějiny měst. Jejich účelem je obohatit srovnávací studium dějin měst a shromáždit materiál pro hlubší poznání urbanizačního procesu v Evropě. Atlasy mají jednotnou základní koncepci, vypracovanou v letech 1967–1968. V každém z nich by měly být publikovány minimálně tři plány daného města (z předindustriálního období počátku 19. století; z konce 19. století a ze současnosti), které mohou být doplněny dalšími obrazovými a mapovými materiály. V sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století začaly svazky historických atlasů měst vycházet ve Velké Británii, Německu, Rakousku, Nizozemsku, Dánsku, Finsku, Francii,

1 Jejich soubornou recenzi s cennými postřehy uveřejnil František HOFFMANN, *Nad prvními svazky Historického atlasu měst České republiky*, Časopis Matice moravské 117, 1998, s. 477–486.

2 Společné úvody ke svazkům historického atlasu č. 1–5, 5–10, 11–20 a 21–25 jsou přístupné na webové stránce <http://www.hiu.cas.cz/cs/mapova-sbirka/historicky-atlas-mest-cr/charakteristika.ep/> (citováno 7. 3. 2015). Dále srov. Eva SEMOTANOVÁ, *Historický atlas měst České republiky 1994–2012. Výsledky, zkušenosti, perspektivy*, Historická geografie 36/1, Praha 2010, s. 150–155.

3 Údaje o těchto recenzích jsou připojeny k citacím jednotlivých svazků v bibliografické databázi Historického ústavu Akademie věd České republiky v. v. i. (<http://biblio.hiu.cas.cz/>).

Irsku, Itálii a Švédsku. V Československu vyvrcholily přípravy na tvorbu historického atlasu měst v roce 1980, kdy se zrodila maketa svazku, věnovaného Litoměřicím. Dál ale do roku 1989 projekt nepokročil. Na nové základy byla postavena koncepce HAM ČR v roce 1994 a jeho propozice jsou dílem především Evy Semotanové a Josefa Žemličky.⁴

Svazky HAM ČR se skládají z textové a kartografické části. Textová část je věnována historii dané lokality a obsahuje komentáře k mapám a vyobrazením. Materiály, shromážděné v kartografické části, se dělí na reprodukční a interpretační. Řazení mapových listů je tematicko-chronologické. První tematický okruh tvoří reprodukce částí historických map Čech a Moravy, zachycujících širší okolí města, a kartografických podkladů, dokumentujících jeho vlastní územní vývoj a výhledy rozvoje ve zveřejněných územních plánech. Za nimi následuje další ucelený soubor kolmých leteckých snímků města. Třetí tematický celek je vyhrazen interpretačním materiálům (digitálním modelům vybraného kartografického materiálu a rekonstrukčním mapám) a v posledním jsou soustředěny barevné reprodukce obrazů, vedut a dobových pohlednic. Součástí každého svazku je rovněž soupis literatury k dějinám příslušného města. I když bývá označován jako „výběrový“ či „základní“, u většiny měst se jedná o jejich nejrozsáhlejší publikovanou bibliografii.

Titulní stranu sušického 27. svazku v standardních okrově žlutých deskách zdobí, jak je pro HAM ČR typické, černobíle provedený městský znak a vyobrazení Sušice – pohled od západu z roku 1822. Textový popis historického a územního vývoje Sušice doprovází 74 příloh a fotografií v černobílém tiskovém provedení (s. 1–20). Další volné dvojlisty, tištěné petitem, obsahují nejprve podrobný seznam map, plánů a vyobrazení (s. I–V). Jednotlivé položky tohoto seznamu kromě údajů o uložení a rozměrech předloh, autorech jejich reprodukcí a tvůrcích rekonstrukčních map přinášejí doplňující poznámky. Ty mají podobu podrobného komentáře, prohlubujícího rámcový výklad v textové části. Zbytek dvojlistů vyplňuje německý a anglický překlad stručnější verze úvodního textu a základních identifikačních údajů ze seznamu map, plánů a vyobrazení (s. V–XV). Kartografická část sušického svazku se skládá ze 41 mapových listů, obsahujících převážně barevné fotografie map, plánů a obrazových materiálů a příloh. Jejich předlohy poskytlo 18 institucí.

Pod úvodní textovou částí sušického historického atlasu jsou podepsáni tři autoři – Jan Lhoták, Martin Pták, Robert Šimůnek. Ti se spolu s dalšími třinácti kolegyněmi a kolegy podíleli i na výběru kartografických příloh a komentářích k nim. Základní bibliografii k dějinám Sušice sestavil Jan Lhoták. Úvodní část je rozčleněna do jedenácti kapitol, sledujících proměny Sušice od jejich počátků do současnosti.

Sušice byla na místě staršího osídlení (zachyceného archeologickými výzkumy již od 11. století) založena v období vlády Václava II. v poslední třetině 13. století. V roce 1322 povolil král Jan Lucemburský výstavbu městské hradby. Původní městský areál byl vytyčen na levém břehu Otavy při soutoku s potokem Roušarkou okolo náměstí o rozměrech 74 na

⁴ Genezi historických atlasů evropských měst, zrod HAM ČR a jeho koncepci popsala Eva SEMOTANOVÁ, „*Historický atlas měst České republiky se představuje*“, Historická geografie, Miscellanea, Praha 1997, s. 380–383; dále srov. TÁŽ, *Historický atlas měst – evropský projekt ke srovnávacím dějinám městských aglomerací*, Seminář a jeho hosté II. Sborník příspěvků k nedožitým 70. narozeninám doc. dr. Rostislava Nového, Documenta Pragensia 23, Praha 2004, s. 325–342.

182 metrů v ose sever – jih. Město oválného půdorysu s kostelem sv. Václava bylo obeháno dvojitým pásem hradeb s vodními příkopy. Opevnění doplněné ve druhé polovině 15. století je zajímavé skutečností, že zde bylo preferováno využití dvojitého vodního příkopu, širokých parkánů a dnes zaniklých dřevěných srubů, před mohutností zděné hradby a věží nebo bašt.

Vlastní ohrazené město doplňovala ještě předměstí – Hořejší předměstí za Říšskou branou, Dolejší za Pražskou branou při cestě na Prahu, pravobřežní předměstí s kostelem Nanebevzetí Panny Marie za mostem přes Otavu (Nuželice, které mohlo být předlokační osadou). Před mostem na levém břehu Otavy bývala Klášterní brána. Středověké a raně novověké Sušici jsou věnovány čtyři mapy, reprodukce ikonografického charakteru a tři interpretační zpracování. Další kapitoly z historie Sušice sledují významné mezníky jako počátky institucionálního města, Sušici v době husitské revoluce, konjunkturu města v 16. století, třicetiletou válku a pobělohorské období s výstavbou kapucinského kláštera a dominantní poutní kaple nad městem, katastrofu roku 1707 (velký požár města) a její následky v 18. století. Kapitola ve znamení industrializace a spolkového života (1839–1918) zahrnuje rozvoj sirkařského průmyslu a stavbu železnice i výstavbu veřejných budov. Kapitola Letovisko a horské klimatické místo (1918–1947) zahrnuje rozvoj města s výstavbou nové čtvrti Burynka, s oceněním úsilí starosty Jan Seitce (1892–1944) a architektů Freiwalda a Böhma. Kapitola socialistická Sušice (1948–1989) se zaměřuje na výstavbu sídliště a rozšiřování průmyslových staveb SOLO, poslední kapitola ukazuje vývoj po roce 1989, současnou výstavbu, územní plány a možnosti směřování Sušice do budoucna.

Nejvíce obrazového a kartografického materiálu je zaměřeno na období necelých sto padesáti let, v němž se Sušice stala letoviskem a tak zvanou „bránou Šumavy“. Během této doby se zásadním způsobem změnila tvářnost města. Průmyslové areály v kombinaci s reprezentativními veřejnými budovami, z nichž některé vynikají vysokou architektonickou hodnotou, vtiskly Sušici osobitou urbanistickou atmosféru zasazenou do dramatické podhorské krajiny, obohacené tokem řeky Otavy. Prostorové vztahy mezi původním městem a novým osídlením zřetelně objasňuje čtveřice svislých leteckých snímků na mapových listech č. 29–32. Všechny mají stejný územní rozsah a ukazují Sušici s okolní volnou krajinou v roce 1951, začínající bytovou výstavbu v roce 1973, její rozšíření v letech 1994 a 2011. Obdobnou vypovídací hodnotu mají i srovnávací negativní plány a digitální modely území starého a nového na mapovém listu č. 34 – mapa 43a, 43b a vývoje krajinného reliéfu v tomto území na mapovém listu č. 34 – mapa 43c, 43d.

Samotný text a komentáře k obrazovým a mapovým reprodukcím jsou zpracovány s pečlivostí a precizností, jež se u jednotlivých svazků HAM ČR stává tradicí. Je pouze škoda, že nebyly doplněny další rekonstrukční mapy, které některé historické atlasy obsahují, jako je třeba mapa městského majetku nebo vývoje církevní organizace okolí Sušice.

Koncepcí zpracování, bohatým kartografickým a obrazovým materiálem (některé veduty a mapy jsou zveřejněny poprvé), objasněním prostorových vazeb města k nové výstavbě a dokumentace regulačních plánů, územních plánů a studií důležitých pro vývoj a směřování města, je recenzovaný svazek HAM ČR Sušice po všech stránkách úspěšným příspěvkem pro oživení historické paměti města. Kromě toho také otevírá před historickou

geografií možnost nového badatelského tématu: promyslet, jak s použitím typově stejné
pramenné základny plošně zdokumentovat další města jihozápadních Čech, jako blízkých
Horaždovic, Klatov, Strakonice, případně některých menších sídel v regionu. Ty by si
podobnou regeneraci své historické paměti nepochybně zasloužily také.

Jaroslav Pachner

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Obecné

Karel SCHELLE – Jaromír TAUCHEN –
Karolina ADAMOVÁ – Antonín LOJEK
Velké dějiny zemí Koruny české.
Tematická řada. Stát
Praha, Paseka 2015, 652 s.,
ISBN 978-80-7432-652-3.

Nejnovější svazek tematické řady Velkých dějin zemí Koruny české vyšel pod vedením čelného znalce právních dějin, zkušeného autora mnoha kompendií a encyklopedií, Karla Schelleho. Dalším členem autorského kolektivu byl jeho žák, odborník na německé právní dějiny, dějiny protektorátního práva Jaromír Tauchen. Schelle a Tauchen představují zkušenou autorskou dvojici a do recenzované syntézy přispěli částí „Stát od roku 1848“. V nedávné době spolu například napsali „Vývoj konstitucionalismu v českých zemích“ a „Státoprávní vztahy českého státu a římskoněmecké říše ve středověku a jejich důsledky pro další vývoj“. V současnosti oba editují rozsáhlý projekt „Encyklopedie českých právních dějin“. Další členka autorského týmu Karolina Adamová se vedle právních dějin specializuje též na politologii. Spolu s Antonínem Lojkem připravila kapitoly o vývoji státu do roku 1848. Syntéza nazvaná „Stát“ shrnuje vývoj státoprávní problematiky v historicko-politických souvislostech. V první části je popsán vývoj českého státu od nejstarších dob do revoluce let 1848–1849, a to od středověkého a novověkého státu ve všech jeho podobách,

od středověkého pojetí, přes stavovskou monarchii až k absolutismu. Druhá část se věnuje modernímu státu, který vznikl po roce 1848, a vývoji k občanské společnosti. Analýza je rozdělena na tři hlavní etapy – dobu podunajské monarchie, meziválečného Československa a komunistické diktatury. Podrobný výklad je doveden až k roku 1992.

Kniha je pojata jako odborná monografie s vědeckým aparátem včetně poznámek, jmenného rejstříku a rozsáhlého seznamu použitých zdrojů. Ten však bohužel není rozdělen na prameny osobní povahy, institucionální prameny a odbornou literaturu. Autoři navázali na své dosavadní studie a opřeli se též o současné české historiky právních a politických dějin. Z cízích autorů navázali především na rakouské a německé historiky jako jsou Detlef Brandes, Thomas Olechowski či Helmut Rumpler. Publikaci doplňuje kvalitní obrazový materiál, čtenáři například mohou ocenit barevné obrázky k vývoji státního znaku.

Kniha přináší základní informace k celému vývoji českých státních dějin, věnuje se teorii i výkladu základních termínů a popisuje především vývoj státních institucí. K velmi kvalitním pasážím patří výklad ústavního vývoje od 19. století do současnosti. Syntéza dějin státu výborným způsobem rozšiřuje tematickou řadu Velkých dějin zemí Koruny české, která je jedním z nejpозорuhodnějších a nejkvalitnějších českých edičních počínů přelomu 20. a 21. století.

František Stellner

Josef MATUŠEK – Alen MATUŠEK
*České stopy v Chorvatsku. Biografický
slovník významných osob původem
z českých zemí a příslušníků české
menšiny, I–II*

Daruvar, Jednota 2015,
221 + 180 s., ISBN 978-953-6607-92-1.

Kulturně velmi aktivní krajanská komunita v Chorvatsku, která sídlí převážně ve slavonském městě Daruvaru a jeho okolí, vydala dvousvazkové encyklopedické dílo, které dokládá překvapivé sociální rozpětí a vitalitu české menšiny v této balkánské zemi. Práci na slovníku zahájil a velkou část podkladů shromáždil někdejší profesor na pedagogické akademii a ředitel českého nakladatelství Jednota Josef Matušek (1920–2003) a dovršil ji jeho syn Alen, muzikolog, který působí jako pedagog, novinář a publicista v Záhřebu. Je to mimořádné dílo, které podává názorné svědectví nejen o kulturním a společenském životě jedné ze zahraničních minorit, ale také o zásadním významu této krajanské komunity v česko-chorvatských vztazích.

Josef Matušek byl ve druhé polovině 20. století bezesporu nejvýznamnější osobností české menšiny v Chorvatsku, člověkem, který dokázal prosadit své badatelské zájmy v oboru historie a literární vědy v prostředí slavonského venkova. Zvládal publikovat původní vědecké studie i při neobyčejném zatížení pedagogickou, organizační a redakční prací ve prospěch menšinového prostředí. Současně projevoval cílevědomé dokumentaristické snahy, mj. při shromažďování pramenů a zpráv o širokém spektru osobností z vlastní menšiny, ale také z oblasti česko-jihoslovanských vztahů. Jak naznačovala jeho článková tvorba, směřoval k vytvoření biografického lexikonu, jaký v jiných poměrech připravují početné autorské a redakční

týmy. Dílo nestačil dokončit, ale zanechal rozsáhlé podklady, které se týkají Čechů v jihoslovanském prostředí, Jihoslovánů s českými vztahy a hlavně příslušníků české menšiny na území bývalé Jugoslávie.

Původně shromážděná látka byla natolik různorodá, že ji Alen Matušek nemohl pojmout jako zamýšlený Biografický slovník Čechů v Chorvatsku, neboť se v něm hojně objevují také Chorvaté a příslušníci jiných národností, a ku prospěchu věci neprovedl selekci na přísně etnickém principu. Nakonec do slovníku zařadil zhruba 1450 hesel, z nichž kolem 250 zpracoval nově, nezávisle na podkladech svého otce. Využil též ankety mezi krajanskými institucemi, ale část spolků se vůbec neozvala, část doporučovala stále nová hesla. Při uzavření abecední řady se tak ukázalo, že bude zapotřebí vydat ještě svazek s dodatky.

Při stanovení koncepce hesel Alen Matušek přihlédl k metodickému přístupu řady biografických lexikonů, sám však mezi svými vzory na prvním místě uvedl Biografický slovník českých zemí (BSČZ), vydávaný Historickým ústavem AV ČR. Takto zvolené schéma se v novém slovníku osvědčilo; vznikla hesla přehledně členěná, poměrně stručná, ale informující o hlavních životopisných datech, o díle a významu každé osobnosti, k čemuž jsou v přísném výběru připojeny bibliografické údaje. Od BSČZ se „České stopy v Chorvatsku“ liší tím, že zahrnují i žijící osoby, což je v daném případě ku prospěchu věci, neboť informace o nich dodávají knize vyšší míru aktuálnosti. Slovník vystihuje velmi pestrou škálu osobností z různých sociálních vrstev od aristokratů (výjimečně i panovníka) přes politiky, úspěšné podnikatele, veřejné činitele, intelektuály a umělce až po řadové menšinové pracovníky. Do chorvatského kontextu

uvádí osobnosti, které se zasloužily o poznání české menšiny (statistik Jan Auerhan, literární historik Jaroslav Nečas). Nepomíjí regionální historiky (Václav/Vjenceslav Herout, Jiřina Staňová) a jiné humanitní badatele, ale osobní heslo Josefa Matuška v abecední řadě nenajdeme; je skromně skryto až v samém závěru II. svazku (s. 155). Sotva lze pochybovat o tom, že právě bližší informace o něm budou patřit – i za hranicemi Chorvatska – k těm nejhledanějším.

Klasickým příkladem osobnosti, která pocházela z českých zemí (byť jen prostřednictvím předků) a významně ovlivnila chorvatskou kulturu, je August Šenoa (1838–1881), prominentní záhřebský spisovatel, pokládáný za vůdčí osobnost chorvatské literatury své doby. Totéž platí v oboru historiografie o Jaroslavu Šidákovi (Šidákovi, 1903–1986), zakladateli školy moderních chorvatských dějin na záhřebské univerzitě. Cenná jsou však také hesla věnovaná lidem méně známým, leckdy zajímavým v širším sociologickém pohledu. Na základě tohoto slovníku lze kupříkladu vystihnout rodiny, které více než v jedné generaci významně ovlivnily krajan-ský život – kromě Matušků to jsou Staňovi, Sakařovi-Stráníkovi, Šidákovi a další. Užitečné údaje poskytují hesla o osobách, které pocházely z Daruvarska, ale v rámci reemigrace po druhé světové válce se vrátili do Československa a zde se uplatnily ve veřejné či odborné činnosti (partyzánský velitel Josef Vojáček „Taras“, pozdější funkcionář Svazu protifašistických bojovníků, archivář Jiří Života a jiní). Poněkud problematické je zařazení osobností obecného významu, které se ve svém životě určitým způsobem dotkly chorvatských i českých dějin, ale u nichž je otázkou, zda skutečně patří do česko-chorvatských vztahů. Příkladem může být Zikmund Lucemburský, v jehož hesle jsou zaznamenány

konflikty se šlechtickou opozicí v Chorvatsku. To samo o sobě není na škodu, ale pokud se záběr slovníku tímto způsobem rozšířil, měli by být vedle posledního Lucemburka zahrnuti rovněž ti Habsburkové, kteří byli zároveň českými a chorvatskými králi, a tudíž měli se Zikmundem v tomto kontextu srovnatelné postavení. Pokud je zařazen Jan Zrinský ze Serynu, pak jde spíše o chorvatskou stopu v Čechách než naopak.

Toto je ovšem obecný problém biografických slovníků zaměřených na bilaterální vztahovou problematiku, jež má rozmanité podoby a velmi nesnadno se dá uchopit podle jednotného, přesně specifikovaného kritéria. Lze říci, že tu jde o biografický slovník osobností v širokém smyslu spjatých s česko-chorvatskými vztahy v minulosti. Pro krajan-skou komunitu mají význam všechna uvedená hesla, neboť vypovídají o kořenech jejich vztahů ke „staré“ i „nové“ vlasti. Z hlediska odborného využití jsou ovšem nejdůležitější hesla věnovaná příslušníkům české menšiny v Chorvatsku, neboť vycházejí z primárních zdrojů a poučení o nich je jinak zpravidla nedosažitelné.

Ačkoli se slovník obrací především do menšinového prostředí, není zatížen apologetickým charakterem, ale hodnotí zachycené osobnosti střídavě, někdy s kritickým nadhledem (například politika Ivana Palečka, který se v královské Jugoslávii vypracoval na chorvatského bána a poté ministra, ale v roce 1945 byl popraven partyzány).

Alen Matušek vykonal záslužnou práci, neboť bez jeho úsilí by bylo jedno z celoživotních děl klasika vitální české menšiny utonulo v zapomenutí. „České stopy v Chorvatsku“, doplněné obrazovými přílohami s portréty zachycených osobností, dosahují standardní úrovně a důstojně se začleňují do sítě evropských biografických slovníků.

Jaroslav Pánek

Středověk

Reinhard PAULSEN

*Schifffahrt, Hanse und Europa im
Mittelalter. Schiffe am Beispiel
Hamburgs, europäische
Entwicklungslinien und die Forschung
in Deutschland*

(= Quellen und Darstellungen zur hansi-
schen Geschichte, Neue Folge LXXIII)
Köln-Weimar-Wien, Böhlau Verlag 2016,
1079 s. s množstvím vyobrazení v textu,
ISBN 978-3412-50328-4.

Málokteré velké téma má tak rozsáhlou literaturu, jako je tomu v případě Hansy, středověkého hospodářsko-politického společenství měst ležících u Severního a Baltského moře, k němuž se průběhem doby připojila i některá města vnitrozemská. Hlavní titul knihy pochopitelně nadsazuje, ale i tak jde o mimořádně široký záběr autorův, který v podtitulu své téma přesněji vymezuje. V textové části, jež má přes sedm set stran, se probírá několik poměrně autonomních a tedy ne zcela kompatibilních témat. Vracení se nejen do raného středověku, nýbrž i do antiky a ovšem nezůstává při Hamburku. Nejdřív ale třeba říci něco o autorovi, který na sebe prozrazuje, že po studiu historie kolem roku 1970 odešel do praktického života v chemickém průmyslu, aby se vrátil počátkem tohoto tisíciletí a po letech obhájil v Hamburku disertaci s hansovní problematikou, kterou po úpravách předkládá. Její úvod zaujme doslova plamenným prohlášením proti nacionálně motivované historiografii s tím, že předkládaná práce skoncovává s termíny, jako jsou „Obereuropäer als Führungsmacht, als Leitkultur“ (s. 7) a vrací se k této tezi nejen deklarativně ještě ve vlastním textu.

Obsah lze stručně strukturovat – u vědomí, že se materie porůznu kříží – asi takto: úvodních padesát stran je věnováno s Hansou spojeným otázkám měnovým, cenovým, platovým a posléze přímo hamburským komorním účtům, které však nejsou představeny diplomatickými postupy. V přílohách je pak učiněn pokus o jejich tabelární vyhodnocení. První blok podává velmi užitečnou obecnou klasifikaci středověkých typů lodí pro přístavní a regionální provoz, v tom i lodí pro vojenské potřeby. Návažná stať (s. 119–259) pak sleduje typologii hamburských námořních lodí na pozadí tehdejšího, ale i výrazně staršího vývoje evropského, kurzoricky sahajícího až do antiky. Klade se důraz na jejich stavbu, při čemž Paulsen využívá porůznu zejména také obrazového materiálu včetně pečeti a mincí. Další oddíl nese název středověké evropské loďařství (s. 263–500) s tím, že úvodních sedmdesát stran je převážně věnováno Keltům a částečně i Frísům jakož i interpretaci antických textů, zejména Caesarových. Uvedená tematika je předmětem zájmu i v další kapitole, v níž se volně přechází do doby merovejské resp. návažné karolinské a ovšem také do interpretace středověkých ryze historiografických či literárních pramenů (Béowulf, Adam Brémský aj.).

Na to ale navazuje takřka sedmdesátistránková historiografická kapitola o německé vědecké produkci věnované Hanse od 19. století do současna, kde ve středu velmi kritického zájmu stojí zejména Fritz Rörig a Ahasver von Brandt v konfrontaci s Marxovým Kapitálem! A setkáváme se i s Hitlerovým Mein Kampfem (s. 518). Dostává se nám „poučení“ z politické ekonomie a středověkého „Drang nach Osten“, jehož strategie se skicuje. V kapitole nazvané Podmanění Východu, Lübeck a Hansa příslušné histo-

riografické reflexe pokračují. V duchu úvodem proklamovaného přístupu se závěrem knihy Paulsen věnuje sledování tzv. „ducha Hansy“ v současnosti, jež považuje za soudobý německý nacionalismus, tedy autorovými slovy za „meist friedlich präsentierte, subtile, deutsche Überlegenheitsideologie“ (s. 655). Argumentace pro nový způsob obecného bádání o dějinách uzavírá text v duchu úvodní proklamace knihy. Následuje stručnější německý a dvacetistránkový anglický souhrn, za nímž přicházejí důležité přílohy: tabelární pojednání o hamburských komorních účtech, tabulky o cenách, kupní síle, ale i další informace, zejména o lodích v citovaných již účtech, jakož i příslušných excerpcí, včetně Hansovního listináře. Vynalézavě se pracuje i s kartografickým materiálem, kde se setkáváme i s benátskou problematikou.

Rozsáhlý je seznam pramenů a literatury (ale není zmíněna žádná polská práce, ač je polská historiografie právě na tomto poli velmi aktivní, srovnej Zenon Nowak, Janusz Tandecki a další – není to také jistý druh „nacionalismu“?), ale chybí mi tu i práce německé: zejména Jürgen Sarnowsky a Stuart Jenks.¹ Po uzavření této voluminózní knihy je čtenář na rozpacích. Dovídá se tu sice mnoho užitečného, ale jako celek kniha působí roztržštěně, leccos se v ní kříží a postrádá pevnější strukturu, která by odpovídala tomu, co slibuje její hlavní titul.

1 Jürgen SARNOWSKY, *On the military orders in medieval Europe: Structures and perceptions*, Ashgate 2011; Stuart JENKS – Michael NORTH (edd.), *Der hansische Sonderweg? Beiträge zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der Hanse*, Köln 1993; Justyna WUBS-MROZEWICZ – Stuart JENKS (edd.), *The Hanse in medieval and early modern Europa*, Leiden – Boston 2012.

Rozsáhlé historiografické exkurzy, které zaplňují značnou část knihy, se do značné míry svou jednostranností míjejí účelem.

Ivan Hlaváček

Sabine PENTH – Peter THORAU (Hrsg.)

Rom 1312. Die Kaiserkrönung

Heinrichs VII. und die Folgen.

Die Luxemburger als Herrscherdynastie von gesamteuropäischer Bedeutung

(= Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters. Beihefte zu J. F. Böhm, Regesta Imperii 40)

Köln–Weimar–Wien, Böhlau 2016,

VI + 489 s. s řadou černobílých

vyobrazení a mapek v textu,

ISBN 978-3-412-50140-2.

I když tento sborník nesouvisí s jubileem Karla IV., neboť je výstupem z konference, která se konala před čtyřmi lety v Římě k jubileu římské korunovace jeho děda Jindřicha VII., je vhodným doplňkem k záplavě literatury karlovské. Zmíněnou korunovací v podstatě začal závrtný vzestup lucemburské dynastie. Ale existuje ještě další důvod na knihu upozornit, protože je třeba všimnout si v jejím podtitulku, že v ní jde i o důsledky Jindřichovy korunovace. Neboť z jedenadvaceti příspěvků se jich – nepočítám-li různé přesahy – dvě třetiny věnují převážně, ne-li výlučně, dobám návazným včetně éry Zikmundovy. Studie, které vycházejí z dílen mladší a střední generace německých, švýcarských, lucemburských, českých, francouzských, rakouských a italských historiků, jsou orientovány jak na osobnosti, tak na problémy související širě s výkonem jejich vlády jakož i s fungováním dvorského života po stránce personální, administrativní i kulturní. Jen

s dějinami umění se nesetkáváme, což ale při intenzitě současné uměleckohistorické produkce není třeba cítit jako újmu. Je také pochopitelné, že v řadě případů mohlo jít především o více či méně detailní přehledy badání. Jejich užitečnost není možno podceňovat právě proto, že podávají shrnutí široce rozptýlené literatury, při čemž u německých autorů či přesněji autorek imponuje jejich přihlížení k české, zejména moderní literatuře.

První část knihy přináší šest rozprav vázaných na Jindřicha VII. Z nich považuji za důležité zejména tři: Robert Antonín, *Der Weg nach Osten. Heinrich VII. und der Erwerb Böhmens für die Luxemburger*, relativizuje význam cisterckých opatů v otázce povolání Jana Lucemburského na český trůn a zdůrazňuje roli české šlechty. Michel Pauly, *Auf nach Rom! Materielle und militärische Vorbereitungen des Romzugs Heinrichs VII.*, líčí politické a materiální problémy, s nimiž se Jindřich vyrovnal v podstatě s úspěchem. Na to navazuje Knut Görich, jenž sleduje v širokém kontextu vlastní Jindřichovu korunovaci (s. 75–111).

V podstatně rozsáhlejší druhé části upoutá zejména stať znalce účetního materiálu Marka Mersiowského o v podstatě primitivních účtech a finančnictví Lucemburků. Doplňuje ho poznámkami o Karlu IV. a penězích Stefan Weiss. Bernd Fuhrmann skicuje hospodářskou situaci (českého) 14. století; tu je třeba opravit různá přehlédnutí v souvislosti Karla IV. s Prahou. Praha byla jistě metropolí Čech už před Karlem, i když jeho podíl na jejím rozvoji byl velký. Na Novém Městě nebyla „četná“ náměstí, ale tři a ovšem novoměstské obyvatelstvo netvořili „Böhmische Bewohner“, ale tschechische (vše s. 201). Tento termín autor užívá i v jiných, rovněž nepatřičných souvislostech. Ani citovaná literatura – na

rozdíl od jiných autorů – není tím, co by bylo dnes možno prohlásit za směrodatné. Fuhrmann dále brojí proti označení 14. století jako údobí krize.

Ellen Widder skicuje vztah Lucemburků k městům, Petr Elbel se vrací k věčnému tématu (císařských) residencí, v tomto případě Prahy a Budína. Činí tak s řadou itinerářových schémat a mapek a dle Gabriely Annas soupisem různých říšských sjezdů za Karla a jeho synů. Připojení Ruprechtových aktivit v tomto směru by schopnost výpovědi přehledu zvýšilo. Stati Wolfganga Haubrichse a Evy Schlotheuberové se věnují jazykovým a kulturně historickým otázkám. Christian Hesse sleduje transformaci elit v říši, Martin Kintzinger sleduje Lucemburky jako diplomaty a obráceně i diplomaty Lucemburků. Položil při tom důraz na osobnost Zikmundovu, ale stihl také učinit Václava IV. českým králem v roce 1378 (s. 403). Pierre Monet sleduje zevrubně Karlovu politiku prvního decennia jeho římské vlády, Amalie Fössel sňatkovou politiku Lucemburků a posléze jsou dvě rozpravy věnovány Zikmundu Lucemburskému a fenoménu Balkánu (Martin Clauss a Mihailo Popović).

Ivan Hlaváček

Kateřina PTÁČKOVÁ

Kateřina ze Sieny na cestě ke svatořečení

(= Monographica XIII)

Pardubice, Univerzita Pardubice –

Fakulta filozofická 2015, 213 s.,

ISBN 978-80-7395-943-2.

Autorka záslužně připravila o své jmenovkyni, která se dožila zřejmě pouhých třiceti tří let (1347, dle některých badatelů možná o deset více: 1337–1380) první větší a o prameny opřenu práci v češtině. Přináší tak ne

nedůležitý příspěvek k poznání spiritualit 14. století, nám dnes velmi těžko či zcela nepochopitelných. Ostatně i tehdejší doba se s nimi leckdy těžko vyrovnávala. Lze si představit, že autorka si musila obstarat rozsáhlé znalosti cizí, převážně italské literatury, o jejímž rozsahu si při významu svěťice nespécialista těžko může učinit určitější představu. Jedno jej ale přece jen napadne. Podíval jsem se na rozsáhlé heslo s poměrně hojnou bibliografií, jež laické mystičce, Kateřině Sienské, věnovala polská *Encyklopedia Katolicka* (sv. 8, Lublin 2000, sl. 993–1002). S jistým překvapením zjišťuji, že ta – včetně onoho hesla – se takřka zcela míjí s autorčinou desetistránkovou bibliografickou přílohou (ba vlastně se shoduje jen v citaci práce Dupré Theseidera). Není z toho třeba vyvozovat nic víc než tolik, že literatura o této svěťici je skutečně co do rozsahu nepřehledná a vlastně i nevládnutelná.

Snad ale bylo přece jen možno upozornit na edici českého překladu padesáti čtyř Kateřininých listů Karlem Vrátným s čtrnáctistránkovou předmluvou Reginalda M. Dacíka (Olomouc 1940). Ale jednu věc považuji za takřka trestuhodnou. Autorka totiž uvede nou knihu vydala o rok dříve italsky (což by trestuhodné nebylo, ba to lze považovat za chvályhodné), aniž by v české verzi na starší vydání upozornila. Může to plést tím spíš, že se tak stalo pod jejím dívčím jménem: Kateřina Čadková, *Caterina da Siena e le sue guide spirituali* (= Biblioteca dell'Istituto Ceco di Roma 3), Roma – Praha 2015.

Podstatné je důkladné vytěžení pramenového materiálu, invence a pochopení často velmi jemných nuancí mystiky. Už proto by bylo dobře, kdyby byla autorka položila alespoň rámcovou historiografickou kapitolku. Ptáčková si ovšem položila úkolem nastínit vývoj fenoménu působení Kateřiny

Sienské jak za jejího života, tak v následujícím 15. století až do jejího svatořečení. První pokus o ně je znám už z roku 1391 a jeho autorem byl i v českých dějinách se objevivší Raimund z Capuy, k naplnění pak došlo až v roce 1461 kanonizační bulou papeže Pia II.

První kapitola knihy popisuje život a okolí sienské laické mystičky, v němž velkou roli hraje její dominikánské prostředí, které této ženě bez jakéhokoliv vzdělání vytvořilo „mozkový trust“, jenž byl v podstatě zodpovědný za její proslulé listy (je jich dochováno 361!) a jehož členové ji také doprovázeli na cestách. Tyto ji také zavedly na místa nejvyšší, tedy až do Avignonu k papežskému stolci (který ovšem Kateřina jinak dost paradoxně považovala za „místo páchnoucí neřestí“; viz s. 152). Nicméně se pokoušela o jeho přesídlení do Říma, od něhož si slibovala změnu. Mám ovšem dojem, že krátkodobý přesun papeže do Věčného města v roce 1378 lze těžko považovat, jak se to někdy děje, za důsledek jejího vlivu.

Kateřina Sienská ostatně měla za svého života nejen okolí, jež jí bylo oporou, ale i „reptaly“, kteří ji a některé její politické snahy kritizovali (tak např. snahu o křížovou výpravu žen do Svaté země!). Ve skice druhého života, který se výrazně odlišuje od onoho jí žitého, se pak nutně postupuje podle středověkých schémat, která ovšem zdaleka ne vždy vycházela z reálného základu. Klade se zde důraz i na dominikánské terciářky, které sice vznikly až po její smrti, ale pod jejím nepochybným vlivem. Práci, kde si čtenář pár přehlédnutí snadno opraví, uzavírá osobní rejstřík, kde odkaz na Karla IV. zmiňuje jeho pobyty v Sieně, leč bez kontextu s Kateřinou, i když o ní císař při svém duchovním ustrojení zejména při pobytu na místě nějakou povědomost mít musel.

Ivan Hlaváček

Bernd POSSELT

***Konzeption und Kompilation
der Schedelschen Weltchronik***

(= Monumenta Germaniae Historica
Schriften 71)

Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2015,
LIII + 600 s. + 16 barevných příloh,
ISBN 978-3-447-10434-0.

Hrdinou této obsáhlé mnichovské disertace je Hartmann Schedel (1440–1514), lékař v Norimberku, humanista a kronikář, který vlastnil jednu z největších soukromých knihoven své doby. Do dějin se ale zapsal svou latinskou světovou kronikou z roku 1493, která byla současně přeložena i do němčiny. Stala se proslulou zejména svou grafickou výzdobou: s více než osmnácti sty dřevořezy a grafikami byla ve své době nejen jednou z nejdražších, ale i nejžádanějších knih.

Tomuto impozantnímu tisku byla už od 19. století věnována zasloužená pozornost, včetně několika faksimilových edic. Dosvědčuje to i více než čtyřicetistránkový soupis literatury, který autor knihy, Bernd Posselt, podává a jenž patří oběma jazykovým verzím díla, jakož i oběma ještě bezprostředně následným edicím. Ale stále je možno přinášet nové informace (i když historická cena Schedelova textu není valná), otázky a ovšem i odpovědi, neboť jde o dílo, které si zvýšenou pozornost pro velký vliv na společnost své i následné doby zaslouží. I když se přitom setkáváme i s autory z německé jazykové oblasti, je to hlavně německá věda, která tu hraje vůdčí roli. Nicméně je třeba konstatovat, že uvedená pozornost je svým způsobem jednostranná, neboť – jak konstatuje autor – se zaměřuje na vznik díla po technické stránce, na osoby působící kolem jeho vzniku či se věnuje otázkám knižně a knihovně historickým

a ovšem i uměleckohistorickým. Značný deficit bádání naopak autor spatřuje (s. 34) v textové analýze a interpretaci díla, aniž zdůrazňuje konkrétní otázky či vyzdvihuje její německou či latinskou verzi.

Schedel studoval medicínu v Itálii a tak není divu, že jeho kronika, která se drží dávného schématu šesti světových epoch, je závislá především na italských předlohách, které Posselt v stostránkové příloze zevrubně identifikuje. Mezi jejich autory dominuje člen řádu augustiniánů-poustevníků z Bergama a Schedelův současník, Giacomo Filippo Foresti. Třeba ale dodat, že dalším významným podkladem Schedelovi byly i spisy Aenea Silvia Piccolominiho, zejména také jeho *Historia Bohemica* (s jakýmsi zadostiučiněním lze konstatovat, že obě její moderní edice připravené českými badateli autor zná, i když v poznámkovém aparátu se to neobráží; pokud jde o českou literaturu lze říci, že *bohemia non leguntur* – z novějších autorů stačí zmínit Františka Šmahela a Marii Bláhovou).

Posselt sleduje ovšem nejen Schedelovy předlohy, ale zejména také jeho kompilační techniku a vybírá si pro detailní analýzu dva okruhy otázek. Jednak to je problematika biografii papežů (v roce 2012 vyšedší důležitá práce na toto téma od Dany Martínkové není ani zmíněna), i když nás bude více zajímat pozornost, kterou Posselt směřuje k typologii a modelům popisu měst. Ty uvozuje obecná charakteristika a tzv. humanistická chvála měst (zde lze s politováním zmínit, že velká stať o tomto tématu od Dany Martínkové zůstala bohužel v rukopisu). Vlastního popisu se dostalo celkem 71 městům, z toho v Říši 24, v Itálii 19 a zbytku světa 28. V něm ovšem dochází k propojení měst starověkých (včetně rozkótání Jeruzaléma) a středověkých (včetně

dobytí Konstantinopole resp. Damietty), mezi nimiž jsou i uherský Budín a polský Krakov. Ve skupině měst v Říši (v kronice jsou popisy rozptýleny, takže netvoří žádné uzavřené celky) přicházejí ovšem i Praha a Vratislav. Zdánlivě překvapivě chybí Cheb. Lze to ale vysvětlit nepochybně i tím, že až na výjimku Ulmu, Mnichova, Nisy a ovšem Norimberku, šlo vesměs o města (arci)biskupská. Detailněji Posselt sleduje Schedelovu recepci Forestiho. Pro Itálii je příkladem Janov, v Říši je těch konkrétních exkurzů více. Nejdříve jde o tři arcibiskupství s římskými kořeny (Trevír, Kolín a Mohuč), velkou pozornost ale autor věnuje i recepci Silvia Piccolominiho, který nabízí informace o Říši. Tu Posselt vybírá k detailnějšímu pohledu vedle Vídně a Bamberku zejména také Prahu (s. 313–325), kde ovšem Schedel přejímá celé pasáže z Silviova díla *Historia Bohemica*. Praha a Čechy, nikoliv ale Morava, přicházejí ostatně porůznu i na jiných místech Posseltovy knihy.

Závěrem ještě malý bohemikální exkurs. Ten by mohl mít více aspektů, na tomto místě jde jen o dochování této veleknihy v našich knihovnách a tedy o Schedelovu recepci v českém prostředí. Dle laskavé informace Kamila Boldana z Národní knihovny se jedná doslova o několik desítek exemplářů, které se nacházejí v našich knihovnách, což je nepochybně impozantní číslo. Toto dochování je ovšem různé kvality a i různé staré české pertinence. Zdaleka ne všechny exempláře totiž byly v českém držení už od počátku, ale o řadě z nich to lze předpokládat či přímo doložit. A protože dnes máme k dispozici řadu spolehlivých moderních fondových soupisů prvotisků (klíčová knihovna, totiž pražská Národní však takový soupis nemá), stálo by za to tento materiál z hlediska starých proveniencí utřídit. Zde mohou podle Petra Voita alespoň upozornit, že ze sedmi (!)

strahovských exemplářů, jak obou latinských, tak jednoho německého vydání, jeden exemplář vlastnil už Schedelův současník, českokrumlovský kaplan Bartoloměj Trnka, další nejméně od 17. století patřil českobudějovickým dominikánům a konečně třetí staropražskému měšťanovi Krocínu z Drahobejle (druhá polovina 16. století).

Že kniha obohatila výrazným způsobem naše vědomosti, je snad z výše uvedeného patrné více než dostatečně.

Ivan Hlaváček

Hermann GÖHLER

*Das Wiener Kollegiat- nachmals
Domkapitel zu Sankt Stephan in Wien
1365–1554*

Hrsg. von Johannes Seidl, Angelika Ende
und Johann Weißensteiner.
Wien–Köln–Weimar, Böhlau Verlag 2015,
646 s. + 18 barevných příloh,
ISBN 978-3-205-20092-5.

Důležitá kniha, čekala na své vzkříšení více než osmdesát let. Stalo se tak u příležitosti šestistého padesátého výročí existence dómské (původně kolegiátní) kapituly, založené Rudolfem IV., „obtížným“ zetěm Karla IV. Editoři se k jejímu vydání odhodlali až na několik drobných technických zásahů v pietní úpravě tak, že dílo ponechali zcela v původní formě, takže ani seznam literatury k uživatelské škodě neupozorňuje na novější literaturu. Do jisté míry tomu ale čelí desetistránkový přehled vnějších dějin této instituce a také stručným představením autora, který se stal obětí druhé světové války. Další formální stránky – snad s výjimkou terminologického glosáře – není třeba zmiňovat.

Důležitost prosopografických prací je sice nepochybná, všichni je užívají, ale málo-

kdy se jim dostává dostatečného ocenění. Nejdůležitější kapitule v zemi našeho jižního souseda se dostalo iniciativou Hanse Hirsche a ovšem prací člena vídeňského Institutu für österreichische Geschichtsforschung, Hermanna Göhlera zásadního obohacení. Vedle stručných sumarizací vlastních biogramů členů kapituly z hlediska sociálního i teritoriálního jde zejména o další uplatnění se jednotlivých členů kapituly ve službách rakouských vévodů a posléze římských králů z habsburského rodu, a to zejména v souvislosti s jejich kancelářskými resp. příležitostně i duchovními funkcemi. Dojde přitom i na některá pozorování právně historického charakteru. Prosopografie sama věnuje pozornost zachycení všech relevantních údajů, které mohou hrát úlohu při posuzování významu konkrétních osob. Je pochopitelné, že jednotlivé biogramy mají v důsledku kolísavé šíře pramenů různý rozsah, i když autorův záběr je impozantní. Göhler pracoval zejména s domácími kapitulními, často (dodnes) nevydanými prameny.

Řadu zahajuje celkem čtrnáct biogramů kapitulních proboštů a dvou správců v době vakantního stavu. Základ pak tvoří 375 biogramů kanovníků kapituly zpravidla s hojnými citacemi originálních pramenů (tak zejména z účetních dokladů, ale i nekrologií, univerzitních matrik ale ovšem i dalších). Dle možností končí se až ukládáním příslušných jedinců k věčnému spánku, i když málokdy bylo možno podat i popis náhrobníku, tak jako to bylo lze u Přemka Těšínského (č. 242, † 1493, pohřben ve farním kostele v Mödlingu). Českého čtenáře zajímají ovšem bohemika, která jsou poměrně četná, i když někdy jde o okrajové údaje. Co je ale třeba zdůraznit je, že autor používal i českou literaturu. Mám tu na

mysli Podlahovu Series členů pražské kapituly či některé práce Kaprasovy. Pro nás je bezprostředně zajímavé zalistovat rejstříky: dvěma osobními (podle křestních jmen a podle predikátů či místa), ale zejména místním. V různé vypovídací síle a kvantitě se setkáváme celkem s dvanácti českomoravskými lokalitami. Nepřekvapuje, že nejčastěji přichází Praha (tak zejména blíže neidentifikovatelní Jan resp. Mikuláš z Prahy, č. 58 a 92 z doby vlády Václava IV. či Mikuláš Jinřichův z Prahy o generaci později č. 150), dále Olomouc a Brno. U Jiřího z Lichtensteinu to je Mikulov, ale přichází i Kristián z Hradce Králové, absolvent vídeňské univerzity (č. 134, zemřel někdy ve dvacátých letech 15. století), ale nacházím i rodáky z Jihlavy (č. 344) a Kladska (č. 191). U řady dalších lze sledovat jejich kariéru od početných studií na pražské univerzitě přes různá benefícia zejména opět v Praze či Olomouci. Ale obecné poučení nacházíme i jinde, tak např. u zevrubného životopisu Thomase Ebendorfera z Haselbachu, významného historika i husitské epochy (č. 142). Kniha vzhledem ke své struktuře a funkci ke čtení příliš není, tím spíše však patří do základního instrumentaria historika pozdního středověku a počínajícího novověku.

Ivan Hlaváček

Ota HALAMA

*Svatý Jan Hus: Stručný přehled projevů
domácí úcty k českému mučedníku
v letech 1415–1620*

Praha, Kalich 2015, 191 s.,
ISBN 978-80-7017-230-8.

Janu Husovi sice česká historiografie tradičně věnuje značné množství pozornosti, stále je však možno nalézt témata, jejichž

důkladnější zpracování zůstává otázkou let budoucích. Ota Halama, z jehož pera vzešla monografie *Otázka svatých v české reformaci* (2002), se nyní rozhodnul vztáhnout problematiku svatosti na samotného Jana Husa, neboť tento aspekt Husova „druhého života“ překvapivě nebyl v literatuře příliš reflektován. Halamův nový počin *Svatý Jan Hus* je tak snahou podat základní přehled úcty k mistru Janovi jakožto mučedníkovi a světci na českém území v letech 1415–1620.

Kniha není detailní analýzou proměn husovského kultu, nýbrž spíše přehledným pojednáním majícím za cíl sloužit jako úvod k celé problematice. Halama vychází z poměrně široké pramenné základny, která zaujme svou pestrostí. Při vylíčení více než dvě stě let trvající husovské úcty autor vychází z důkladného studia traktátů, postil, modliteb, kalendářů, kancionálů, dějepisných pojednání nebo ikonografických pramenů, které vzešly z utrakvistického, českobratrského, luterského a výjimečně i katolického prostředí. Zároveň předmět svého bádání neomezuje striktně na Jana Husa, jelikož v řadě případů přihlíží ke kultu jiných husitských mučedníků (např. Jeroným Pražský, kutnohorští havíři, Michal Polák). Kniha tímto ilustruje, že Jan Hus nebyl zdaleka jediným představitelem české reformace, jenž byl v pozdním středověku a raném novověku považován za světce. Výklad o dějinách husovského kultu je přehledně rozdělen do několika období. Čtenář si díky tomu lépe uvědomí, že jednotlivé epochy se v intenzitě a formách husovské úcty mohly výrazně odlišovat. Například nesporný rozvoj kultu Jana Husa v období těsně po jeho smrti kontrastuje s minimem dokladů pro uznávání jeho svatosti v neklidných letech 1419–1436. Halama uvádí četné doklady pro tezi, že proces Husova svatoře-

čení byl v českém nekatolickém prostředí dovršen až v jagellonské éře. V následující epoše (1526–1547) byl vztah utrakvistů k mistru Janovi ovlivňován myšlenkami německé reformace. Zaujme i epilog s přesahem do nejnovější doby, zde ovšem autor měl uvést nějaký doklad pro tvrzení, že „... Hus již není valně chápán ani jako reformátor církve, ale spíše jako revolucionář, ať už jde v naší myslí o revoluci duchovní, nebo revoluci zcela konkrétní a politickou“ (s. 96).

Za nejzdařilejší lze označit kapitolu věnovanou krátkému období 1609–1621, kdy se doklady pěstování husovského kultu nebývale množí. Autor to příhodně vysvětluje slovy, že po vydání Rudolfova majestátu „již nic nebránilo českým utrakvistům ani příslušníkům teprve nyní legalizované Jednoty bratrské, luterských a později reformovaných církví se k Husovi veřejně hlásit...“ (s. 86).

Halama v této kapitole mj. zpochybňuje autorství dvou husovských spisů předbělohorského období: Nejprve uvažuje, že životopis Jana Husa údajně sepsaný v letech 1611–1619 by neměl být připisován knězi Havlovi Phaetonovi Žalanskému, jelikož mezi tímto zpracováním Husova života a Žalanského kázáními existují podstatné názorové rozdíly. Halama přichází s přesvědčivou hypotézou, že životopis vznikl již v závěru šestnáctého století a že jeho autorem mohl být kutnohorský děkan Václav Štefan Teplický. V druhém případě autor namítá, že husovské kázání z let 1616–1617 nemůže pocházet z ruky Samuela Martinia z Dražova, neboť tento pražský farář, silně ovlivněný luterskou naukou, by stěží odkazoval na kalvínské spisovatele. Halama soudí, že autorem onoho kázání byl kněz působící na pražské univerzitě. Nalezení konkrétní osobnosti je tedy výzvou pro další výzkum. Kniha nemá za cíl zohlednit veškeré rele-

vaní prameny, není tedy ani na místě vytýkat autorovi nevyužití některých zdrojů. Následující poznámky tudíž nemají sloužit jako kritika, ale jako podnět k tomu, jaké prameny by při dalším studiu Husova kultu neměly být opomenuty. V knize je sice zmíněn sborník *Antiqua et constans confessio* (tiskem 1574), ale není uvedena jeho předmluva od Matouše Collina z Chotěřiny (vydaná V. Chaloupeckým r. 1925), v níž nacházíme spojení jako „Illi doctores et prae-dicatores divae memoriae magistri Joannes Hus et Ieronymus“ či „beatorum martyrum Joannis Hussii atque Ieronymi“. S Collinem souvisí i jiný opomenutý text: Právě z jeho okruhu patrně vzešlo interpolované přepracování traktátu Martina Lupáče z roku 1462 (staročeský překlad vydala A. Císařová-Kolářová r. 1953 jako *Hádání o kompaktech*). V těchto interpolacích jsou jmenováni právě Hus i Jeroným. Třebaže tu chybí tvrzení o jejich svatosti, jedná se o další důležitý doklad, že ve druhé polovině šestnáctého věku univerzita pečovala o odkaz kostnických mučedníků. Autor by se mohl v budoucnu více zaměřit i na otázku Husovi zasvěcených staveb, o nichž se překvapivě dozvíme nejvíce v kvalitní obrazové příloze knihy.

Celkově je *Svatý Jan Hus* zdařilým počinem, v němž Ota Halama přináší přehledný výklad o pěstování úcty (nejen) k Janu Husovi. Budoucí příspěvky k tomuto spíše opomíjenému fenoménu reformačních dějin se bez Halamovy publikace rozhodně neobejdou.

Adam Pálka

Raný novověk

Kamil BOLDAN –

Bořek NEŠKUDLA – Petr VOIT

Europa Humanistica:

Bohemia and Moravia

Volume I, The Reception of Antiquity

in Bohemian Book Culture from

the Beginning of Printing until 1547.

Turnhout, Brepols Publishers 2014, 288 s.,

ISBN 978-2-503-55179-1.

Vynález knihtisku a postupné šíření tištěných knih, které v průběhu 15. a 16. století získávají převahu nad rukopisnou produkcí, byl velmi důležitým mezníkem v rámci dějin knižní kultury a byla mu věnována celá řada odborných prací. Kniha autorského tria Boldan, Neškudla a Voit se zaměřuje na počátky knihtisku na území Čech a Moravy, konkrétně na knižní produkci antických autorů, případně na knihy vytištěné v letech 1450–1550, čerpající svůj obsah z období antiky.

První část publikace je věnována obecnému úvodu. V něm je čtenář seznámen s nástupem humanismu v českých zemích, s jeho počátky v době vlády Karla IV. a s velmi pomalým šířením v období husitského hnutí, kdy tento moderní myšlenkový proud nepodporovala zejména pražská univerzita. Humanismus si postupně získal oblibu u české šlechty, která si opatřovala do svých knihoven díla antických autorů (zpočátku rukopisná, později převládaly tisky) hlavně díky studiu v zahraničí, zmíněn je např. Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic a jeho knihovna.

Antická díla byla řazena spíše k náročnější četbě a do českých zemí se v tištěné podobě dostávala především dovozem z německy mluvících zemí. Autoři se v úvodu zaměřují také na rozvoj knižního trhu a obchodu

s knihami a na počátky českého knihtisku spjatého s katolickou Plzní. Upozorňují na nízký typografický standard českých prvotisků ve srovnání s jinými evropskými tisky. Všimají si jednotlivých tiskařů prvotisků v závislosti na kvalitě jejich tištěné produkce, použitých písem (zpočátku to byla tiskařská bastarda navazující na českou bastardu užívanou v rukopisech, posléze se prosadil z Německa přijatý švabach; antikva a rotunda se zde objevily až později) nebo dekorace, která byla ve srovnání se zahraničními tisky konzervativnější. V období humanismu přibývalo českých humanistických překladatelů, díky nimž se i pro širší veřejnost stala dostupnější díla z různých vědních oborů.

Druhá část knihy je věnována tiskařům, kteří působili na českém území ve sledovaném období. Postupně je zde představeno dvanáct tiskařů, a to od Tiskaře Statut Arnošta z Pardubic, který vydal nejstarší prvotisk českého původu vytištěný v Plzni, až po Bartoloměje Netolického z Netolic. Každá kapitola začíná životopisnými údaji tiskaře, pokud jsou známy, poté následuje komplexní popis jejich dochovaných děl, zvláštní zřetel je pak kladen na knihy antických autorů nebo na publikace, které mají obsahovou spojitost s tímto obdobím. Na konci každé kapitoly je doplněn soupis těchto děl, u některých z nich je přidána citace z díla. Citované pasáže se řídí edičními zásadami, které jsou popsány v závěru knihy.

Knihy přináší odborné veřejnosti ucelený přehled o nejstarších tiscích děl antických autorů, vydaných na území Čech a Moravy, resp. tisků s tematikou antických dějin. Téma je nenásilným způsobem zasazeno do širšího tiskařského kontextu.

Lenka Horáková

Jan BLAHOSLAV

Musica. Faksimile vydání z roku 1569

(Ivančice: Jednota bratrská) podle exempláře v knihovně Národního muzea v Praze (sign. 27 F 23).

K vydání připravili Petr DANĚK a Jiří K. KROUPA.

Praha, KLP – Koniasch Latin Press 2016, 99 fol. + 56 s., ISBN 978-80-87773-37-6.

Sedmdesáté výročí založení Mezinárodního hudebního festivalu Pražské jaro uctili jeho pořadatelé tím nejlepším možným způsobem – ve spolupráci s Nadací pro dějiny kultury ve střední Evropě a Národním muzeem v Praze podpořili podnět předního českého muzikologa Petra Daňka a pomohli na svět skvostnému faksimilovému vydání prvního českého kompendia o teorii hudby. Festival klasické hudby se tak přihlásil k hlubokým kořenům hudební kultury a teorie a zpřístupnil dílo, které zůstává jak v muzikologii, tak i v obecných kulturních dějinách stále ještě nedoceno.

Když přesně před půlstoletím vydával Josef Janáček svůj životopis Jana Blahoslava (1523–1571), mezi ukázky jeho díla zařadil závěr Musiky (J. Janáček, *Jan Blahoslav*, Praha 1966, s. 172–175), v němž bratrský humanista zdůrazňoval potřebnost teoretických základů pro spontánní skladatele písní či obecně hudebních děl. Už z nevelkého, ale charakteristického textu se čtenář poučil, že Blahoslavovi nešlo jen o hudební znalosti, ale že také prostřednictvím hudby a její dostupnosti prosazoval potřebu širokého humanitního vzdělání, zásadu vlastní zralé jednotě bratrské, jíž dodal geniální programovou podobu Blahoslavův pokračovatel Komenský. Blahoslav dokázal v tomto textu zdůraznit – vedle náboženské a etické roviny – také komunikativní funkci

a psychologickou roli hudby a v širším smyslu jazyka, a uměl to napsat nenuceným básnickým stylem, výrazně se odlišujícím od tehdy rozšířených latinských veršovánek.

Petr Daněk vyšel z rozsáhlejšího souboru pramenů a literatury než ve své biografické práci Janáček a jejich rozboru v poznámkách pod čarou věnoval zhruba polovinu svého textu. Daňkův výklad Blahoslavovy Musiky není rozsáhlý, je však ve své kondenzované podobě velmi důkladně podložen. Charakterizuje Blahoslava jako „více lingvistu a hymnografa než teologa“ a ukazuje, jak se k hudbě dostával přes snahu prosadit v Jednotě bratrské univerzální vzdělání na základě sedmera svobodných umění. Aktivní zájem o teorii hudby spojuje Daněk s Blahoslavovým podílem na přípravě Šamotulského kancionálu (Písně chval božských, 1561) a první vydání Musiky (Olomouc 1558) označuje za nejstarší pokus o popsání dobového systému hudební teorie v českém jazyce. Podobně jako tomu bylo u Blahoslavovy Gramatiky české, vzniklé za příprav českého překladu Nového zákona, také Musiku označuje za předstupeň k zásadnímu (kancionálovému) dílu, určenému pro praktické potřeby. Daněk připouští, že Blahoslav vycházel z latinských spisů dobových autorit, ale zároveň zdůrazňuje, že v celoevropském měřítku vytvořil dílo ojedinělé, neboť výjimečně vyšlo v menším jazyce, nikoli v běžné latině či v již dříve se prosazující němčině. Blahoslav tím podnítil dalšího autora, skrytého pod kryptonymem Jan Josquin, k sepsání obdobného díla (1561), na což sám zanedlouho reagoval přípravou druhého vydání své Musiky (Ivančice 1569). V tomto případě šlo o dílo rozšířené a zdokonalené, využívající a zobecňující zkušenosti z přípravy Ivančického kancionálu (Písně duchovní evangelistské, 1564).

Petr Daněk výstižně analyzoval a zhodnotil nejstarší kompletně dochovanou učebnici hudební teorie v českém jazyce. Podal podrobný formální popis obou vydání a na základě obsahového rozboru dospěl k porovnání jejich tematické a jazykové úrovně. Zhodnotil celé Blahoslavovo hymnologické a hymnografické dílo a s odkazem na klasikou práci Otakara Hostinského upozornil na skutečnost, že Blahoslav „snad poprvé v dějinách využil možnosti notového zápisu k zaznamenání intonace, resp. výslovnosti lidské řeči“ (s. 18). Pojednal o Blahoslavových inspiračních zdrojích a o jeho vztahu k dobové latinské terminologii. Vymezil také společenský dosah Blahoslavových hudebních děl, která se v konfesijně rozdělené společnosti soustřeďovala především na členy Jednoty bratrské.

Blahoslavův text je psán česky, ale průvodní studie je otištěna kromě originálu i v anglickém překladu. Díky tomu se s dílem Jana Blahoslava mohou seznámit rovněž zahraniční historici a muzikologové. Působná knížka, která svou vnější úpravou připomíná předlohu z 16. století, tak může sehrát významnou roli i při začleňování pozapomenutých stránek českého humanismu do evropské kulturní tradice.

Jaroslav Pánek

Alena BOČKOVÁ
Historia S. Joannis Nepomuceni.
Zpráva historická o životě sv. Jana
Nepomuckého aneb Podoby barokního
překladu
Praha, Scriptorium 2015, 538 s.,
ISBN 978-80-88013-18-1.

Kanonizaci Jana Nepomuckého v roce 1729 provázela řada okázalých festivit – procesí, kázání, divadelních představení, hudebních produkcí ve slavnostně vyzdobeném hlavním městě Českého království, kde se dostali ke slovu přední umělci rozličných profesí. Stranou oslav nového světce nezůstali ani mistři slova. Jedním z nich byl i jezuitský učenec, historik a teolog (především polemik) Maxmilián Wietrowský (1660–1737), autor oficiální hagiografie vydané v roce svatořečení, dle všeho z arcibiskupova pověření, latinsky, česky, německy a snad i francouzsky. Podobně jako našel Jan Nepomucký svého erudovaného životopisce v Maxmiliánovi Wietrowském, tak nyní tento jezuita našel svou autorku v Aleně Bočkové. Zatímco ovšem barokní vzdělanec věren dobovým zvyklostem své dílo zručně kompiloval z celkem snadno dostupných zdrojů, Bočková musela získávat údaje k jezuitově biografii z rozptýlených pramenů. Nejvíce z nich našla v ústředním římském archivu Tovaryšstva Ježíšova (Archivum Romanum Societatis Iesu). Nespokojila se přitom jen s evidenčními prameny, ale vytěžila i korespondenci řádových generálů. Podařilo se jí sestavit podrobný barvitý obraz Wietrowského života a díla, mezi nímž vyniká právě nepomucenská historie. Tu autorka předkládá čtenáři v precizní edici latinské i české verze. Bočková přesvědčivě dokládá Wietrowského autorství, které bylo zmiňováno až se

zpožděním, protože díla v roce 1729 vyšla anonymně. Dále uvádí, že Wietrowský byl k vytvoření hagiografie vybrán bezpochyby nejen pro předešlé vědecké úspěchy, ale i pro své jazykové znalosti. Jak zmiňuje řádový triennální katalog z roku 1705, ovládal (pocho-pitelně) latinu, dále pak češtinu, němčinu, italštinu, francouzštinu a částečně španělštinu. Ovšem dle zjištění Bočkové, autorem českého překladu latinského originálu nebyl. Na podkladě řady pramenů Bočková ukazuje genezi nepomucenské legendy do prvních desetiletí 18. století a stručně líčí průběh beatifikace a kanonizace. Pak přistoupí k formálnímu popisu i obsahovému rozboru jednotlivých tisků a podrobně se věnuje meritům svého úsilí: vybavena teoretickými podněty ukazuje podstatu překladu barokního díla (za pomoci ilustrativních ukázek). Uvádí i všechna starší díla, z nichž Wietrowský čerpal – konkrétní odkazy pak přináší v poznámkách v edici. Hlavními zřídly jeho inspirace byl spis Francesca Galuzziho *Vita di San Giovanni Nepomuceno*, od Bohuslava Balbína *Vita B. Joanni Nepomuceni* a samotná kanonizační akta.

Wietrowského *Historia – Zpráva historická* (kritická edice obou verzí je na s. 167–491) je velmi zajímavým čtením. A jak autorka opakovaně zdůrazňuje, text není jen vlastním jezuitovým výplodem, ale obsahuje v souladu s dobovými požadavky hojně přejímky z jiných spisů. Příběh je vystavěn chronologicky: počínaje životem a mučednickou smrtí, přes nárůst úcty a projevy dobrodiní a zázraků, popis ohledání ostatků s „neporušeným jazykem“ a další doklady milosti po svatořečení a přepis kanonizační buly. Velké pozornosti se kromě Jana samotného tradičně dostává zlému králi Václavovi, jehož negativní obraz byl v baroku petrifikován díky nepomucenské legen-

dě. Jezuité tomuto zloduchovi na českém trůně věnovali značnou pozornost i v řadě svých školních her. Ty nedávno zpřístupnila pěkná edice, na níž se podílela Alena Bočková s dalšími kolegyněmi a kolegy.¹ Odsudky Václava IV. nejsou v katolické literatuře samoúčelné, ale bezprostředně souvisí s akcentací zpovědního tajemství a ušní zpovědi (v reformaci negované) vůbec.

Edice Aleny Bočkové s doprovodnými analytickými studiemi je příkladnou ukázkou precizní práce. Je zjevné, že autorka své téma dokonale zná, a tak mohla předložit práci, která je přínosem pro filology i historiky. Sama na jednom místě poznamenává (s. 165), že se se zkoumaným dílem „svým způsobem“ sžila. I tento výrok jí slouží ke cti. Je pozoruhodné, jak jsou její vlastní vstupní texty úsporné (tedy nehýří nadbytkem slov) a současně sdělné a výstižné. Perfektní edice docení jistě nejen odborníci.

Ivana Čornejová

Pavel Benedikt ELBL

Maršál Bernadotte: z bitevního pole až na královský trůn

Třebíč, Akcent 2015, 589 s.,
ISBN 978-80-7497-070-2.

V loňském roce vyšly dvě knihy moravského historika P. B. Elbla, pracovníka Regionálního muzea města Žďáru nad Sázavou. (Vedle životopisu maršála Bernadotteho Elbl vydal také titul *Holocaust, Spojenci a Osvětim*:

znepokojující pravda o tom, co Spojenci věděli o vyhlazování Židů a koncentračním a vyhlazovacím táboře Osvětim, který vybočuje z jeho specializace na dějiny napoleonské éry.) Bernadotteho biografie je autorovým čtvrtým životopisem osobností z doby napoleonských válek, před tím psal o Talleyrandovi, Bagrationovi a Lannesovi.

Kniha nezapře autorovo nadšení pro vojenské dějiny. Nemá úvod, kde by se autor věnoval metodologii či komentoval a klasifikoval použité zdroje, především archivní povahy. Aniž by Elbl zasadil životopis do složité éry konce francouzského absolutismu a Velké francouzské revoluce, ihned se pustil do líčení Bernadotteho vojenské dráhy. Jeho původu a rodině však věnoval jen minimální pozornost. Největší část populárně vědeckého životopisu tvoří popisy válečných tažení a bitev, jichž se Bernadotte účastnil. Elbl plasticky líčí jednotlivá střetnutí a soustřeďuje se na Bernadotteho úlohu a kariéru. Tyto pasáže jsou čtivé, ocenit je nadšenci pro vojenské dějiny.

Problémem je, že autor se rozhodl pojmut „švédskou“ část Bernadotteho života jen zcela okrajově. Pokud to bylo záměrem, je titul knihy zavádějící, neboť čtenáři očekávají, že se v knize dostane náležité pozornosti i politickým a kulturním dějinám Švédska v letech 1810–1844. Bernadotte strávil ve francouzské armádě třicet let, zatímco ve Švédsku čtyřiatřicet roků, a přesto „Švédské pasáže“ zaujímají v knize výrazně menší místo. Autor se neorientuje ve skandinávských dějinách, nezabývá se „druhým životem“ Karla XIV. Jana (například název pro hříbky nese ve švédštině jeho jméno), ani jeho roli podporovatele umění a stavitele mnoha zámků. Při líčení jeho výběru za švédského následníka je například opomenuta řada jiných kandidátů, kteří odmítli vydat se na mrazivý Sever. Dějiny opozice

1 Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ – Alena BOČKOVÁ – Magdaléna JACKOVÁ – Martin BAŽIL – Eva PAUEROVÁ – Jan ZDICHYNEC – Zdeněk ŽALUD (edd.), *Jan Nepomucký na jezuitských školních scénách*, Theatrum neolatinum – Latinské divadlo v českých zemích, svazek I., Praha 2015.

ve švédské monarchii jsou podány zjednodušeně a bez hlubšího porozumění.

Autor neumí švédsky, takže se nemohl opřít o kvalitní životopisy a studie švédských autorů (J. Almén, T. Blom, S. Boberg, E. G. Geijer, Y. Hauge, T. T. Höjer), ani o švédské nevydané či vydané prameny. Soudě podle seznamu literatury na konci knihy, Elbl vycházel z českých, anglosaských a francouzských zdrojů. Poněkud zavádějící je ovšem například položka RUSSELL Lord z Liverpoolu, *Bernadotte: maršál Francie a král Švédska*, London 1981. Proč Elbl chybně přepsal autorovo jméno a proč překládal název knihy, která vyšla pouze anglicky?

V poslední kapitole se autor na dvaceti pěti stránkách z celkových téměř šesti set (589) věnuje vládě Karla XIV. Jana. V textu je jeho jméno přepisováno podivně jako „Karel Johann XIV.“, autor si plete „komorníky“ s komořímí, nejvyššího dvorského maršálka s „dvorním velkomaršálem“, „agenty“ s diplomaty, „prince“ s knížetem. Tvrdí také, že se Vasovci v Norsku „nikdy netěšili velké podpore“, což ani nemohli, neboť tam nikdy nevládli. Norsko bylo ke Švédsku formálně připojeno za vlády Karla XIII., který pocházel z holštýnsko-gottorpské dynastie. Připomeňme, že Vasovci vymřeli v 17. století. Autor také nezná tituly švédské aristokracie.

Je chvályhodné, že má kniha obrazovou přílohu, ale problém je její kvalita. Řada obrázků je nekvalitních, připojený rodokmen v angličtině, je bez uvedení zdroje okopírován z jiné knihy. V knize nejsou uvedeni recenzenti ani zodpovědný redaktor.

Elblova kniha nesplnila očekávání čtenářů, že se jim do rukou dostane poutavý příběh jednoho z nejúspěšnějších mužů napoleonské éry. Místo toho mají další

z mnoha popularizujících kompilací o válčení na přelomu 18. a 19. století.

František Stellner –
Šárka Stellnerová

19. a 20. století

Milena LENDEROVÁ – Martina
HALÍŘOVÁ – Tomáš JIRÁNEK
Vše pro dítě! Válečné dětství 1914–1918
Praha, Paseka 2015, 280 s.,
ISBN 978-80-7432-499-4.

Monografie čerstvě ověřená cenou Magnesia litera za rok 2015 konceptuálně rozvíjí sociálně historického bádání o dějinách dětství. Pokud dojde k propojení tohoto historiografického trendu s jedinečnou historickou situací, v daném případě první světovou válkou, vznikne velmi zajímavý a podnětný text, který může oslovit i širokou veřejnost. Metodologické prokřížení dětství s válkou pak přináší velké množství témat a badatelských postupů. Záleží na zkušenosti a připravenosti autorského týmu, jak s touto nabídkou naloží.

Milena Lenderová a její tým si kromě obecného úvodu, jenž charakterizuje proměnu každodenního života v českých zemích během světové války, vybral šest nosných témat, které tvoří samostatné kapitoly: Jsou jimi dětská válečná každodennost, válka a škola, děti jako válečná pracovní síla, limity válečné sociální péče, výživa a zdraví dětí a děti bez domova, tedy děti internované, vězněné a uprchlé. Samozřejmě se jedná o pochmurné bádání a ještě smutnější čtení, které je ale napsáno čtivě, obsáhle a velmi detailně. Vyplyvá z něho, že děti se staly navzdory propagandistické devize „Vše pro dítě“ součástí nejen

všeobecné mobilizace zdrojů a pracovní síly, ale i předmětem zotročení, hladovění a násilí. Na příkladu vztahu státu, obce a společnosti k dětem lze asi opravdu nejúčinněji demonstrovat všeobecný úpadek mravů, nastolení primitivní ideologizace války (hlavně ve škole) a etablování filozofie přežití za všech okolností.

Právě v této době materializace smrti, keřasení, respektive státního nezvládnutí zásobování obyvatelstva potravinami, rekvírování neevidovaných a „nadbytečných“ potravin, chaosu, dvojí morálky, rozpadu měšťanských životních hodnot, urychlovaných maturit, předstíraného (žlutočerného) vlastenectví, militarizace hospodářství a dopravy a také přesunu bohatství z města na venkov a následného zchudnutí středních tříd vzniklo v české společnosti něco, co nás (kromě zjednodušení kuchařských receptů) doprovází dodnes. Milena Lenderová to nazývá kulturou dvojí tváře či řeči, nebo kulturou

komunikační schizofrenie, popřípadě zcela obecně „nebezpečím slov“. Tato označení v sobě skrývají jak státně byrokratické tažení vůči českému verbalizovanému vlastenectví a nacionalismu v českojazyčných školních učebnicích, tak i zamlčování pravého smyslu v rodině před učitelem.

Kromě těchto podnětných zjištění monografie přináší zajímavé poznatky z oblasti občanské aprovizací svépomoci (České srdce, Vojenský vdovský a sirotčí fond, veřejné vývařovny), ale předkládá také důkazy o vzrůstajícím strachu a nenávisti společnosti vůči hlavně židovským uprchlíkům z Haliče. Otevřenou zřejmě zůstane otázka, zda první světová válka představovala nejen pro vnímání postavení dětí ve společnosti tak výraznou cézuru, jak se podnes domníváme. Nicméně: „Hranice mezi dospělostí a dětstvím, mezi světem násilí a světem, který ho měl být ušetřen, se stala propustnou“ (s. 189).

Milan Hlavačka